

Den nazistiska raspolitiken – ”en förolämpning mot majoriteten av det tyska folket”

1930-talets föreställningar om vetenskap, politik, kultur och ras i det svensk-tyska samarbetet inom folkminnes- och folklivsforskningen

Petra Garberding

I Skandinavien anser man allmänt den tyska raspolitiken förfelad, i det man bygger på rasteorier som icke [är] tillräckligt vetenskapligt underbyggda. Att bygga det hela på teorien om den nordiska rasens överlägsenhet, anser vi här för ett fel bland annat emedan den nordiska rasen icke kan ha spelat den roll som teorien menar och emedan den nordiska rasen icke såsom sådan är bättre än de andra europeiska raserna, vilket vi vet genom självkänedom. Att då sätta den över alla andra raser i Tyskland, då den ju avgjort är i minoritet där, betyder ju faktiskt en förolämpning mot majoriteten av [det] tyska folket, en alldeles onödig och orättvis förolämpning.¹

Så skrev folkminnesforskaren Carl Wilhelm von Sydow (1878–1952) 1935 till sin tyske kollega Karl Kaiser (1906–1940) i Greifswald.² Han skrev dessa rader som en motive-ring till varför han och flera av hans svenska kollegor var skeptiska till en inbjudan till en internationell kongress med temat ”Haus und Hof” på sommaren 1936, anordnad av den nazistiska organisationen *Nordische Gesellschaft* i samarbete med det tyska vetenskapsrådet (*Deutsche Forschungsgemeinschaft*, DFG).³ von Sydow misstänkte att nordborna skulle visas upp som något slags ”utställningsföremål” och representanter för den så kallade ”nordiska rasen”. Detta ogillades av honom och flera av hans skandinaviska kollegor. De hade träffats i Köpenhamn två månader tidigare och diskuterat inbjudan till kongressen.⁴ Inbjudan kom vid en tid då folkminnes- och folklivsforskarna var i full gång med

att försöka åstadkomma ett mer organiserat internationellt samarbete. En första inblick i arkivmaterial i Sverige och Tyskland visar att de svenska folklivsforskarna var mycket drivande i organisationen av det internationella samarbetet. Visserligen var många nätverk redan etablerade långt innan 1930-talet, men svenskarna tog initiativ till att skapa nya internationella organisationer och drev arbetet framåt. Så hade till exempel Carl Wilhelm von Sydow kallat en grupp internationella vetenskapsmän till en sagokongress i Lund i november 1935, där man inte enbart avhandlade sagoforskning, utan även grundade ett internationellt förbund för folklivsforskning (*Internationaler Verband für Volksforschung/ International Association for Folklore and Ethnology*, se även Bringéus 2008:123–128). Vid mötet i Lund var Karl Kaiser med som representant för den tyska atlasen för folklivsforskning (*Atlas der deutschen Volkskunde*, ADV).⁵

Denna artikel är en del av mitt pågående forskningsprojekt med titeln ”Vetenskap och politik: samarbete mellan svensk och tysk etnologi 1930–1960”.⁶ Eftersom projektet är i sin linda är denna artikel tänkt som en första inblick i ämnet och inte som en presentation av färdiga resultat. Projektet bygger på studier av arkivmaterial i bland annat Sverige och Tyskland och på intervjuer med etnologer som antingen själva har upplevt en del av

forskningsperioden eller har träffat aktörer från den tiden.

Materialet till denna artikel har hämtats från Carl Wilhelm von Sydows brevsamling i Lunds universitetsbibliotek, Carl Wilhelm von Sydows samling på Etnologiska institutionen och Folklivsarkivet i Lund (LUF), från Institutet för språk och folkminnen i Uppsala (ISOF), från Sigurd Erixons samling i Nordiska museets arkiv i Stockholm, från Tyska visarkivet i Freiburg (*Deutsches Volksliedarchiv*), från Universitetsarkivet i Greifswald och från Riksarkivet i Berlin (Bundesarchiv). Korrespondensen mellan Kaiser och von Sydow fördes på svenska och på tyska: Kaiser skrev på tyska till von Sydow och von Sydow skrev på svenska till Kaiser.

Artikeln syfte är att ge ett exempel på hur etableringen av ämnena folkminnesforskning och folklivsforskning under 1930-talet i Sverige och i Tyskland influerades av olika föreställningar om vetenskap, politik, kultur och ras. Vilka forskar- och lärarpositioner blev möjliga utifrån dessa föreställningar? Hur skulle en ”god” forskare vara? Styrningen av vetenskapen i Nazityskland är ett extremt exempel på hur vetenskapen kan ställas i nationalstatens intresse och bli ett redskap för politik. Hur gick idén om ”objektiv vetenskap” ihop med politiseringen av vetenskapen i Nazityskland och hur påverkade det samarbetet mellan svenska och tyska folkminnes- och folklivsforskare? Artikeln ska ge en inblick i hur två forskare i sin korrespondens tolkade det vetenskapliga och det politiska: var drog de gränsen?

Korrespondensen mellan Karl Kaiser och Carl Wilhelm von Sydow har valts som källmaterial eftersom korrespondensen visar olika föreställningar om vetenskap, politik, kultur och ras. von Sydow är en känd profil i den svenska etnologiska forskningen. Vanligtvis kategoriseras han som folklorist, det vill säga hans huvudsakliga forskningsområde var folkminnen. 1939 tilldelades han profes-

sors namn och under åren 1940–1944 erhöll han en personlig professur i Lund (Bringéus 2006). Han var också en starkt drivande kraft i folkminnes- och folklivsforskarnas internationella samarbete och hade ett stort internationellt nätverk. Bland sina tyska kollegor hyste von Sydow särskild respekt för tre personer, som han även hade intensiv kontakt med: John Meier (1864–1953), professor i tyska i Basel och sedan grundare och ledare för det Tyska folkvisearkivet (*Deutsches Volksliedarchiv*, DVA) i Freiburg, Lutz Mackensen (1901–1992), professor i tyska i bland annat Greifswald, Riga och Gent, och Karl Kaiser, docent i Volkkunde i Greifswald och ledare för Pommerns folklivsarkiv (*Archiv für Pommersche Volkskunde*).⁷ Förmodligen kom Carl Wilhelm von Sydow i kontakt med Karl Kaiser genom Lutz Mackensen, som var Kaisers handledare på doktorsavhandlingen.

Karl Kaiser hade studerat tysk filologi (som här inkluderade nordisk filologi och folklivsforskning), romansk filologi, historia och teologi i Frankfurt/Main, Wien och Greifswald. Efter sin disputation 1930 var Kaiser verksam som assistent vid huvudkontoret för ADV fram till 1933, då han tog över ledningen för Pommerns folklivsarkiv. En av hans viktigaste uppgifter var att åstadkomma en atlas över Pommerns folkkultur, vilken han gav ut 1936 (*Atlas der Pommerschen Volkskunde*). Kaiser var en omtyckt lärare i Greifswald och beskrivs i eftermälen som en av de forskare som ”klarade av språnget från germanistiken till en nutids- och socialhistoriskt orienterad folklivsforskning” (Brückner/Beitl (red. 1983:21), cit. efter Dröge 1993:31). Eftersom Volkkunde etablerades i Tyskland först under 1930-talet som universitetsämne, hade många Volkkundler vid den tiden en bakgrund i bland annat filologi, historia, teologi och arkeologi. I Tyskland hade nazismen stor betydelse för ämnets framväxt eftersom det skulle värnas om den ”tyska folkkulturen” i större utsträckning än tidigare och ämnet

blev ett viktigt redskap i de tyska försöken till upprättelse under 1930-talet. Volkskunde spelade en central roll i försöken att belägga rasteorier och föreställningar om "den tyska och den nordiska rasen" som de "överlägsna raserna" (se bl.a. Jacobeit/Lixfeld/Bockhorn 1994).

Den i artikeln analyserade korrespondensen skrevs under 1930-talet, en period då folklivs- och folkminnesforskningen i väsentliga delar handlade om att befästa nationalstaten och försöka hitta belägg för nationernas ursprung och uttryck för deras "olika karaktärer" (Lilja 1996:31ff; Schmoll 2009:37ff). Nationen ses i denna artikel som en "föreställd gemenskap" och som något som skapas genom föreställningar och berättelser om en gemensam kultur, ett gemensamt språk och ett gemensamt ursprung (Anderson 1988:14–17). Folklivsforskningen under 1900-talets första hälft påverkades av idéer om att nationella kulturer skulle vara hotade av moderna företeelser, som exempelvis industrialiseringen och teknologiseringen av samhället. På så sätt präglades 1930-talets folklivsforskning av intensiva diskussioner kring insamling och kartläggning av kulturella uttryck (Lilja 1996). Kultur beskrivs under denna period ofta på ett statistiskt sätt. Den sågs snarare som ett tillstånd än som en process. Kultur kunde framställas som något stabilt, som "något enkelt avgränsbart, socialt homogent" och "präglat av ett inre logiskt sammanhang" samtidigt som forskarna ville synliggöra skillnader mellan olika "folk" (Öhlander 2005:15). Forskare, som beskrev kultur som en process eller en "smältdegel" av olika kulturella uttryck, kunde bli ifrågasatta, särskilt i Nazityskland. Karl Kaiser är ett exempel på en forskare som blev kritiserad för sin uppfattning av kulturbegreppet.

I Nazityskland användes kultur och "ras" ofta synonymt. "Rastillhörigheten", som nazisterna ansåg att man föddes in i, styrde således även över vilken "kultur" man "hade" (se

bl.a. Rosenberg 1938). Rastänkandet spelade en betydelsefull roll i många länder alltsedan 1800-talet och byggde i grund och botten på föreställningen att en människas personlighet "på något sätt är kopplad till ärftliga egenskaper som systematiskt varierar mellan 'raserna' och härigenom kan raser få en sociologisk betydelse även om de inte existerar 'objektivt'" (Hylland Eriksen 2000:13). Jag betraktar ras som en social och kulturell konstruktion och artikeln ska ge några exempel på hur två forskare använder sig av rasbegreppet och vilken betydelse dessa tolkningar hade för det vetenskapliga samarbetet. I artikeln skiljer jag mellan en rasdiskurs och en rasistisk diskurs. Med det första menas artikuleringar av ett mer "allmänt" rastänkande, det vill säga föreställningar om att människor tillhör olika raser utan att raserna värderas eller rangordnas, något som också i Sverige var allmänt accepterat under 1900-talets första hälft. Inom en rasistisk diskurs upprättas däremot hierarkier mellan raserna och vissa raser nedvärderas till förmån för andra.

Ett annat centralt begrepp är antisemitism. Här kan begreppet inte diskuteras mer ingående, men artikeln utgår från sociologen Helen Feins definition av antisemitism, som hon beskriver som

a persisting latent structure of hostile beliefs toward Jews as a collective manifested in individuals as attitudes, and in culture as myth, ideology, folklore, and imagery, and in actions – social or legal discrimination, political mobilization against Jews, and collective or state violence – which results in and/or is designed to distance, displace, or destroy Jews as Jews (Fein 1987:67).

I den här analyserade korrespondensen förekommer bland annat betydelsestrider kring vad judiskhet är, vad judiska forskare bör forska om och huruvida de ska få delta i det internationella samarbetet eller ej. Många gånger rör samtalen sig över gränsen till antisemitismen, men det förekommer även motstånd mot antisemitiska praktiker.

Kunskapsproduktion som diskursiv process
 Artikeln tar sin utgångspunkt i tanken att ingen kunskap produceras i ett tomrum, utan all forskning influeras mer eller mindre av politiska, ekonomiska och sociala sammanhang. Forskare har stort inflytande på vilken kunskap som anses vara legitim och sann, vad som accepteras som ”god och viktig kunskap” i ett samhälle. Vetenskapens uppgift är att producera ny kunskap, det vill säga sanningar som kan omsättas i samhället. Under de senaste årtiondena har vetenskaplig kunskapsproduktion blivit alltmer kritiserad och ifrågasatt. Medan den ofta tidigare har beskrivits som en hierarkiskt organiserad process och en relativt ensidig kommunikation från experten till amatören, betraktas vetenskaplig kunskapsproduktion idag snarare som ett samspel mellan olika samhälleliga aktörer, medier och forskare (Dietzsch et al. 2009:10–11).

Kunskapsproduktion är alltid förknippad med makt. Det finns inget kunskapsfält som inte samtidigt förutsätter och konstitueras av maktrelationer och det finns inte någon maktrelation utan motsvarande kunskapsfält. Varje samhälle och varje tidsperiod har sina ”sanningsregimer”, det vill säga vad som hålls för sant eller osant. Sådana sanningar ses ofta som ”självklara” och ”naturgivna” (Foucault 1980:131). Det är just detta ”självklara” och ”naturgivna” som analyseras i denna artikel. Här handlar det om att undersöka med hjälp av vilka praktiker kunskap skapades och upprätthölls. Artikeln utgår ifrån att all kunskapsproduktion sker genom diskursiva processer. Med det menas de sätt som människor skapar mening på och hur de strider om mening och sanning (Foucault 1981:260). Det betyder att det inte bara finns en sanning, utan att olika aktörer hela tiden strider om sanningen och vad som bör betraktas som sant, någonting som i hög grad präglar den akademiska kunskapsproduktionen. Texterna, som forskarna skriver, visar dessutom tydligt behovet att legitimeras den vunna kunskapen genom att

förmedla den till andra.

För att analysera förhållandet mellan vetenskap och politik är empiriska textstudier en lämplig metod för att komma åt hur mening skapas och organiseras. Därför ska korrespondensen undersökas med hjälp av en kritisk diskursanalys som är inspirerad av den österrikska lingvisten Ruth Wodak (se Wodak 1996; Wodak et al. 1998). Denna form av diskursanalys kan på individ- och samhällsnivå visa hur mening skapas och organiseras och vilka strider som pågår kring meningsskapandet. I enlighet med Wodak betraktar jag språk som en form av handling, varigenom människan kan påverka världen, och som är socialt och historiskt situerad (Wodak 1996:15). Detta slags diskursanalys gör det möjligt att undersöka hur man inspirerade varandra över nationsgränser i forskning och lära, vilka uppfattningar som fanns om vetenskap, politik, kultur och ras och hur dessa idéer kom till uttryck inom den högre utbildningen.⁸ Viktigt är att undersöka varje text i sin kontext. Med kontext menas att varje text har producerats och distribuerats i olika historiska, sociala och ekonomiska sammanhang. Varje text är också skriven för en viss adressat eller en viss publik. Alla texter ingår dessutom i icke-språkliga, institutionella sammanhang. Ingen text existerar utan andra texter: man kan här även tala om intertextuella kedjor, där olika begrepp förs vidare hela tiden för att dyka upp i nya sammanhang (Fairclough 2010:95).

Vetenskapens politisering i Nazityskland

Under hösten 1935 blev von Sydow alltmer bekymrad över utvecklingen i Tyskland. Han såg med oro hur forskare som han uppskattade blev avskedade eller förflyttade och ersattes av andra, vilkas vetenskapliga förmåga han inte bedömde som likvärdig. Under sommaren hade Nordische Gesellschaft bjudit in flera svenska folklivsforskare till den tidigare nämnda kongressen ”Haus und Hof” och von Sydow hade accepterat att arbeta med

det förberedande utskottet, fastän han själv inte kunde vara med på kongressen. Även Sigurd Erixon och Herman Geijer deltog i förberedelserna för kongressen. Under hösten 1935 frågade Karl Kaiser Herman Geijer hur det förhöll sig med kongressen och vilka som skulle delta, vilket föranledde von Sydow att skriva ett långt och öppet brev om sina bekymmer till Kaiser. I brevet förklarade von Sydow problemen med det fortsatta samarbetet med tysk vetenskap och varför han själv och flera av hans svenska kollegor var tveksamma till att delta i kongressen "Haus und Hof". Han inleder sin skrivelse med att betona betydelsen av samarbetet mellan Sverige och Tyskland, eftersom det finns – utöver gamla släktskaps- och vänskapsband – speciella skäl för svenska folkminnesforskare att samarbeta med Tyskland: det är i Tyskland som man ska söka "traditionssammanhang" eftersom de båda länderna har ett gemensamt germanskt förflutet.⁹ För att kunna hitta gemensamma germanska rötter behövs ett samarbete mellan länderna. von Sydow:

Låt vara att det någorlunda germanska traditionsområdet i Tyskland är tämligen litet, medan man snart både söderut och österut stöter på en germaniserad befolkning som har en stor del av sina traditioner från icke germanska källor, så är sammanhanget norrut dock odisputabelt.¹⁰

Beskrivningen *germaniserad befolkning* visar att det germanska här inte nödvändigtvis behöver vara något man föds in i, utan det kan också vara något som man socialiseras in i: så finns det alltså *söderut* och *österut* en *germaniserad befolkning* som ursprungligen inte hade germanska rötter. Substantivet *traditioner* tyder på att det *germanska* här används som ett kulturellt begrepp och inte som ett rasbegrepp: den germanska kulturen är något som man även kan anamma i efterhand. Utsagan förblir dock ganska vag, eftersom det inte nämns några konkreta platser eller grupper. Med denna uppfattning skilde von Sydow sig från den gängse föreställningen i

Nazityskland, enligt vilken det germanska var tätt förknippat med "härstamning" och "rastillhörighet" (se Rosenberg 1938). Att lära sig germanska traditioner ansågs vara omöjligt för människor som inte var födda och uppvuxna inom "en germansk kultur". Att det i östra och södra Europa fanns kulturer blandade med det germanska var något som naziregimen aldrig kunde acceptera.

von Sydow varnade i sitt brev för att vetenskapen skulle bli lidande om Sverige och Tyskland isolerades från varandra. Av brevet framgår att han såg det som en stor fara. När det gällde "Haus und Hof"-kongressen, betonar han att han genast var beredd till samarbete – fastän det inte var hans eget forskningsområde – eftersom det finns mycket forskning om ämnet i Sverige. Det visade sig dock vara svårt att hitta kollegor som ville delta i kongressen. Som ett skäl nämner han att några kollegor redan hade planerat att delta i en arkeologkongress i Oslo samma sommar och några andra skulle till en kongress i Edinburgh. Här beklagar von Sydow att Nordische Gesellschaft inte har hört sig för mer hos "fackmän" innan de planerade sin kongress och att tiden och kongressens tema hade planerats utan närmare samarbete med experter på området. Ett annat skäl för svenskarnas ointresse var dock även den vetenskapliga utvecklingen i Tyskland, som man enligt von Sydow såg med en viss misstänksamhet på. Som exempel nämns i brevet att några kollegor hade varit närvarande vid en museiinvigning i Bremen, där bland andra Hermann Wirth talat.¹¹ Han var enligt von Sydow och flera av hans svenska kollegor en "charlatan" som inte producerade någon seriös vetenskap. Wirth poängterade vid denna invigning att nu skulle "den vetenskapliga sanningen [...] rätta sig efter tyska folkets vilja", något som de nordiska forskarna upplevde som "ytterst obehaglig".¹² von Sydow är oroad över att vetenskapsmän som Wirth i Tyskland anses som ett "stort ljus", vilket för honom och hans kollegor snarare är ett

”degenerationstecken”. von Sydow nämner flera liknande exempel av vetenskapliga föredrag och publikationer som han och hans kollegor bedömer som undermåliga och som har lyfts fram i Tyskland som god vetenskap. Han menar att de tyska universiteten i dessa fall antingen ”saknar sakkunskap” eller så har ”moralen [...] sjunkit i så oerhörd grad”.¹³

Enligt von Sydow hade riksantikvarien Sigurd Curman (1879–1966), som satt i den förberedande kommittén, anmärkt att han inte kunde delta i en internationell kongress som ”Haus und Hof”, där judiska kollegor inte var välkomna. von Sydow hade då sagt till Curman, att det här snarare handlade om en ”intergermansk” och inte en ”internationell” kongress och menat att ”dessutom vore det inte stor anledning” att finna judiska vetenskapsmän som forskat om det germanska huset. Intressant är hur von Sydow gör skillnad mellan internationell och intergermansk. Han argumenterar utifrån en gängse rasdiskurs, där det judiska exkluderades ur det germanska. På så sätt skulle man inte förvänta sig att judar forskade om germansk kultur, utan de skulle snarare forska om sin egen kultur. Därför behövde de inte heller bjudas in till kongressen.

”Här är nu också verkligen en sak som är något ömtålig för oss nordbor”, skriver von Sydow sedan och fortsätter:

Vi har ingen judefråga hos oss därför att antalet judar är i jämförelse med Tyskland ringa, och då de judesläkter vi har är till en stor del goda släkter av den västliga sorten, alltså med jämförelsevis god ras.

I detta citat kategoriseras judar på olika sätt. Det judiska definieras som en ras och inte som en religion, men här argumenteras det även utifrån en dåtida gängse rasistisk diskurs. von Sydow menar att man i Sverige inte har något ”problem” med judarna eftersom de inte är så många. Han använder här begreppet *judefråga*, vilket också var vanligt i nazistiskt språkbruk.¹⁴ Ett annat skäl till varför judarna i Sverige inte utgör ett problem är att de tillhör

till en stor del goda släkter av den västliga sorten. Här skapas en hierarki mellan olika judar: de *västliga* som tillhör goda släkter och därmed är av *god ras* och – vilket inte nämns explicit – judarna från Östeuropa som enligt denna beskrivning tillhör den ”sämre rasen”. Här argumenteras på ett liknande sätt som nazisterna brukade göra, dock med en skillnad: det konstrueras en skillnad mellan ”goda judar av god ras” och ”sämre judar av dålig ras”. I nazistiskt språkbruk beskrevs alla judar på ett negativt sätt, men även här kategoriserades östjudarna som de ”sämsta raserna”.

Tidigare svensk forskning om antisemitism visar att von Sydow här ger uttryck för en dominerande diskurs i 1930-talets Sverige. Så har till exempel historikerna Karin Kvist Geverts och Martin Byström i sin forskning om svensk flyktingpolitik före och under andra världskriget kommit fram till slutsatsen att svenska medier och myndigheter gjorde skillnad i teori och praktik mellan judar från Väst- och Östeuropa. När det gällde ”västjudarna”, så prioriterades framför allt judar av nordisk härkomst bland flyktingarna eftersom de ansågs tillhöra ”broderfolken”, den nordiska gemenskapen, och på så sätt kände personalen på svenska myndigheter ett större ansvar för dem. När det gällde judar från öst så diskriminerades dessa ”dubbelt” enligt Karin Kvist Geverts, eftersom icke-judar från Östeuropa föredrogs före judarna från östeuropeiska länder. De sistnämnda sågs som mer ”främmande” och svårare att assimilera i det svenska samhället (Kvist Geverts 2008:154 och Byström 2006:80ff).

I sitt brev uttrycker von Sydow därefter en ambivalens gentemot den tyska judepolitiken: å ena sidan förstod han att det var ”en nödvändig sak för Tyskland att störta judarnas maktställning i landet”, å andra sidan kunde man ”ifrågasätta” tillvägagångssättet.¹⁵ Han tillägger att ”många nordiska medborgare har en helt annan syn på saken” och att de ser med ”misstro [...] på allt tyskt”. von Sydow

befinner sig mellan två fronter: å ena sidan stödjer han den tyska politiken, å andra sidan inte, å ena sidan håller han med sina kritiska nordiska kollegor, å andra sidan inte. Även Nils-Arvid Bringéus nämner von Sydows ”vacklande hållning” till Nazityskland. Till exempel beskrev von Sydow 1936 i ett brev till kollegan Séamus Ó Duilearga Hitler som ”en av Europas allra störste män”, men kritiserade samtidigt nazisternas behandling av vetenskapen (Bringéus 2006:183–185).

Korrespondensen mellan von Sydow och Kaiser visar att olika tolkningar av rasbegreppet spelade en betydande roll för det internationella samarbetet. Enligt von Sydow hade man i Skandinavien en annan syn på ras än i Tyskland. Jag vill här återkomma till citatet i artikelns inledning:

Här kommer dessutom en annan rassympunkt fram. I Skandinavien anser man allmänt den tyska raspolitiken förfelad, i det man bygger på rasteorier som icke [är] tillräckligt vetenskapligt underbyggda. Att bygga det hela på teorin om den nordiska rasens överlägsenhet, anser vi här för ett fel, bland annat emedan den nordiska rasen icke kan ha spelat den roll som teorien menar och emedan den nordiska rasen icke såsom sådan är bättre än de andra europeiska raserna, vilket vi vet genom självkänedom. Att då sätta den över alla andra raser i Tyskland, då den ju avgjort är i minoritet där, betyder ju faktiskt en förolämpning mot majoriteten av tyska folket, en alldeles onödig och orättvis förolämpning. Men även om teorien vore riktig, nämligen att Tysklands övriga raselement vore mindervärdiga i jämförelse med den nordiska, så medför en sådan förkunnelse att medlemmar av de andra raserna vill spela nordiska, d.v.s. ett falskspeleri, ett Renegatenthum av skadligaste art blir följden. Vi skandinaver vill inte låna oss till att understödja den sortens ting.¹⁶

von Sydow försöker här att argumentera utifrån en vetenskaplig ståndpunkt: rasteorierna är inte tillräckligt vetenskapligt belagda för att kunna få sådana politiska konsekvenser. Han ifrågasätter i synnerhet teorin om den *nordiska rasens* överlägsenhet. Enligt honom är han inte ensam om detta: detta ifrå-

gasätter även många nordbor på grund av *självkänedom*. Här sätts det nordiska in i ett rassammanhang: nordiskhet är något som man föds till och därför har också nordbor bättre kännedom om den *nordiska rasen* än vad människor med annan bakgrund har. På grund av sin tillhörighet till den nordiska rasen ansåg många nordiska forskare dessutom att de hade tolkningsföreträde när det gällde vad nordisk kultur skulle innebära. Här är det intressant att anmärka att uppfattningen av det nordiska som ett essentiellt begrepp och en raskategori ledde till motstånd mot nazismens raspolitik. Eftersom nordborna såg sig själva som experter på nordisk ras och kultur, reagerade många svenska forskare starkt på att tyska forskare och politiker ville uttala sig om vad det nordiska skulle vara. Reaktionen på Nordische Gesellschafts inbjudan är ett exempel på detta. Ett annat exempel är när tyska forskare planerade en atlas över nordisk folkkultur utan att involvera nordiska experter på området i tillräckligt stor utsträckning, enligt nordbornas uppfattning. Det ledde till att de nordiska folklivsforskarna grundade en egen organisation för att åstadkomma en sådan atlas.¹⁷

Intressant är von Sydows slutsats, att de tyska rasteorierna skulle nedvärdera en stor del av den tyska befolkningen eftersom den då också skulle tillhöra en sämre ras. Det motsvarar även hans utläggningar kring det germanska, som jag har analyserat tidigare, där han menar att det *någorlunda germanska traditionsområdet* i Tyskland är *tämligen litet*. I citatet ovan sker en omtolkning av rasdiskursen: den gängse rasuppfattningen i Nazityskland kritiseras, dels på grund av bristande vetenskapliga bevis, dels på grund av nordbornas egna erfarenheter. Intressant är hur von Sydow använder sig av ett gängse rasistiskt språk och samtidigt avfärdar nazistiska föreställningar om ras.

Bortsett från olika syn på ras fanns det även andra problem som gjorde von Sydow och

hans kollegor misstänksamma både mot kongressen "Haus und Hof" och mot tysk vetenskap. Det var att de hade fått veta utifrån det första programförslaget, att kongressen skulle kombineras med ett "stort tyskt folkmöte" och att skandinaverna kunde bli "till ett slags utställningsföremål," där de enligt von Sydow genom sin närvaro skulle ge ett "ett slags stöd inför den stora massan för de nytillverkade germanska religionssurrogaten". Upprört skriver han sedan: "Sådant går inga nordiska forskare med på."¹⁸ Gränsen mellan vetenskap och politik drogs när nordiska forskare upplevde det som att de blev betraktade som "forskningsobjekt" för att visa upp "nordisk ras". Enligt von Sydow var de nordiska forskarna dessutom skeptiska till att inga föredrag i vanlig mening fick förekomma, utan bara diskussionsinledningar. Här uttrycks motstånd dels mot den misstänkta sammanblandningen av vetenskap och politik, dels mot det vetenskapliga tillvägagångssättet, vilket inte motsvarade det de här beskrivna nordiska forskarna förväntade sig av en vetenskaplig kongress. Det konstrueras två motsatta grupper, "skandinaverna" och "tyskarna" (de som ordnar denna kongress), och med ironi nedvärderas rasteorierna, som här nedlåtande betecknas som *de nytillverkade germanska religionssurrogaten*. Det sistnämnda beskrivs som något konstgjort och påhittat och ger uttryck för von Sydows skepsis mot nazisternas beskrivning av en urgermansk religion, ett ämne som ofta återkommer i hans brev under denna period. Här tar han tydligt avstånd från nazisternas uppfattning av det germanska. *Nyttillverkade religionssurrogaten* pekar också på att von Sydow upplevde nazismen som en tom ideologi utan djup och mening, som därför var tvungen att hitta på en egen religion.

von Sydow avslutar brevet med att han hoppas att Kaiser inte ska ta illa vid sig av hans öppenhet. Han hoppas också på att få ett "lika uppriktigt" svar tillbaka från Kaiser.

Han erhöll ett utförligt svar från Kaiser

bara ett par dagar senare. När det gällde von Sydows misstankar gentemot "Haus und Hof"-kongressen skrev Kaiser instämmande att Nordische Gesellschaft här hade agerat på ett ogenomtänkt sätt, när de inte hörde sig för vilka andra kongresser som var på gång under samma period och när de inte lät experterna bestämma kongressens innehåll och tidpunkt. Här hade sällskapet agerat alltför självständigt. Kaiser menade dock att problemen med denna kongress snarare var praktiska och inte djupgående. Som ett större problem bedömer han von Sydows kritik mot den tyska vetenskapen och hans syn på rasfrågan.

De av von Sydow kritiserade händelserna i den tyska vetenskapen förklarar Kaiser bland annat med att Tyskland hade råkat ut för många oroligheter under de senaste 20 åren och att detta även hade lämnat sina spår i vetenskapen som inte riktigt hade hittat sin väg än. Fenomen som Hermann Wirth förklarade Kaiser bland annat med att sådana forskare inte skulle betraktas som representanter för tysk forskning, utan att dessa snarare var uttryck för en vetenskap på villospår. Enligt Kaiser berodde en del av missförstånden på att von Sydow och hans kollegor levde i Sverige som ett "förhållandevis litet folk" och därför hade svårt att förstå att det kunde finnas många olika fenomen i ett större folk som det tyska:

I tider av omvälvning och förnyelse, så som vi upplever dem nu, producerar den tyska vetenskapen ibland någonting som bara kan förstås utifrån de pågående omvälvningarna och som man inte borde tillskriva någon större betydelse. Det är enligt min mening inga tecken på förfall, utan det är något som följer med i ett folk, som under de senaste 20 åren har störtats från den ena feberattacken till den andra. Jag har i samtal med utlänningar alltid funnit försök att beskriva händelserna i Tyskland med en enda formel, och fenomen som är tillfälliga, uppfattas som betydelsefulla. Som tysk måste jag svara på detta, att det tyska folket inte har fått sitt slutgiltiga ansikte än. Processen av vår förnyelse är inte avslutad än.¹⁹

I utsagan skapas en skillnad mellan betydel-

sefull vetenskap och tillfällig vetenskap utan större betydelse. Uppkomsten av den sistnämnda beskrivs som en produkt av omständigheterna, något som helt enkelt förekommer i tider av förändring och omvälvning. Det är också en form av rättfärdigande och relativisering, som görs med hjälp av formuleringar som *augenblickliche Erschütterungen, eine grössere Bedeutung nicht zukommt* och *Begleitumstände*. Fenomen som Hermann Wirth är inte farliga, eftersom de är övergående och inte viktiga för vetenskapens utveckling. Kaisers nationella hemvist som tysk ger honom enligt egen utsaga en större förståelse för dessa händelser än von Sydow som utlänning. Sjukdomsmetaforen *das seit 20 Jahren von einem Fieberanfall in den andern gestürzt ist* symboliserar en nation som fortfarande söker efter en ny identitet, vilket också påverkar vetenskapen. Det sägs inte vad som har utlöst feberattackerna, vilket i diskursanalytiska termer kan beskrivas som en "heteronymisering". Med det menas att en aktör eller en utlösande faktor inte nämns explicit och att talaren i stället lyfter fram omständigheternas betydelse. Ansvaret läggs i stället på strukturerna (Wodak et al. 1998:89). På så sätt blir även händelserna i vetenskapen, de av von Sydow kritiserade forskarna och publikationerna, en produkt av omständigheterna, något som ingen rör över.

von Sydow var även kritisk mot Wilhelm Peßlers nya "Handbok i tysk folklivsforskning", *Handbuch der deutschen Volkskunde*.²⁰ von Sydow menade att det var en skandal att Hermann Wirths utläggning om att vetenskapen nu skulle rätta sig efter det tyska folkets vilja och att Bernhard Kummers föredrag, som handlade om "urgermansk monoteism", hade kunnat tryckas i Peßlers handbok som skulle vara ett standardverk i den tyska folklivsforskningen och även användas i undervisningen.²¹ Kaiser avfärdade denna kritik med att just detta var uttryck för Tysklands tillfälliga "feberattacker" och att Tysklands väg till

en ny positionering inom vetenskapen tyvärr kunde leda till sådana misstag. Kaiser menade att den tyska folklivsforskningen hade råkat ur balans. Detta berodde på att "de nya formulerade kraven för all del inte än har bragts i samklang med de vetenskapliga principerna som ligger till grund för folklivsforskningen [...]".²² Även här beskrivs den av von Sydow kritiserade vetenskapen som något tillfälligt och övergående som berodde på Tysklands pågående väg mot förnyelse. *De nya formulerade kraven* beskrivs inte närmare och är ett exempel på vaghet: läsaren får inte veta vilka dessa nya krav är. Här är det möjligt att Kaiser medvetet undvek att bli alltför tydlig om de nya kraven som ju till stora delar handlade om raspolitik, vilket hade kunnat göra von Sydow misstänksam och riskera det fortsatta samarbetet.

I sitt brev går Kaiser även in på "rasläran". Enligt Kaiser har denna "lära" blivit av många inkompetenta personer så pass förvanskad att det inte finns mycket kvar av dess egentliga mening. Kaiser:

Det är till exempel inte fallet att den nordiska rasen har framhållits som den föredömliga tyska rasen och det absoluta rasidealet. Adolf Hitler tillhör inte den nordiska rasen och många, många andra tyskar inte heller. Man har bara lyft fram den nordiska rasen eftersom man anser att med hjälp av denna [ras] kunna demonstrera särskilt tydligt kännetecknen av en ren ras. Sedan har dock en rad människor uppfattat detta fel och tror att alla andra raser vore mindre värda. Även principen av ren ras [Reinrassigkeit] har inte förkunnats i denna stelbenta form av den tyska staten som den ofta presenteras som. Man skyddar sig bara mot judarna. Kampen mot judarna är dock förståelig med tanke på vårt folks historia och öde. Sedan judarna har förlorat sin maktposition i Tyskland är det viktigaste kampmålet uppnått. Så vitt jag vet, har inte samma förhållanden förelegat i de skandinaviska länderna som i Tyskland beträffande judarna.²³

Som exempel nämner Kaiser upptäcktsresanden Sven Hedins besök i Tyskland. Hedin välkomnades enligt Kaiser mycket varmt även av ledare för NSDAP och Hedin skulle också

”ha tjänat mycket pengar”, fastän han inte var ”arier”. Kaiser argumenterar med detta exempel mot von Sydows uppfattning att alla judar utesluts från ett självständigt arbete, och betonar i stället att ”den tyska kampen mot judarna inte riktar sig generellt mot judendomen, utan bara mot den judendom som hade tillägnat sig outhärdligt inflytande och mycket makt.”²⁴

I Kaisers utsagor ovan skapas ny innebörd för beteckningen nordisk ras. Kaiser försöker differentiera von Sydows beskrivningar och skapar olika raskategorier. I stället för den ”enda rätta” rasen framställs den ”nordiska rasen” som ett gott exempel för ”ren ras”. Kaisers exempel med Hitler och Hedin som kända ”icke-arier”, som ändå varit framgångsrika i Nazityskland, ska ge utsagan legitimitet. Med rättfärdigande och försvarande strategier (*hat lediglich, man schützt sich lediglich...*) dekonstrueras von Sydows beskrivning av den tyska rasläran som en enhetlig och orättvis lära som skadar Tyskland. Antisemitismen försvaras även med det tyska folkets speciella historia och öde samt sätts i kontrast mot de skandinaviska folkens historia, där det enligt Kaiser inte har funnits samma ”problem”. Tysklands situation framställer han som specifik, eftersom judarna där fått mycket makt och inflytande. Inom den kritiska diskursanalysen benämns denna strategi som ”singularisering” (Wodak et al. 1998:83), vilket betyder att ett fenomen lyfts fram som något specifikt och avskilt från andra för att legitimera vissa händelser. Eftersom Tysklands öde enligt Kaiser är annorlunda än många andra nationers, så har Tyskland även andra ”problem” att hantera.

Kaiser försöker bemöta von Sydows kritik mot ”den tyska rasläran” genom att skapa olika kategorier av judar: de som har outhärdlig makt och stort inflytande – vilket man var tvungen att kämpa emot – och de som inte har det och som här implicit framställs som oproblematiske. Här görs rasläran till något harmlöst och ofarligt, till ett slags verktyg som

behöver användas för att åter skapa ordning i en nation. Kaisers beskrivningar av en ”harmlös antisemitism” visar på en ganska vanlig diskurs i det dåtida tyska samhället: skiljandet mellan kampen mot judarnas makt och judendomen ger sken av en ”rättvis” politik som bara utestängde dem som uppfattades som mäktiga och inflytelserika. Det gav sken av en viss ”medmänsklighet”, där de judar som tillhörde mindre inflytelserika grupper skulle få behålla sina arbeten. ”Det står utom all tvevel att den tyska regeringen inte alls tänker på att utesluta alla judar från självständigt arbete i Tyskland”, skriver Kaiser sedan.²⁵ Förmodligen var det en uppfattning som många hade i det dåtida Tyskland och som ledde till att de stödde regimen och dess antisemitiska politik. De tyska forskarna Heike Tauch och Kurt Dröge menar att Kaiser inte riktigt hade förstått naziregimens totalitära karaktär i sin ideologiska form och att han hade en naiv uppfattning om nazismen (Tauch 1988, cit. efter Dröge 1993:40). Jag anser dock att det snarare var betydelsestriderna om ras och kultur i den vetenskapliga kontexten som positionerade Kaiser mellan fronterna – mellan olika institutioner och deras uppfattningar om hur nazismen skulle gestaltas. Jag återkommer till detta längre fram.

von Sydow svarade Kaiser den 4 februari 1936 på dennes brev och talade om att han inte var nöjd med Kaisers förklaringar. Så kvarstod enligt honom bekymren med de vetenskapsmän som han hade kritiserat, eftersom ett problem var att deras forskning sågs som en förebild av många studenter som fick publikationer av dessa forskare som kurslitteratur. von Sydow såg en stor fara i detta, eftersom den ”akademiska ungdomen” i Tyskland fördes på ”sådana villovägar” och det skulle kunna ”välla mycken olycka”, inte bara för de unga studenterna, utan för hela den tyska vetenskapen.²⁶ Som ett exempel på problemet nämner von Sydow den tidigare omtalade handboken för tysk folklivsforskning av Wilhelm Peßler

som sattes i händerna på studenter, vilket han såg som en stor fara. En förklaring till denna vilseledda vetenskap skulle enligt von Sydow kunna vara att en forskargeneration saknades i Tyskland, nämligen mellangenerationen, då många hade stupat i första världskriget. Därför hade Tyskland inte lyckats åstadkomma en nödvändig förnyelse.²⁷ Man kan dock notera att von Sydow själv också kunde uttrycka sig om den tyska vetenskapen på ett liknande sätt som Kaiser. Till exempel skrev han 1938 i ett brev till Sven Liljeblad (1899–2000), att han ogillade mycket i det ”nya Tyskland”, men ej skylldet ”det onda på Hitler”. ”Det onda är en nödvändig följd av revolutionen”, menade han, men man hade därför inte rätt ”att boycotta vare sig det tyska folket eller tyska riket” (Bringéus 2006:185).

Tyvärr finns inget svar från Kaiser på von Sydows brev från den 4 februari 1936. I den följande korrespondensen fortsatte diskussionen av dessa frågor inte i någon större utsträckning. En förklaring kan vara att von Sydow och Kaiser träffades vid ett möte på DFG i Berlin i april samma år och von Sydow besökte då även Kaiser i Greifswald. Det är möjligt att frågorna då togs upp i personliga samtal. De följande breven har fortfarande en vänskaplig ton men handlar i första hand om praktiska angelägenheter.

Vi kan konstatera att Kaiser i sin korrespondens med von Sydow ger uttryck för gängse diskurser i Nazityskland, medan han i sin forskning även utmanar dessa diskurser. Så används till exempel i hans atlas över pommersk folkkultur rasteorier inte i någon större utsträckning som förklaringsmodell, utan han talar i första hand om kultur och kulturströmningar (Kaiser 1936). I textboken till atlasen beskriver han kultur både som ett tillstånd och som en process och försöker inordna Pommern i överregionala kulturströmningar. Tankarna förde han vidare i en artikel i *Folk* 1937, där han förklarade en del kulturella skillnader i Pommern med att det fanns både nordiska

och slaviska inflytanden i den pommerska kulturen. Denna syn stod i motsats till nazistiska idéer om tysk och germansk dominans. Dessa uttalanden kritiserades av nazistiska myndigheter, som förgäves försökte få Kaiser att skriva om sin artikel.²⁸ Med tanke på Kaisers vetenskapliga produktion kan Dröges och Tauchs uppfattning om Kaiser som ”naiv” även syfta på Kaisers vetenskapliga öppenhet, som kan ha blivit en av fallgroparna för honom i Nazityskland. Kaiser gjorde aldrig någon karriär i Nazityskland, utan hans situation blev allt besvärligare från mitten av 1930-talet. Tysk forskning visar hur Kaiser hamnade mitt i maktkampen mellan olika institutioner. Det pågick hårda strider mellan framför allt de tre institutioner som kämpade om övertaget inom folklivsforskningen: det var Alfred Rosenbergs *Reichsgemeinschaft der Deutschen Volkskunde, SS-Ahnenerbe* och *Reichserziehungsministerium* (REM). Kaiser hade goda kontakter med några av Rosenbergs medarbetare, bland andra Eduard Wildhagen och Matthes Ziegler och positionerade sig på deras sida.²⁹ Under 1930-talets andra hälft konkurrerades dock Rosenbergs folklivsforskare ut av REM som fick övertaget på området (Schmoll 2009:160–168). Detta påverkade även det internationella samarbetet som framför allt drevs framåt av forskare inom Rosenbergs organisation. Karl Kaiser hade hoppats på att få ta över ledningen för ADV efter Wilhelm Peßler 1937. Under perioden 1936–1937 ökade dock maktkampen mellan de nämnda institutionerna, en strid som även handlade om övertaget på ADV, som var ett stort prestigeprojekt. REM lyckades 1937 få en av de egna att ta över ledningen för ADV, Heinrich Harmjanz, som motarbetade Kaiser.³⁰ För Kaiser var detta ett stort nederlag. Konflikterna mellan institutionerna var dessutom en förklaring till varför Kaiser hade allt svårare att få fram pengar för sin atlas över pommersk folkkultur. Han var aldrig anställd på atlasprojektet, utan fick söka nya pengar

för sitt arbete för varje år, något som visade sig bli allt svårare. Men även Kaisers syn på kultur och ras kan ha varit en anledning till hans svårigheter. Denna syn förändrades dock radikalt i slutet av 1930-talet.

Medan Kaisers publikationer fram till 1937 inte visar upp särskilt mycket nazistiskt tankegods, publicerade han 1939 "Läseboken för tysk folklivsforskning" (*Lesebuch der deutschen Volkskunde*) som var genomsyrad av nazistisk ideologi och antisemitism (se bl.a. Kaiser 1936, 1937 och 1939). I den tyska etnologiska forskningen diskuteras fortfarande om det kan ha varit Kaisers svåra ekonomiska situation som ledde till hans ideologiska radikaliserings eller om det var ett medvetet eget val (Dröge 1993 och Schmoll 2009:163). Men inte heller denna publikation förbättrade Kaisers situation. Trots intensiva insatser från universitetet i Greifswald för Kaiser, blev hans ekonomiska situation alltmer desperat.³¹ Förmodligen ledde det till att han 1939 anmälde sig som frivillig till militärtjänst. Den 22 juni 1940 stupade han i Vogeserna. Hans hustru Irla Kaiser flyttade 1945 med deras fyra barn till Sverige, bland annat med von Sydows och Dag Strömbäcks hjälp.³²

Vetenskapen i politikens tjänst eller vetenskapen ovanför politiken?

Syftet med denna artikel har varit att med hjälp av korrespondensen mellan Carl Wilhelm von Sydow och Karl Kaiser ge ett exempel på hur folkminnes- och folklivsforskningen under 1930-talet i Sverige och Tyskland influerades av olika föreställningar om vetenskap, politik, kultur och ras och hur dessa påverkade det svensk-tyska samarbetet. Analysen av korrespondensen visar hur centrala begrepp som till exempel det germanska, det nordiska och det judiska samt rasbegreppet fylldes med olika innehåll, vilket skapade olika forskarpositioner och handlingsutrymmen. Medan von Sydow beskrev det germanska som ett kulturellt begrepp som var föränderligt, sätts

det nordiska snarare in i rassammanhang och framstår som en stabil position som man föds till. Han skilde dessutom mellan olika definitioner av det judiska, som till exempel judar i Sverige av "god släkt" och judar i Östeuropa som hade gett upphov till "judefrågan". Enligt von Sydow var det dock fel att underordna all forskning rasteorier, så som de beskrevs i Nazityskland, eftersom dessa inte var tillräckligt vetenskapligt bevisade. En "god" forskare skulle enligt von Sydow vara en sådan som enbart byggde sina analyser och slutsatser på teorier som hade legitimerats av etablerade forskare. De tyska vetenskapsmännen, som han kritiserade, beskrev han som sådana som hade byggt sina slutsatser på felaktiga och icke tillförlitliga källor och som underordnade all sin forskning aktuella politiska strömningar.

Kaiser försvarade å ena sidan naziregimens antisemitiska politik och dennas syn på "nordisk ras" och "rasrenhet". Å andra sidan förekom i hans forskning även uttalanden som utmanade dessa diskurser, som till exempel hans användning av kulturbegreppet och frånvaron av rasteoretiska förklaringar. I grund och botten verkade han dock ha samma uppfattning som von Sydow om hur en "god" forskare skulle vara, nämligen en sådan som inte underordnade sin forskning aktuella politiska strömningar och som byggde på källor som var erkända av etablerade forskare. Men ändå underordnade han sig i sin sista publikation de politiska strömningarna, där han hade anammat centrala nazistiska tankegods.

Hur såg Kaisers svenska kollegor på hans nazistiska radikaliserings? Det hittills undersökta materialet kan inte ge ett entydigt svar på frågan. Hittills har jag inte kunnat hitta några recensioner av Kaisers läsebok för tysk folklivsforskning i svenska etnologiska tidskrifter. Här kan man även fråga sig om uteblivna svenska recensioner kan tolkas som ett avståndstagande från Kaisers nazistiska resonemang.

I samband med Irla Kaisers flytt till Sverige 1945 skrev von Sydow och Dag Strömbäck till den Tyska legationen och till Utrikesdepartementet. De bad om hjälp för Kaisers hustru Irla och hennes barn för att kunna komma till Sverige. I skrivelsen poängterade de att Karl Kaiser ”var en utmärkt människa och forskare som våra folkminnesarkiv hade mycket samarbete med. Han var [en] lojal tysk patriot men ej nazist vilket medförde att han på det hänsynslösaste trakasserades av en mäktig nazistledare” (här syftade de förmodligen på konkurrenten Heinrich Harmjanz). Kaiser beskrivs här som ett offer för nazismen.³³ Som offer framställs Kaiser även i den befintliga tyska forskningen, något som dock i de senaste studierna ifrågasätts (Dröge 1993; Schmoll 2009:160–164).

Första preliminära resultat i mitt projekt är att flera tongivande svenska folkminnes- och folklivsforskare, som till exempel von Sydow, Åke Campbell och Sigurd Erixon, var kritiska mot nazismen och nazismens politisering av vetenskapen. Det kan också konstateras att deras motstånd i första hand visades på ett vetenskapligt plan genom att de avstod från deltagande i vissa kongresser och genom att de undvek samarbete med vissa forskare som de upplevde som alltför nazistiskt influerade. I projektet ska undersökas närmare om deras avståndstagande också tog sig andra former, som till exempel samarbete med flyktingorganisationer. De svenska folkminnes- och folklivsforskarna fortsatte dock samarbetet med nazistiskt influerade forskare i vissa organisationer, som till exempel *Internationaler Verband für europäische Volksforschung*, fram till krigsutbrottet.³⁴ På så sätt legitimerade de svenska forskarna även i viss mån den tyska vetenskapen under denna period. Men det återstår att undersöka närmare hur detta samarbete gestaltade sig.

Ett preliminärt antagande är att de svenska forskarna framför allt hade kontakt med folklivsforskare som stod nära Rosenbergs

institut. Denna organisation förlorade dock alltmer makten på folklivsforskningens område under 1930-talets andra hälft. Vid den tiden var svenskarnas nätverk med flera av dess forskare dock redan fast etablerade. Förmodligen blev flera svenska folkminnes- och folklivsforskare kritiska mot nazismen när några av deras tyska kollegor, som de betraktade som framstående vetenskapsmän, förlorade sina poster eller förflyttades till andra lärosäten utan någon närmare förklaring. Den tyske etnologen Friedemann Schmoll menar att nedgången för Rosenbergs folklivsforskning under 1930-talets andra hälft ledde till en viss internationell isolering av Tyskland, eftersom REM inte stödde de redan etablerade nätverken, vilka i sin tur sökte stöd på annat håll och fortsatte sitt samarbete (jfr Schmoll 2009:154). Vilken roll de svenska folkminnes- och folklivsforskarna spelade i detta sammanhang, ska undersökas närmare i mitt pågående projekt.

Petra Garberding, fil. dr

Institutionen för kulturanthropologi och etnologi,
Uppsala

Noter

- 1 Carl Wilhelm von Sydow till Karl Kaiser den 31/12 1935. Carl Wilhelm von Sydows brevsamling, Lunds universitetsbibliotek (CSB, LUB).
- 2 Etnologiämnet i Sverige hette *Nordisk och jämförande folkminnesforskning* (bl.a. i Lund) och *Nordisk och jämförande folklivsforskning* (bl.a. i Stockholm) under 1930-talet. Först under 1970-talet fick ämnet sitt nuvarande namn. I Tyskland hette disciplinen *Volkskunde*. Idag heter ämnet i Tyskland *Europäische Ethnologie*, *Volkskunde* eller *Empirische Kulturwissenschaft*. Här kan det vara intressant att notera att man i det tyska ämnet *Volkskunde* inte gjorde samma skillnad mellan folkminnesforskningen och folklivsforskningen som gjordes i Sverige vid samma tid.
- 3 Se bl.a. ”Lübeckkongressen ’Haus und Hof’ 1936”, Sigurd Erixons samling, vol. 8:76, Nordiska museet, Stockholm; Korrespondens mellan Nordische Ge-

- sellschaft och Carl Wilhelm von Sydow 1935–1936. CSB, LUB.
- 4 Carl Wilhelm von Sydow till Karl Kaiser den 31/12 1935. CSB, LUB.
 - 5 Carl Wilhelm von Sydow till Karl Kaiser den 13/9 1935. Se även Karl Kaiser till Carl Wilhelm von Sydow den 17/9 1935, den 24/9 1935 och den 27/10 1935. CSB, LUB.
 - 6 Projektet är ett tvåårigt postdokprojekt och finansieras av Vetenskapsrådet. Projektet påbörjades i december 2009 och kommer att avslutas i december 2011.
 - 7 Se bl.a. korrespondens mellan John Meier och Carl Wilhelm von Sydow i DVA, Freiburg, och von Sydows korrespondens med Lutz Mackensen i CSB, LUB. John Meiers och Lutz Mackensens betydelse för de svensk-tyska kontakterna inom folkminnes- och folklivsforskningen kommer jag att diskutera i projektets slutrapport.
 - 8 Med inspiration från Wodak (Wodak et al. 1998:71ff) analyserar jag texterna på tre nivåer: 1. Textens innehåll; 2. Argumentativa strategier: Med detta menas ett medvetet eller omedvetet språkligt agerande som kan ge upplysning om hur talaren eller skribenten tillskriver personer, föremål eller händelser betydelser; 3. Språkliga realiseringsformer: De visar med hjälp av vilka språkliga medel diskurser konstrueras, reproduceras eller utmanas.
 - 9 Carl Wilhelm von Sydow till Karl Kaiser den 31/12 1935. CSB, LUB.
 - 10 Ibid.
 - 11 Hermann Wirth (1885–1981): holländsk filolog, historiker och folklivsforskare som var verksam i Tyskland. Wirth blev speciellt känd för sin lära om "Atlantis" och om ett ursamhälle som enligt Wirth lär ha funnits under sen stenålder och som präglades av ett matriarkat och "ariskhet". Wirth byggde sina slutsatser bl.a. på Ura-Linda-Krönikan som dock vid den tiden redan hade visat sig vara en förfälskning. Många stödde Wirths teser under 1930-talet, men han hade även många motståndare i den tyska vetenskapen som ifrågasatte hans arbetsmetoder och källmaterial. Om Wirth, se bl.a. Almgren 1997:133, 151 och 248.
 - 12 Carl Wilhelm von Sydow till Karl Kaiser den 31/12 1935. CSB, LUB.
 - 13 Ibid.
 - 14 Med "nazistiskt språkbruk" menar jag begrepp som var centrala inom den nazistiska ideologin. Se en mer ingående diskussion om problemet med beteckningen "nazistiskt språkbruk" i min avhandling (Garberding 2007).
 - 15 Carl Wilhelm von Sydow till Karl Kaiser den 31/12 1935. CSB, LUB.
 - 16 Ibid.
 - 17 "Protokoll fört vid sammanträde i Uppsala den 29 mars 1936 för konstituerande av en svensk kommitté för åstadkommande av en atlas för nordisk folkkultur." A:55, Sigurd Erixons samling, Nordiska museet, Stockholm. Se även Åke Campbell till Herman Geijer den 1/9 1935. E I C: 7, Tjänstebrevarkivet, ISOF, Uppsala.
 - 18 Carl Wilhelm von Sydow till Karl Kaiser den 31/12 1935. CSB, LUB.
 - 19 Karl Kaiser till Carl Wilhelm von Sydow den 5/1 1936. CSB, LUB. Tyskt original: "In Zeiten des Umsturzes und der Erneuerung, wie wir sie jetzt erleben, bringt die deutsche Wissenschaft manchmal Dinge hervor, die nur aus den augenblicklichen Erschütterungen zu verstehen sind und denen eine grössere Bedeutung nicht zukommt. Es sind meiner Meinung nach keine Dekadenzerscheinungen, sondern Begleitumstände bei einem Volk, das seit 20 Jahren von einem Fieberanfall in den andern gestürzt ist. Ich habe im Gespräch mit Ausländern immer wieder die Absicht gefunden, die Vorgänge in Deutschland auf eine Formel zu bringen und Erscheinungen, die zufällig sind, als massgeblich aufzufassen. Ich muss als Deutscher darauf erwidern, dass das deutsche Volk heute noch nicht sein endgültiges Gesicht gewonnen hat. Der Prozess unserer Neugestaltung ist noch nicht abgeschlossen." Alla översättningar från tyska till svenska är gjorda av artikelförfattaren.
 - 20 Wilhelm Peßler (1880–1962): tysk folklivsforskare, medlem i folklivsforskningskommissionen i DFG och ledare för ADV 1934–1937.
 - 21 Carl Wilhelm von Sydow till Karl Kaiser den 31/12 1935. CSB, LUB.
 - 22 Karl Kaiser till Carl Wilhelm von Sydow den 5/1 1936. CSB, LUB. Tyskt original: "Die neu formulierten Forderungen sind durchaus noch nicht mit den wissenschaftlichen Prinzipien in Einklang gebracht, die der Volkskunde zu grunde liegen [...]"
 - 23 Ibid. Tyskt original: "Es ist z. B. nicht der Fall, dass die nordische Rasse als die vorbildliche deutsche Rasse und das unbedingte Rasseideal hingestellt worden ist. Adolf Hitler gehört nicht der nordischen

- Rasse an, und sehr, sehr viele Deutsche auch nicht. Man hat lediglich die nordische Rasse deshalb in den Vordergrund geschoben, weil man an ihrem Beispiel besonders gut die Merkmale reiner Rasse veranschaulichen zu können meinte. Dann haben allerdings eine Reihe von Leuten falsch gehört und gemeint, dass alle anderen Rassen minderwertig seien. Selbst das Prinzip der Reinrassigkeit ist aus naheliegenden Gründen von dem deutschen Staat nicht in der starren Form verkündet worden, als das man es oft hinstellt. Man schützt sich lediglich vor den Juden. Der Kampf gegen die Juden aber ist verständlich aus der Geschichte und dem Schicksal unseres Volkes heraus. Nachdem die Juden ihre Machtposition in Deutschland verloren haben, ist das wichtigste Kampfziel des deutschen Antisemitismus erreicht. Soweit ich weiss, treffen in den skandinavischen Ländern die Vorraussetzungen, die in Deutschland in Bezug auf die Juden vorgelegen haben, nicht zu.”
- 24 Ibid. Tyskt original: ”... dass sich der deutsche Kampf gegen die Juden nicht gegen das Judentum an sich richtet sondern lediglich gegen das Judentum, das in Deutschland zu unerträglichem Einfluss und zu grosser Machtstellung gelangt war.”
- 25 Ibid. Tyskt original: ” – Es ist gar kein Zweifel, dass die deutsche Regierung nicht im entferntesten daran denkt, etwa alle Juden von selbstständiger Betätigung in Deutschland auszuschliessen.”
- 26 Carl Wilhelm von Sydow till Karl Kaiser den 4/2 1936. CSB, LUB.
- 27 Ibid.
- 28 Se Karl Kaisers personakt, PA 80, Greifswalds universitetsarkiv.
- 29 Eduard Wildhagen (?–?): tysk psykolog och folklivsforskare, i slutet av 1920- och början av 1930-talet, verksam som referent för folklivsforskning på DFG och en av ledarna för ADV.
Matthes Ziegler (1911–1992): tysk teolog och folklivsforskare som bl.a. var verksam som ledare för Arbeitsgemeinschaft für Deutsche Volkskunde och som riksledare i Rosenbergs institut för avdelningen ”världsåskådning” (Weltanschauung).
- 30 Heinrich Harmjanz (1904–1994): tysk språkvetare, sociolog och folklivsforskare som var verksam som referent för Humaniora på REM. 1939 blev han ledare för avdelningen folklivsforskning inom SS-Ahnenerbe. I samband med detta har han blivit anklagad för att vara en av de ansvariga för konststölderna i Polen under andra världskriget.
- 31 Karl Kaiser, personakt, PA 80, Greifswalds universitetsarkiv.
- 32 Utkast till ett brev från Carl Wilhelm von Sydow och Dag Strömbäck till den Tyska legationen i Stockholm på våren 1945 [exakt datum saknas], Ö: 1: 1, C. W. von Sydows samling, LUF. Tyska legationen i Stockholm till Carl Wilhelm von Sydow den 28/3 1945; Irla Kaiser till Carl Wilhelm von Sydow den 23/3 1941, den 1/5 1945 och den 14/5 1945; Irla Kaiser: ”En Redegoerelse over Aarsagen til at jeg blev medlem af det Nationalsocialistiske Parti i Tyskland.” 13/9 1945, CSB, LUB.
- 33 Utkast till ett brev från Carl Wilhelm von Sydow och Dag Strömbäck till den Tyska legationen Stockholm på våren 1945 [exakt datum saknas], Ö: 1: 1, C. W. von Sydows samling, LUF. Tyska legationen till Carl Wilhelm von Sydow den 28/3 1945, CSB, LUB.
- 34 Se brev från Adolf Helbok till REM den 30/6 1938. Internationaler Verband für Volksforschung, R 4901/3196, BArch Berlin. Se även *Folk-Liv* 1/1939, s. 113.

Referenser

Otryckta källor

- Carl Wilhelm von Sydows samling, Folklivsarkivet i Lund.
- Carl Wilhelm von Sydows brevsamling, Lunds universitetsbibliotek.
- Sigurd Erixons samling, Nordiska museets arkiv, Stockholm.
- Institutet för språk och folkminnen, Uppsala, Tjänstebrevsamling.
- Internationaler Verband für Volksforschung, R 4901/3196, Bundesarchiv Berlin.
- John Meiers korrespondens, Deutsches Volksliedarchiv, Freiburg.
- Karl Kaiser, personakt, Universität Greifswald, Universitätsarchiv.

Litteratur

- Almgren, Birgitta 1997: *Germanistik und Nationalsozialismus. Affirmation, Konflikt und Protest*. Acta Universitatis Upsaliensis nr 36, Uppsala.
- Anderson, Benedict 1988: *Zur Erfindung der Nation. Zur Karriere eines erfolgreichen Konzepts*. Frankfurt/Main, New York.
- Bringéus, Nils-Arvid 2006: *Carl Wilhelm von Sydow som folklorist*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Aka-

- demien för svensk folkkultur; Serie Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi, 94.
- Bringéus, Nils-Arvid 2008: *Åke Campbell som etnolog*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur; Serie Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi, 103.
- Byström, Mikael 2006: *En broder, gäst och parasit. Uppfattningar och föreställningar om utlänningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942–1947*. Stockholms universitet, Stockholm Studies in History, 85.
- Dietzsch, Ina/Imeri, Sabine/Kaschuba, Wolfgang/Kühn, Cornelia/Scholze-Irrlitz, Leonore 2009: "Einleitung." I: Dietzsch, Ina/Kaschuba, Wolfgang/Scholze-Irrlitz, Leonore (red.): *Horizonte ethnographischen Wissens. Eine Bestandsaufnahme*. Köln/Weimar/Wien: Böhlau, s. 7–15.
- Dröge, Fritz 1993: "... weil die Ungewissheit nicht länger zu ertragen ist. Eine biographische Skizze zu Karl Kaiser und der Volkskunde in Pommern." I: *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 36, 1993, s. 27–60.
- Eriksen, Thomas Hylland 2000: *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa.
- Fairclough, Norman 2010: *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Harlow: Longman.
- Fein, Helen 1987: "Dimensions of Antisemitism. Attitudes, Collective Accusations, and Actions." I: Helen Fein (red.): *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Foucault, Michel 1980: *Power/Knowledge*. Brighton/Harvester.
- Foucault, Michel 1981: *Archäologie des Wissens*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Garberding, Petra 2007: *Musik och politik i skuggan av nazismen. Kurt Atterberg och de svensk-tyska musikrelationerna*. Lund: Sekel bokförlag.
- Jacobeit, Wolfgang/Lixfeld, Hannjost/Bockhorn, Olaf (red.) 1994: *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien/Köln/Weimar: Böhlau Verlag.
- Kaiser, Karl 1936: *Atlas der Pommerschen Volkskunde*. Veröffentlichungen des Volkskundlichen Archivs für Pommern 4.
- Kaiser, Karl 1937: "Pommern im Lichte der volksumsgeographischen Forschung." I: *Folk* 1, 1937, s. 147–166.
- Kaiser, Karl 1939: *Lesebuch zur Geschichte der Deutschen Volkskunde*. Dresden: L. Ehlermann.
- Kvist Geverts, Karin 2008: *Ett främmande element i nationen. Svensk flyktingpolitik och de judiska flyktingarna 1938–1944*. Uppsala universitet, Historiska institutionen & Programmet för studier kring Förintelsen och folkmod.
- Lilja, Agneta 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv. Ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala: Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B, Folkminnen och folkliv, 22.
- Rosenberg, Alfred 1938: *Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*. München.
- Schmoll, Friedemann 2009: *Die Vermessung der Kultur. Der 'Atlas der deutschen Volkskunde' und die Deutsche Forschungsgemeinschaft 1928–1980*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Wodak, Ruth 1996: *Disorders of Discourse*. London/New York: Longman.
- Wodak, Ruth/de Cillia, Rudolf/Reisigl, Martin/Liebhart, Karin/Hofstätter, Klaus/Kargl, Maria 1998: *Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität*. Frankfurt/Main: Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft nr 1349.
- Öhlander, Magnus 2005: "Inledning." I: Öhlander, Magnus: *Bruket av kultur. Hur kultur används och görs socialt verksamt*. Lund: Studentlitteratur.

SUMMARY

Nazi Race Politics – “An Insult to the Majority of the German People”

Ideas about science, politics, culture and race in the Swedish-German cooperation in Folklore and Ethnology during the 1930s

The aim of this article is to study the impact of the discursive struggle about the meaning of science, politics, culture and race in the Swedish-German cooperation in the disciplines Folklore and Ethnology during the 1930s, with an analysis of one example, the correspondence between two folklorists, Carl Wilhelm von Sydow (1878–1952), professor in Folklore in Lund, and Karl Kaiser (1906–1940), docent in Folklore/Ethnology (*Volkskunde*) in Greifswald. The correspondence is analyzed with a critical discourse analysis.

The article is part of my postdoc-project with the title: “Science and Politics: Cooperation between Swedish and German Ethnology 1930–1960”. The project deals with the relationship between politics and the science of ethnology/folklore, that is, the influence of the political environment on the production of knowledge.

The correspondence between Kaiser and von Sydow shows different interpretations of the terms mentioned above. Von Sydow, e.g., was critical of the development of his discipline in Nazi Germany, while

Kaiser explained it as a temporary problem, caused by the “revolution” in Nazi Germany. Von Sydow saw “Germanic” more as a cultural term, while it was defined as a racial category in Nazi Germany. Both Kaiser and von Sydow talked about “Nordic” as a racial term, but with different meanings. While von Sydow understood it as a race equal other races, Kaiser described it as a good example for “pure race”.

Preliminary results in my project are that several leading Swedish folklorists and ethnologists were critical of Nazism and the scientific development in Nazi Germany. Their critics were, however, mostly expressed in a scientific context, e.g. when they chose not to take part in some conferences or did not cooperate with some German colleagues because of their Nazi conviction. But they continued cooperating with Nazi scientists in some international organizations, e.g. with the *International Association for European Ethnology and Folklore* until WWII.

Bygga, skriva, bygga ...

Om att pendla mellan olika göromål

Billy Ehn

Två gamla hus och en havstomt vid Kvarken har förändrat mig. De har gett mig tillgång till ett annat liv än det akademiska. Sedan tretton år pendlar jag så gott som dagligen, särskilt sommartid, mellan en intellektuell tillvaro med läsning och skrivande och en praktisk där jag som amatörsnickare tar hand om husen. Den ena världen består av böcker och dator och den andra av hus, verktyg och byggmaterial. Nu ska jag sammanföra dessa båda världar för att undersöka rollbytet.¹ Vad innebär det att snickra, fixa och lösa praktiska problem – jämfört med att skriva om det?

Som gör-det-självare är jag långt ifrån ensam.² Vi är många som bygger och reparerar hemma, vi möts på brädgårdar och byggvaruhus, många tittar på tv:s snickeriprogram, läser handböcker och hantverkstidningar eller surfar på nätet. Vi ingår i en folkrörelse där en majoritet av män inte bara arbetar med händerna och fysiska material utan också symboliskt med språk och bilder. Snickrandet är alltså en kulturellt genomsyrad verksamhet, även när man arbetar solo.

Ta hand om sitt hus

Våren 1997 köpte Inger och jag ett sommarställe i Norrmjöle söder om Umeå. Det är två hus vid havsstranden, en tvåvånings timmerkåk från slutet av 1800-talet och en mindre sportstuga från 1940-talet. I mitt tidigare liv var jag i stort sett ointresserad av att ta hand om det materiella. Jag såg det som ett slöseri med tiden att fixa med saker och ting. Var jag tvungen ägnade jag ingen större omsorg åt det.

Praktiskt arbete inkräktade på forskning och skrivande. Ting intresserade mig inte, med undantag av skrivmaskiner. Nu förändrades denna inställning gradvis. Det materiella blev minst lika viktigt som det intellektuella.³

Det började med att min svärfar och jag lade plåttak på den lilla stugan som läckte. Egentligen var det han som hade åtagit sig arbetet, men jag ville hjälpa till, så till hans förvåning – på grund av hans föreställningar om professorer – deltog jag i arbetet lika mycket som han. Det första han lärde mig var att hålla längst ut på hammarskaftet när vi spikade reglar och läkt. Under kommande år blev han som självlärd fixare under sina besök min läromästare, dock mer genom att göra och visa än genom att prata.

Våren 2005 flyttade Inger och jag till Norrmjöle efter att ha vinterisolerat timmerhuset. Nu bor vi i något som vi har lagt ned våra själar i och ägnat ett oräkneligt antal timmar åt att bygga och reparera. Man kan också säga att vi bor i ett antal berättelser om detta renoveringsarbete. Det är berättelser om att lära sig behärska något som jag tidigare inte klarade av. Men det handlar även om både det ordlösa och det språkliga umgänget med ting och om hur praktisk kunskap kan verbaliseras – eller inte.

”Tyst kunskap”

I en artikel från 1990 skriver Jonas Frykman om hur han bad en granne om hjälp med att såga ned en stor ask som stod för nära sommarhuset. Jonas ägnade en god stund åt att prata

om olika sätt att ta ned trädet. Sen avbröts han av grannen, en gammal man med lång erfarenhet av trädfällning, som sa: ”Ska vi såga ned trädet eller prata ned det?” Frykman använder detta exempel som utgångspunkt för en diskussion om ”tyst kunskap”, alltså sådan som sitter i kroppen och sinnena som levd erfarenhet, en kunskap som är svår att formulera i ord utan att det blir alltför abstrakt.

Detta är, sedan Ludvig Wittgenstein och Michael Polanyi, en återkommande diskussion bland kulturforskare, filosofer och konstnärer.⁴ Hur beskriver man handlingar, erfarenheter och förmågor av olika slag? Bland dem som har ordet i sin makt finns det paradoxalt nog en misstänksamhet mot att verbalisera erfarenhetsbaserad kunskap, till exempel hur man dansar, seglar, faller träd eller bygger en fiol.⁵ Den tysta kunskapen kan inte omvandlas till text utan att förlora viktiga dimensioner, skriver Frykman (1990:50). I detta sammanhang tycks talandet och skrivandet värderas lägre än görandet.

Det narrativa kan till och med uppfattas som en förfalskning eller ett vanställande av handlingar. Att berätta om en handling förvandlar den till något annat än vad den var när den utfördes – ungefär som när föremål hamnar på museum. Medan sinnlig erfarenhet enligt detta synsätt är konkret och omedelbar, är orden som används för att beskriva erfarenhet indirekta tolkningar i efterhand. Detta innebär att inläring av praktiska kunskaper genom observation och provande uppfattas som väsensskild från den som sker genom verbala instruktioner. Båda inlärningsformerna brukar ändå resultera i att kunskapen sitter i kroppen som en reflex, en vana eller en habitus. Det är då den benämns som ”tyst” eller ”ordlös”.

Detta dilemma ställer till det för etnologer och andra som har till uppgift att dokumentera vad människor gör och har gjort. Hur ska man förmedla sin egen och andras kulturella kompetens, den inlärd förmågan att tillverka

och genomföra saker, om orden inte räcker till eller förvanskar det som ska beskrivas?⁶

I mitt eget fall är snickrandet både ett kroppsligt, ordlöst görande och ett pågående samtal med mig själv och andra. Medan jag hamrar, drar ledningar, målar, mäter, sågar, borrar och gräver så är jag ofta på väg att formulera i ord vad jag gör. Och efter hamrandet, sågandet och allt det andra talar jag med Inger och andra om vad jag har gjort. Jag berättar eller är redo att berätta om hur det gick till när jag tilläggsisolerade och brädfodrade timmerhuset med stående panel 22 x 148 mm. Jag skulle kunna redogöra för varje bräda, hur jag spikade reglar 60cc, fyllde luckorna med 90 mm tjock Roxull, fäste papp med häftpistol och spikade läkt som fuktspärr innan jag mätte upp avståndet mellan bottenbrädorna så att det skulle bli jämnt mellan knutar och fönster. Jag skulle kunna gå in i detalj för den som var intresserad om hur jag räknade ut avstånden, grubblade över om de stämde, fäste bräder med tretumsspik, men utan att slå in dem helt och hållet innan jag var säker på att det skulle stämma, hur jag många gånger fick göra om och hur det ändå blev fel eller inte helt perfekt. Väggarna såg länge ut som en spikmatta innan jag vågade sätta punkt.

Min erfarenhet av att verbalisera ordlöst arbete är inte på något sätt unik. Dagligen berättar människor om sina tänkta, pågående eller avslutade projekt. Intresserade grannar och bekanta får veta hur det gick till att bygga villan eller carporten, dränera källaren eller dra nya vattenrör. Man berättar om sina framgångar, misstag och lärdomar, om svårigheter och problemlösningar, om osäkerhet och envishet. I denna mening är varje byggnad full av historier om sin tillkomst. Men hur kommer man åt dem om det är så att kunskapen är ”tyst” och det praktiska arbetet till stor del ”ordlöst”? Tingen talar ju inte själva, man får inget vettigt sagt av en sticksåg eller några kvadratmeter takplåt.⁷

Själva görandet är undflyende, de rörel-

ser som åstadkommer förändring genom att tingen berörs – och i detta görande står språket i det pågående nuet utanför som betraktare. Orden är aktiva i planeringen och förberedelserna och efteråt i berättandet. Men just när det sker, när hammaren träffar spiken, när sågbladet skär sönder träet eller plåten, när kopplingen dras åt, då verkar handlingen vara stum. När jag söker efter fäste för stegen mot väggen och en brädbit att lägga under det ena benet för balansens skull tycks det vara blicken och känslan i händerna som regerar.⁸

Men på samma sätt som jag pendlar mellan att vara hemmafixare och forskare, så svänger jag i arbetet mellan intuition och analys, mellan att följa ingivelser och att medvetandegöra handlandet med hjälp av ord, högt eller tyst för mig själv. Om jag nu drar den här ledningen från den kopplingen till den här, och sen förbi den här och bort mot den där, då borde det väl fungera? Jag snurrar åtta varv med gängtejp runt kopplingen, det räcker väl? Jag drar åt muttern så mycket som det går, men påminner mig om att det gäller att kunna dra upp den igen. Jag stirrar koncentrerat på det som finns framför mig, stirrar och stirrar som om svaret fanns i rören, brädorna, reglarna eller hängrännorna. Stirrandet och mumlandet tar stor plats i amatörsnickarens arbete. Ibland gör jag ritningar för att få överblick, mäter upp på ett rutat papper, sågar modeller av masonit och namnger rören. Men sedan blir det i alla fall problem med att översätta detta till praktiska lösningar.

Tankearbete

Även om jag talat rätt mycket om byggandet, så har jag inte förrän nu reflekterat över det i någon djupare mening. Med autoetnografisk metod⁹ undersöker jag vad som pågår under renoveringsarbetet hemma. Detta innebär en mer medveten observation av hur jag använder verktyg (som hammare, såg, skruvdragare, borr, skiftnyckel, tumstock), material (som trä, plåt, kopparrör, färg) och mindre

hjälpmedel (som spik, skruv, spikbeslag, gängtejp, ledningshållare).

Allt eftersom formas detta görande till en rad historier: om hur jag brädfodrade timmerhuset, byggde bastu, snickarbod och vedbod, kopplade vattenrör och glasade in verandan. Dessa berättelser kan vara mer eller mindre dramatiska, detaljerade och sedelärande, beroende på vem som lyssnar.¹⁰ De kan vara ett slags hjälte- eller undersagor om hur man mot alla odds löser problem och skapar något fint, men de kan också fungera som varnande exempel på vårdslöshet.

Ett genomgående budskap är att konsten att snickra kan vara mentalt ansträngande och kräver tankearbete. I boken *Mind at Work* (2004) skildrar Mike Rose ett antal yrken, bland dem snickarens, rörmokarens och elektrikerens, och vilken stor roll planering, fantasi och problemlösning har i dem.¹¹ Handens arbete behöver en skarp hjärna och verktygen påverkar sättet att tänka. Man måste kunna göra sig inre bilder av hur något ska tillverkas eller repareras.

Rose (2004:94) betonar också språkets, matematikens och den teoretiska kunskapens betydelse, att man kan namnge verktyg och arbetsmoment och beskriva vad som ska göras. Därför kallar han olika hantverksyrken för intellektuellt rika. Likaså är det viktigt att använda flera sinnen, inte minst blicken och känseln, för att med ”biomekaniska förmågor” diagnosticera och tolka problem av olika slag. Hjärna, hand, verktyg och material blir ett komplext cybernetiskt system där information flyter fram och tillbaka i handling. Genom verktygen materialiseras tanken – och genom tanken blir verktygen brukbara. Hammarslagen må bli rutinmässiga, men aldrig för den skull själlösa, skriver Rose (2004:78).

Umgås med ting

Verktyg och material av olika slag växlar mellan att vara genomtänkta, mer eller mindre tekniskt avancerade, bruksföremål och att

vara samarbetsvilliga eller motspänstiga partners. Hammaren gör något med mig när jag griper tag i den. Den blir både en ny kroppsdel och en tydlig avsikt. Detta är inget som jag funderar över när jag tar ned den från verktygstavlan i snickarboden. Då är den bara ett omedelbart svar på frågan vad jag behöver för att slå i eller dra ut spik. Det är bara om den inte hänger på sin plats eller om den inte räcker till för uppgiften som jag vaknar till. Vart har hammaren tagit vägen? Måste jag kanske såga av spiken eller behöver jag kofoten? Ska jag använda skruv i stället?

Umgänget med tingen framkallar känslor och sinnesförmimmelser av olika slag.¹² Att stå öga mot öga med en brädvägg högt upp på en sviktande steg kan vara hisnande. Det gör ont att krypa på knä i en skrubb. Det är irriterande att få sågspån i ögon och lungor. Motorsågens vrål skär i öronen (när hörselkåpan inte är på), hammarens snedslag får mig ur balans och fogsvansen bjuder motstånd i armar och händer. Men när saker och ting fungerar, när måtten är riktiga och allt passar, då är det en fröjd.

För fritidssnickaren är det ideligen första gången ett visst problem ska lösas, det blir kanske fel och man får börja om eller hitta på provisorier. Det sker saker som jag inte har kontroll över. Tingen jävlas och vill inte lyda.¹³ Ansträngningarna att få bukt med motspänstiga material och en vrenskande motorik gör att jag tappar skruvar och spikar, sågar snett och har för bråttom. Ögonmättet är opålitligt, jag skär mig, hamrar mig på fingrarna. Jag talar mig till rätta, skäller ”idiot!”, ”klantskalle!”, blir trött och besviken. Troligen delar jag sådana upplevelser med andra i liknande situationer, men det hjälper ju inte.

Ibland blir det dråpligt. Jag ska ta ned en gammal dörr och måste skruva loss gångjärnen för att få ut den. När den ska tillbaka i karmen passar den inte längre. Vad har hänt? Jag svär över den tunga dörren och de ogina gångjärnen. Efter en timmes slit visar det sig

att jag har skruvat fast gångjärnen i fel skruvhål. Det visade sig finnas flera att välja bland. När jag hittat de rätta går det som en dans.

Gränsövergångar

Livet som hemmfixare kan alltså vara en känslomässig bergochdalbana. När det är dags byter jag om till arbetskläder, munter och förväntansfull. Även om det är ett tungt arbete är jag lätt till sinnet. Efter några timmars läsande och skrivande känns det som en belöning att få gå ut och snickra.

Det är också roligt att skriva, men det involverar inte alla sinnen på samma sätt. Fingrarnas rörelser över tangenterna är i stort sett det enda kroppsarbetet. Att vända sidor i en bok är inte heller mycket att orda om. Kroppen är för det mesta i stillhet – om man inte är den rastlösa typen som av och till måste upp och vanka. Snickrandet tar flera förmågor i anspråk. Hand och tanke samspelar med blick, hörsel och luktsinne, hela kroppen är igång, det känns verkligen att man jobbar.

En skillnad mellan att skriva denna artikel och att bygga något är att jag i början inte alls vet vad det ska bli för text och om någon kommer att ha utbyte av den. Jag måste skriva för att upptäcka vart tankarna leder. De kanske inte leder någonvart.

När jag bygger en ordentlig vedbod för tjugo kubikmeter björk har jag däremot rätt tydliga föreställningar om hur den ska se ut. Med hjälp av platsen där den ska stå, måtten på längden och höjden, byggmaterialet och den avsedda funktionen gör jag mig inre bilder av boden. Den ska ha plåttak och ventilerande väggar och rejält golv av impregnerat virke på lecablock. Verktygen plockas fram och arbetet sätts igång. I det stora hela vet jag vad som ska göras, eftersom jag vid det här laget har byggt både det ena och det andra. Om inte får jag klura ut det.

Bygget kommer helt säkert att vara till nytta när veden staplats för torkning. Har vedboden tillverkats med omsorg och stil kommer

den dessutom att vara vacker och vinna uppskattning i omgivningens ögon. När det gäller skrivandet är jag fortfarande, efter många års erfarenhet, mer osäker.¹⁴

En likhet mellan att bygga och att författa är självkritikens roll. Jag kan knappt skriva en mening utan att undra om den håller måttet, samtidigt som självcensuren måste bekämpas för att det över huvud taget ska bli något. När jag bygger är jag också orolig för att göra fel, att det ska bli snett och vint, att jag försummat något, att underarbetet är otillräckligt, att jag valt fel material. Men sådana tankar hindrar mig inte från att fortsätta. Både skrivandet och byggandet drivs framåt av vilja och lust att åstadkomma något bra. Försök och misstag blandas med lösningar som visar sig fungera. Som när jag glasade in verandan.

Att glasa in en veranda

Inglasningen av vår stora takförsedda veranda (tjugo kvadratmeter) ut mot havet illustrerar bland annat hur praktiskt arbete kan vara en intellektuell sysselsättning med inslag av kreativa lösningar. Projektet var som många andra en kamp med material, planering och verktygshantering. Det ”ordlösa” umgänget med ting samsades med utvecklingen av en ordrik berättelse.

Det började för flera år sedan med fantasier om att kunna sitta och titta på havet utan att frysa under vår och höst, men lades på is när jag bröt foten och återupptogs våren 2009. Planerna underbyggdes av bläddrande i kataloger och besök på glasfirmor samt genom att se efter hur andra husägare gjort. Eftersom vår veranda är femsidig erbjuder den speciella problem, då vinklarna mellan stolparna inte är räta. Därför letade vi efter förebilder, men utan att hitta några. Det fick bli en egen, improviserad lösning. För en trosviss gör-det-självare är detta mer regel än undantag.

Först behövdes en ritning, avstånden mättes upp och sen skulle de fyra gamla figursågade stolparna rivras. De satt ordentligt fast i

golvet och takbjälkar med fyrtumsspik och det tog en dag per styck att få loss dem. Medan taket hölls uppe av ett par grova stödbjälkar försökte jag dra ut spikarna, såga av dem eller häva loss stolpen. Varje stolpe var en ny match och fick sin egen lösning, ingen var bättre än de andra. Jag lärde mig egentligen inte hur man ska göra, men lyckades ändå till slut genom att pröva olika sätt.

Under denna närkamp med virke och spik pratade jag med stolpen, skällde på den och försökte beveka den. Under flera timmar varje dag var det jag och stolpen i ett kroppsligt och mentalt förbund. Den ville uppenbarligen inte lämna sin post som stöd för verandataket, den ville inte bli utbytt, den spjånade emot med all kraft. Men jag hade bestämt mig och fick min vilja igenom.

Nästa steg i arbetet var att få de nya stolparna, taket och golvet i våg. En snickarkunnig granne som hade vägarna förbi sa som en självklarhet att verandan lutade flera centimeter och måste lyftas, både golvet och taket. Du har väl långpass och kofot? I denna gamla timmerkåk, ett före detta viktualiemagasin från Umeå som transporterats hit genom skogen stock för stock och sedan byggts upp igen, är det inte mycket som är i våg och vinkelrätt. Med långt vattenpass, kofot, tvåtons domkraft, kilar och brädbitar rätade jag upp verandan, delvis med hjälp av min svärfar. Det är lätt att skriva en sådan mening, men att ”räta upp verandan” var något mycket mer än vad det låter. Så är det förstås med det mesta man skriver om, men i det här fallet blir det särskilt tydligt.

Det hade gått mer än en vecka och det allra svåraste återstod, att lösa problemet med de snedställda stolparna. Vi skulle ha hela glasdörrar på de två sidor som vetter snett ut till höger och vänster och fönster på sidorna som löper ut från väggen och på framsidan. Detta krävde något som gjorde att de snedställda stolparna kom i rät vinkel mot varandra för att fästa ramen mot, antingen att de sågades

eller att jag monterade en snedsågad list på dem. Efter mycket grubblande åkte jag till brädgården och bad dem säga fyra regler efter de mått som krävdes. Jag skruvade fast dem i stolparna och det hela såg bra ut efter att ha vitmålat.

Nu var det snart dags att beställa glas, men först måste öppningarna mätas exakt på millimetern, där fick det inte bli några fel och alla mått måste vara vinkelräta. Det blev en hel del smärre justeringar av stolpar och bjälkar innan jag vågade åka in till glasfirman. Sen var det bara att vänta några veckor. Det fanns annat att göra för hemmafixaren.

När glaset kom var det nervöst. Först skulle aluminiumramen skruvas fast. Passade måtten mellan stolpar och bjälkar? Det gjorde de, på millimetern. Däremot hade jag begått misstaget att placera de snedsågade reglarna exakt mitt emot varandra på motstående stolpar. Jag hade inte insett att de fyra dörrarna stod i lager omlott med varandra, vilket gjorde att den första dörren skruvades fast i stolpen flera centimeter längre fram än den fjärde i sin stolpe. Det tog någon dag att reda ut konsekvenserna av denna felräkning (och det skulle kräva minst en halv sida att beskriva hur).

Det återstående arbetet bestod av att skruva fast tättslutande spjälor under fönstren och vitmåla dem, spika läkt för att täta springorna i taket, lägga en aqua board på golvet som fuktspärr med nålfiltsmatta över samt att bygga breda och långsluttande trappor med stadiga räcken utanför de båda dörrpartierna. Men det var en lek jämfört med de övriga uppgifterna.

Nu misstänker jag att de läsare som inte är *väldigt* intresserade av snickeri har allt snabbare skummat igenom denna ganska detaljerade beskrivning (som ändå är rensad från en mängd viktiga tekniska data). Men i detta försök att ett år efteråt rekonstruera inglasningen av verandan finns det också några teman som kan vara av mer allmän relevans när det gäller artikelns huvudspår, pendlingen mellan att bygga och att skriva: ordens betydelse i det

”ordlösa” arbetet, snickrandet som ett lekfullt allvar och viljan att skapa något fint.

Hitta de rätta orden

När jag de första gångerna var på en brädgård eller byggfirma kände jag mig helt vilsen. Jag visste knappt vad jag behövde, inte vad det hette och var det fanns. Det blev många frågor till personalen och stor osäkerhet kring begreppen. När de förklarade saker och ting använde de ord som jag inte förstod. Sala. Bits. Tre tum fyra. Ytterpanel. Spikläkt. Reglar. Roxull. Brädfodra. Bärlina. Det praktiska arbetet visade sig vara språkligt genomorganiserat. Den tysta kunskapen verkade gå att prata om, men jag begrep inte mycket av den. Terminologi och yrkesjargong gjorde mig osäker, som om jag var i främmande land.

Snickarkunniga och personal på brädgårdar har större eller mindre förmåga att berätta hur man löser problem. Somliga talar för snabbt och införstått. De tar kanske för givet att amatörerna begriper mer än vad han eller hon gör. De hoppar över det som är självklart för dem. När jag ställer barnsligt enkla frågor ser de misstroget på mig, som om jag drev med dem. De förstår inte att jag inte förstår. Fortfarande, efter många genomförda projekt, får jag leta efter orden och be om tydligare förklaringar.

Handens arbete visade sig som sagt vara omöjligt utan tankemöda, logik, begrepp och slutledningskonst. Det var länge sedan jag hade tänkt så mycket på skarpen som när jag skulle räkna ut avstånden mellan brädorna under fodringen av timmerhuset eller när jag skulle dra nya vattenledningar i kök och badrum. Under skrivandet förlitar jag mig faktiskt till stor del på intuition och improvisation, medan jag under snickrandet är beroende av koncentrerat tänkande.

Det är, som vi just har sett, lätt gjort att berättelser om snickeriarbete blir ett slags instruktionshistorier.¹⁵ Jag strävar efter att använda de rätta orden och vara exakt med mått och detaljer. Berättelsen om verandain-

Det ska både fungera och vara fint. Snickarboden har byggts av amatörsnickaren, men den har också förvandlat honom. Motorsågen, vedklyven och de andra redskapen som flockas kring den är delar av denna förvandling.

glasningen liknar därför en manual. Men det är svårt att lära ut praktiska kunskaper till andra. Det är många små nödvändiga moment som trillar mellan ordens springor.

Leka snickare

Visserligen utför jag ett arbete som får verkliga konsekvenser, som att tilläggsisolera och brädfodra ett stort timmerhus för att det ska hålla värmen vintertid. Men samtidigt är det en lek. Jag går in i snickarboden, tar på mig uttjänta kläder och kommer ut som en annan människa.¹⁶ Jag känner mig som ”en riktig karl” när jag kör motorsåg eller klättrar högt uppe på en stege.¹⁷ Det är också ett nöje, det är som om jag befinner mig på en scen och spelar teater, en roll jag lärt mig på gamla dagar och som gör mig till något annat än en bokmal. Förutom att vara akademiker har

jag nu också fått förmånen att vara en händig person. Verktygen är mina leksaker som jag har kul med.

För amatörsnickaren är spänningen mellan lek och allvar också tydlig på brädgården och byggvaruhuset. Där tränas man med proffsen framför hyllorna med virke och verktyg. Där visar man sin förmåga att hitta det som behövs eller avslöjar sin okunnighet. Där fantiserar man om att köpa en ny och ännu kraftfullare skruvdragare eller motorsåg. En ny tumstock eller en förpackning träskruv kan alltid vara bra att ha. Man möter andra kunder som självsäkert eller tvekande plockar fram virke och lägger på släpet. Stämningen är både eftertänksam och livad. Många gör-det-självare vågar visa sin okunnighet och självironiskt berätta om problem och misstag.

Allvaret går alltså att omvandla till en

lustfylld lek. Här finns också inslag av eskapism. Snickrandet sommartid ger en viss immunitet mot andra krav. Förutom att jag inte städar och lagar mat lika mycket under somrarna, kan jag gå upp i byggandet och försvinna från världen – och ändå göra nytta.¹⁸ Att kalla snickarboden, garaget eller verkstan ”ett gömställe för män”, som James B. Twitchell gör i boken *Where Men Hide* (2006), är kanske en lätt överdrift, men för många (män) är dessa platser ett legitimt ställe att få vara i fred på och för att odla speciella förmågor. Koncentrationen på konkreta arbetsuppgifter ger en tids frigång från krav och bekymmer av andra slag. Fritidssnickarens rynkade panna och frustrerade svordomar må vara adekvata uttryck för hur det är att ställas inför praktiska problem. De döljer ändå inte hur rogivande arbetet kan vara för den som älskar sina verktyg och att tampas med trä och plåt. För den som inte gör det injarar dessa ting dock mer skräck än njutning.

Göra fint

Glädjen i att snickra överskuggas inte sällan, som jag redan nämnt, av rädslan för att göra fel och fult. Om man inte drar åt och tätar rörkopplingar ordentligt läcker det vatten. Katastrof. Om man bygger en bod och glömmer att mäta upp de diagonala avstånden från hörn till hörn så blir byggnaden sned. Det uppdagas om inte förr när takplåten läggs. Den sticker ut från takbjälken mer på den ena sidan än på den andra. Då kan det vara för sent att göra om. Möjligen kan man försöka skapa en synvilla: att maskera felet genom att ta ner plåten längst fram och längst bak och såga den så att den blir jämn i förhållande till bjälken. Men att såga flera meter i korrugerad plåt är inget att längta efter.

Dåligt skrivande kan också få obehagliga konsekvenser, fast av annat slag: skoningslösa peer reviews, elaka recensioner och låg rankning av sakkunniga. Det är alldeles nödvändigt att inte slarva, att stava rätt och få till

klara och korrekta meningsbyggnader. Det är viktigt att övertyga och följa vetenskapliga regler. Här finns också estetiska krav. Om texten är usel blir läsaren irriterad och tappad intresset.

Textens material är förstået av ett annat slag än vedbodens, men i bägge fallen handlar det om närkamp med något som ska bearbetas enligt konstens alla regler. Att göra det rätta med ord, verktyg och material är viktigt för bägge verksamheterna, ”det rätta” i betydelsen att det ska fungera och vara fint.

Ett bygge eller en reparation säger likaväl som en text något om sin upphovsmans skönhetssinne. Det utvändiga avslöjar invändiga kvaliteter. Det räcker inte med att fasadens ytterpanel spikas rakt och jämnt, den snedsågade droppkanten längst ned bör filas ren från stickor och spån. Trappräckena ska vara både stadiga, vackra att se på och sköna att hålla i. Hängrännor och fönsterbleck skyddar mot vatten, men är också ett blickfång. Praktiskt taget varje moment i snickrandet granskas med frågan om hur det färdiga arbetet ser ut och hur det känns att ta på. Man smeker arbetsresultatet med både blick och hand. Funktion och form bildar en enhet. Problemlösandet är förbundet med estetiska bedömningar. När en granne kommer förbi och kisande granskar verandan eller vedboden, ”det där blev ju fint!”, då känns det bra.

Hur gör man?

Genom att reflektera över snickrandet parallellt med skrivandet har jag blivit mer medveten om det praktiska arbetet som ett både personligt och kulturellt projekt: det är känslösamt, det formar självuppfattningen och sätter olika förmågor på prov. Det är ett kroppsligt och mentalt möte med ting som trilskas, men som också ger möjligheter att lösa problem och skapa något nytt. Det är en kulturellt genomsyrad verksamhet genom att vara inlärd, symbolisk och kommunicerad.

Men den kanske mest överraskande insik-

ten är att åtskillnaden mellan intellektuellt och praktiskt arbete behöver mildras. Medan skribenten snickrar ihop meningar, filar på orden och borrar i resonemangen så är snickrandet också en intellektuell verksamhet. Pendlingen mellan att vara akademiker och amatörsnickare behöver därför inte alltid vara så drastisk som det ibland kan verka. Världarna är inte helt olikartade. Min kamp med verandastolparna liknar på flera sätt kampen med ord och idéer i en text under tillblivelse. Att dra vattenledningar kräver minst lika hårt tankearbete som att dra slutledningar.

En annan insikt är att det är lika svårt att fånga kroppsarbetet med ord som att berätta om hur man kommer på idéer och formuleringar. I den här artikeln har jag skrivit mycket om *vad* jag gjort som hemmfixare, mindre om *hur*. Frågan om *hur man gör* sätts i båda världarna på sparlåga under tiden som man gör det – snickrar eller skriver. Det ”ordlösa” arbetet är paradoxalt nog av fundamental betydelse även för den som skriver. Jag vet egentligen lika litet om mina tankars rörelser som om handens rörelser. Att skapa och återge berättelser om dessa rörelser är ett försök att få kontroll över något som tycks leva sitt eget liv utanför det vakna medvetandets räckvidd.

Billy Ehn, professor

Institutionen för kultur och medievetenskaper,
Umeå

Noter

- 1 Artikeln är ursprungligen skriven för symposiet Berättande och materialitet, Högskolan på Gotland, 17–18 augusti 2010.
- 2 Det finns många andra former av gör-det-själv, som att sy, sticka, virka, väva och knyppla. Men sådana kvinnodominerade sysslor brukar av någon anledning inte nämnas i detta sammanhang. Se Carolyn M. Goldstein (1998) för ett kulturhistoriskt perspektiv och Elizabeth Shove et al. (2007) för ett etnografiskt.
- 3 Den teoretiska diskussionen om materialitet har intensifierats under senare år. En hel del etnologer

har inspirerats av Bruno Latours och andras idéer om att med ett nätverksperspektiv se ting som ”aktanter” på samma analytiska nivå som individer (se t.ex. Damsholt et al. 2009). Likaväl som människor gör något med tingen, ”gör” de också något med oss. För forskaren innebär detta att studera hur materialitet, rum och kropp kan vara aktiva deltagare i våra upplevelser, handlingar och minnen. ”Vid hanterandet av redskapen lösgörs ett inkorporerat vetande, tacksamt att utforska men svårt att berätta om” skriver Jonas Frykman (2006:76) i en artikel om fenomenologiska studier av ting (se också Palm-sköld 2003). För andra aktuella studier av materiell kultur och sociomaterialitet, se Glørstad & Hedegger (2008), Hansson (2010), Korkiakangas et al. (2008) och Miller (2009).

- 4 Se t.ex. Fägerborg (1996) och Molander (1996).
- 5 När det gäller t.ex. dans och musik har Owe Ronström (1992) och Liisa Ångquist (2006) på ett åskådligt sätt beskrivit och analyserat kropps rörelser, takt, rytm, koordination och samspel. De diskuterar också problematiken med att skildra detta språkligt.
- 6 I sin studie av yrkesmålare har Eva Silvén (2004) inte låtit sig hindras av några sådana tvivel. Utförligt och ingående skildrar hon, med hjälp av observationer och samtal, målarnas arbete utifrån tekniska, kroppsliga och estetiska aspekter.
- 7 Å andra sidan har många studier av materiell kultur visat hur man kan få ting att ”tala” och ge kunskap om folks erfarenheter och värderingar. Ett exempel är Åsa Ljungströms avhandling *Öster om Arlanda* (1997) om vilka minnen och känslor gamla slöjdföremål väcker hos personer som berättar om dem för etnologer. Ett annat är Daniel Millers bok *The Comfort of Things* (2008) som ingående skildrar ett antal Londonbors liv och personligheter via deras materiella tillhörigheter. Det är en åskådlig demonstration av hur sammanflätade ting och ord, eller materialitet och berättande, kan vara.
- 8 Händerna blir en ”utvidgad blick”, jfr Ehnmark (2002:27).
- 9 Se t.ex. Chang (2008). Autoetnografin används här huvudsakligen för att komma igång med en undersökning, att skaffa ett första material att tänka med, men också för att reflektera över egna erfarenheter ur ett socialt och kulturellt perspektiv.
- 10 Det finns omfattande kunskaper om hur berättelser kan vara uppbyggda och använda i olika sammanhang. I den här artikeln går jag inte närmare in på det

- narratologiska forskningsfältet, utan tillämpar en enkel och bred definition av berättelser som verbala redogörelser av olika slag. Jag bortser alltså från hur de framförs, vilka verbala stilmedel som används, hur de är komponerade och styrda av genrebestämda konventioner.
- 11 Ett liknande förhållningssätt till kroppsarbete har Douglas Harper som i boken *Working Knowledge* (1987) under tre år följer Willie, en äldre man som driver en verkstad där han specialiserat sig på att reparera gamla Saab-bilar, men också utför reparationer av olika slag. Boken består av en mängd berättelser där Willie i detalj talar om för Harper vad och hur han gör när han arbetar. Man får också en ingående kännedom om Willies förhållande till verktygen och materialen han använder. För en mer filosofisk diskussion om hantverkare, se Sennett (2008).
 - 12 För en diskussion om sinnenas etnografi, se Pink (2009).
 - 13 Jfr Verrips (1993).
 - 14 Amatörens vedbod utsätts vanligtvis inte för en lika kritisk granskning av omvärlden som t.ex. en tidskriftsartikel.
 - 15 I en annan artikel om mitt snickrande, skriven för en workshop om "irregular ethnography", har jag experimenterat med tre olika versioner av hur jag byggde en golvtrall till duschen i badrummet. En förebild var Raymond Queneaus bok *Stilövningar* (1947, 1979), där han har skrivit 99 versioner av en historia i olika stilar. En annan förebild var antropologen Margery Wolfs *A Thrice-Told Tale* (1992), där hon använder tre olika texter för att berätta om ett händelseförlopp under sitt fältarbete i Taiwan – en fiktiv skildring, fältanteckningar och en artikel för en vetenskaplig tidskrift.
 - 16 Det har dock inte gått så långt att jag köpt riktiga snickarbyxor. Ett tag använde jag ett snickarbälte där jag förvarade verktyg, spik och skruv, men gav sedan bort det.
 - 17 Även om det är oklart vad "en riktig karl" är, så är känslan otvivelaktigt en annan när jag lagar mat, städar, tvättar eller syr i en knapp. Snickrandet förstärker dessutom en traditionell könsuppdelning: det är vanligtvis mannen som bygger och vinner omgivningens beundran medan kvinnan mer obemärkt tar hand om markservice och underhållsarbete – eller kvinnodominerade hantverk och handarbeten.
 - 18 Se Gelber (1997) för en diskussion om hur män hanterar kraven på att vara mer aktiva hemma.
- Referenser**
- Chang, Hewon 2008: *Autoethnography as Method*. Walnut Creek, Calif.: Left Coast Press.
- Damsholt, Tine, Dorthe Gert Simonsen & Camilla Mordhorst 2009: *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet och kulturanalyse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ehnmark, Anders 2002: Morfars yxa. I: Aaase, Maja m.fl., *Medan handen arbetar vidgas blicken*. Stockholm: Bromberg.
- Frykman, Jonas 1990: What People Do, But Seldom Say. *Ethnologia Scandinavica*, Vol. 20: 50-62.
- Frykman, Jonas 2006: Ting som redskap. *RIG*, nr 2: 65-77.
- Fägerborg, Eva 1996: *Miljoner och my. Kunskapssyn och tänkande på en verkstadsindustri*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Gelber, Steven M. 1997: Do-It-Yourself: Constructing, Repairing and Maintaining Domestic Masculinity. *American Quarterly*, 49 (I): 66-112.
- Glørstad, Håkon & Lotte Hedeager (red.) 2008: *Materiality. Six Essays on the Materiality of Society and Culture*. Lindome: Bricoleur Press.
- Goldstein, Carolyn M. 1998: *Do It Yourself. Home Improvement in 20th-Century America*. New York: Princeton Architectural Press.
- Hansson, Kristofer 2010: Diskret medicin. *RIG*, nr 2: 18-30.
- Harper, Douglas 1987: *Working Knowledge. Skill and Community in a Small Shop*. Chicago: The University of Chicago.
- Korkiakangas, Pirjo, Tiina-Riita Lappi & Heli Niskanen 2008: *Touching Things. Ethnological Aspects of Modern Material Culture*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Ljungström, Åsa 1997: *Öster om Arlanda. En etnologisk studie av berättelser och föremål i en hemslöjdsinventering*. Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet.
- Miller, Daniel 2008: *The Comfort of Things*. Cambridge: Polity Press.
- Molander, Bengt 1996: *Kunskap i handling*. Göteborg: Daidalos.
- Palmköld, Anneli 2003: Tingens betydelse. *RIG*, nr 2:
- Pink, Sarah 2009: *Doing Sensory Ethnography*. London: SAGE Publications.
- Queneau, Raymond 2005 (1947): *Stilövningar*. Lund: Bakhäll.
- Ronström, Owe 1992: *Att gestalta ett ursprung. En musiketnologisk studie av dansande och musicerande*

- bland jugoslaver i Stockholm*. Stockholm: Institutet för folklivsforskning.
- Rose, Mike 2004: *The Mind at Work. Valuing the Intelligence of the American Worker*. London: Penguin Books.
- Shove, Elizabeth, Matthew Watson, Martin Hand & Jack Ingram 2007: *The Design of Everyday Life*. New York: Berg.
- Sennett, Richard 2008: *The Craftsman*. New Haven: Yale University Press.
- Silvén, Eva 2004: *Bekänna färg. Modernitet, maskulinitet, professionalitet*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Twitchell, James B. & Ken Ross 2006: *Where Men Hide*. New York: Columbia University Press.
- Verrips, Jojada 1993: The Damned Thing Didn't Do What I Wanted! Some Notes on Modern Animism in Western Societies. I: Verrips, Jojada (red.), *Transactions. Essays in Honour of Jeremy F. Boissevain*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Wolf, Margery 1992: *A Thrice-Told Tale. Feminism, Postmodernism, and Ethnographic Responsibility*. Stanford, Cal.: Stanford University Press.
- Ängquist, Liisa 2006: *Dansande ungdom. En etnologisk studie*. Lund: Studentlitteratur.

SUMMARY

Building, Writing, Building ... *Switching between different tasks*

Two old houses by the sea have made me an enthusiastic do-it-yourself man, performing manual work of different kinds. Switching between writing and manual DIY can be experienced as moving between separate realities, where body and mind are employed in different ways. Using autoethnography as a starting point I observe myself performing manual tasks, using various tools. Being an acting subject as well as an observed object I then try to capture complex events in written words. In this process the differences as well as the similarities between building and writing become clearer.

For example, the questions of involvement, troubleshooting and aesthetics are crucial in both activities. You have to be mentally present, think hard and be concerned about the look of your result. The

reality of manual work is linguistically organized. It is symbolically constructed, learned and communicated. Accomplishing DIY-projects you also need to acquire a tacit knowledge residing in your body. This tension or cooperation between hands, tools and brain seems to be more evident in manual work than in writing. Another difference is that in DIY there are ready-made answers. While building, for example a wood shed, mostly is a linear process where you pretty well in advance know the result, writing can take you almost anywhere. But in the end, switching between these activities, using different tools and senses, has integrated them with each other in everyday life as repeated struggles to create something valid.

NYA AVHANDLINGAR

Niklas Hansson: *Nätverkspolitik. Organisering, öppenhet och kontroll i Göteborgs Sociala Forumprocess 2003–2005*. Mara förlag, Göteborg 2008. 327 s., ill. English summary. ISBN 978-91-9746743-3-8.

I Niklas Hanssons ambitiösa men svårgenomträngliga etnologiska avhandling *Nätverkspolitik* får läsaren följa organiseringen av Göteborgs sociala forum 2004 och 2005. Dessa fora var två i raden av liknande arrangemang världen över som startade 2001 med det första *World Social Forum*. Det hölls i staden Porto Alegre i södra Brasilien, och var som ett slags motdrag mot *World Economic Forum* i Davos i Schweiz. Forumet samlade grupper från hela världen för några dagars samtal och utbyte av erfarenheter, kunskaper och strategier under mottot ”En annan värld är möjlig”.

Vägleddande för dessa fora har varit den principförklaring med riktlinjer (*Charter of Principles*) som togs fram i Porto Alegre. Forumet skulle vara en öppen mötesplats där olika organisationer i all sin mångfald kunde sammanstråla och arrangera aktiviteter. Det skulle inte ha någon formell ledare eller några talesmän, inte heller något eget politiskt program. Alla deltagare ansågs vara lika värda och skulle ges lika stort utrymme i beslutsprocesser och utformning av programpunkter. Politiska partier och statliga institutioner och organisationer fick inte delta. Våldsaktioner fick inte förekomma.

De sociala forumen är en del av den s.k. globala sociala rättviserörelsen, som är ett nätverk av olika organisationer som vänder sig mot global kapitalism och nyliberalism. Drygt femton fora har arrangerats i Sverige, varav två i Göteborg. Forumet 2005 samlade fler än tusen deltagare och innehöll ett 50-tal workshops, debatter och seminarier arrangerade av ett 70-tal organisationer och andra deltagare. Nätverket Stoppa USA:s krig ansvarade för programpunkten *Hur ska vi bygga solidaritet med motståndets Irak?*. Tidskriften *Fronesis* höll i en diskussion under rubriken *Den nyliberala staden och dess alternativ*. Filmen *Drowned out* av Franny

Armstrong visade hur lokalbefolkningen kom i kläm i ett dammprojekt i Indien.

Hansson analyserar emellertid inte forumens genomförande. I fokus är istället de organisatoriska processer i vilka denna globala mötesmodell fick fäste i Göteborg, och som knöt samman en heterogen skara rörelser, organisationer och aktivister och gjorde det möjligt att enas om gemensamma utgångspunkter, organisera möten, kommunicera och få till stånd ett arrangemang. Hansson vill därigenom beskriva och analysera förutsättningarna för en fungerande lokal social forumprocess.

Avhandlingens syfte är att ”undersöka produktion av nätverkspolitik, med Göteborgs Sociala Forumprocess som exempel” (s. 10). Hansson betraktar Göteborgs sociala forumprocess som en särskild, ny form av politisk aktivitet och mobilisering. Den är ett exempel på hur politik görs i dagens löst sammansatta nätverksformationer. Sociala fora skiljer sig från mer traditionella politiska organisationsformer, som t.ex. politiska partier vilka baseras på medlemskap, hierarkisk organisation, ledning och politiska program. De skiljer sig också från andra, väletablerade politiska praktiker som exempelvis demonstrationer. Forumen är även teoretiskt utmanande eftersom de inte tycks passa in i etablerade teorier om sociala rörelser, vilket är den forskning Hansson främst förhåller sig till.

Att Hansson så tydligt vill förhålla sig till tidigare forskning är positivt. Han nöjer sig inte med en analytisk beskrivning av forumprocessen utan brottas med teorier och skolor. Den långa redogörelsen kunde dock gärna ha kortats för att ge plats åt en lika aktiv hållning till etnologisk forskning, särskilt om politik och politisk mobilisering. Hansson nämner en rad studier men tar inte spjärn mot dem.

Central i översikten om rörelseforskning är resursmobiliseringsteorin som utvecklades under 1960- och 70-talen och som Hansson både kritiserar och hittar användbara begrepp i. En annan forskningstradition benämns ”identitetsparadigmet” eller ”teorin om nya sociala rörelser”, som behandlar kollektivt meningsskapande och identitet – en riktning som Hansson ställer sig

kritisk till och inte finner tillämplig på forumprocessen. Det är inom sistnämnda gren som tidigare forskning om sociala fora återfinns och som förstår dessa som ett uttryck för individuellt självförverkligande och skapande av kollektiv identitet.

Hansson väljer istället att låta sig inspireras av forskning som anlägger ett nätverksperspektiv på sociala rörelser, organiserings- och protestpraktiker för att undersöka processer genom vilka sociala rörelser organiseras, organiserar och kommunicerar. Perspektivet gör det möjligt att beskriva och analysera hur olikartade och geografiskt utspridda grupper kan länkas och hållas samman och skapa ett forum utan någon central styrning. Hansson beskriver forumprocessen som en självorganiserande mötesplats.

Det viktigaste analytiska verktyget är den mexikanske filosofen Manuel DeLandas assemblage teori. Hanssons val motiveras av att teorin fokuserar på uppkomstfasen av sociala formationer. Någon bra översättning är svårt att hitta, men sammanfogning och ihopkoppling kan leda tanken rätt. Ett assemblage är en helhet, en heterogen struktur, som består av en heterogen uppsättning komponenter. Göteborgs sociala forumprocess är ett assemblage, menar Hansson, ett sammanlänkande av delar.

Till teorin hör flera begrepp, däribland "territorialisering" och "detrterritorialisering", vilka visar sig vara fruktbara för att förstå de processer och praktiker som avgränsar och homogeniserar assemblaget respektive försvagar och löser upp det. Ett annat begrepp är "kodning", som förenklat uttryckt handlar om hur styrt och sammanhållet assemblaget är. Exempelvis medför tydliga regler i ett styrdokument att assemblaget är starkare kodat, medan ett assemblage utan sådana regler är svagare kodat.

Teorin är väl funnen och Hanssons analys övertygande. Han hade dock kunnat arbeta ännu mer konsekvent med begreppen. Tyvärr glöms de bort lite mot slutet av avhandlingen.

Hansson genomför en nätverksanalys där individer varken följs eller ställs i första rummet. Han har sökt upp händelser, situationer och material som kan säga något om processen. Intervjuer och samtal har enbart använts för att få kunskap om denna. Källmaterialet består av anteckningar från observationer under möten, ett fåtal intervjuer med aktiva och material från internet i form av e-postlistor och webbsidor. Därtill kommer kampanjmaterial i form av affischer och flygblad. Hansson har även fotograferat. Några av fotona finns i kapitel elva, som behandlar genomförandet av forumet 2005.

Avhandlingens empiriska kapitel beskriver delar av processen från det att idén om att arrangera ett socialt forum i Göteborg föddes till den organiseringsprocess som därefter följde fram till forumet 2005. Centralt i analysen är att belysa hur sammanlänkningen av assemblagets delar gick till och förutsättningarna för detta. Detta skedde i en långt mer dynamisk, föränderlig, komplex och konfliktfylld process än vad följande förenklade sammanfattning av avhandlingen visar.

Det var enskilda personer som fick idén efter att ha deltagit i ett europeiskt forum i Paris 2003. En orsak till att den fick fäste i Göteborg var intresserade aktivister och organisationer som såg forumet som en ny modell för kollektiv politisk verksamhet efter en stormig tid med massdemonstrationer och annan mobilisering i Sverige och en rad andra länder. Sammandrabbningarna mellan demonstranter och polis under EU-mötet i Göteborg 2001 med våld, förstörelse och rättsliga efterspel var en viktig fond. Man ville hitta andra, alternativa sätt. En löst sammansatt arbetsgrupp bildades för att etablera en process där olika organisationer kunde delta i utformandet av ett forum.

Under några timmar någon eller några gånger i månaden under cirka två och ett halvt års tid samlades organisationerna för stormöten. Vid dessa möten avgränsade sig nätverket såväl socialt som fysiskt. Beslut fattades kollektivt genom "rundor" där alla gavs tillfälle att yttra sig. Mångfalden av åsikter och önskemål var viktigare än enighet och bakades i görligaste mån in i beslutsformuleringarna. Genom denna metod kunde man tala med en röst bestående av många röster. Konsensus, öppenhet, aktivt deltagande och transparens var principer som gav besluten och verksamheten legitimitet.

För att analysera den lokala principförklaring som togs fram hämtar Hansson begreppet "inramning" från rörelseforskningen. En ram är ett verktyg som används för att mobilisera support och förena deltagare eller för att misskreditera motståndare. Inramningen genom förklaringens formulering förstärkte Göteborgs sociala forums gränser. Många ville vara med och påverka textens utformning, som baserades på den från Porto Alegre. Förhandlingarna kring förklaringen var viktiga eftersom texten reglerade vilka som kunde delta. Diskussion uppstod om bl.a. partiförbudet, vilket aktualiserades av att ett antal partier ville delta. Även medias rapportering av händelserna i samband med EU-mötet 2001 kom att ge avtryck. I skrivningarna sökte man hantera negativa bilder och associationer och framstå som ett seriöst alternativ.

I förhållande till tidigare forskning om sociala rörelser framhåller Hansson att ramarna inte skapades av några centrala ledare eller upphovsmän. Inramningen kan inte heller förstås utifrån föreställningen om ett autonomt och rationellt handlande subjekt, vilket är utgångspunkt inom resursmobiliseringsteori. Snarare ser han inramningsprocesserna som interaktiva processer som involverar organisationer, individer och konversation inom nätverket samt mass- och alternativmedias beskrivningar av rörelsen.

Hansson visar vidare hur bruket av informations- och kommunikationsteknologi var viktigt för kontakt och kommunikation mellan mötestillfällena. E-postlistor användes för olika ändamål. Genom dem kunde alla bidra och nå ut. Diskussionerna där bildade ett slags organisatoriskt minne. Listorna ökade dessutom deltagarnas insyn i frågor och beslut som tagits. Samtidigt öppnade överflödet av information nätverkets gränser och gjorde det heterogent. Tekniken verkade alltså även deterritorialiserande.

I sociala rörelsers handlingsrepertoar ingår mottot. Hansson beskriver hur mottot för forumet 2005 – *Ett rättvist Göteborg i en rättvis värld* – förhandlades fram för att inkludera och attrahera olika grupper och organisationer. Vidare analyserar han tillkomsten av forumets programinnehåll. Arbetsgruppen fungerade här som en mäklare mellan organisationer och programförslag, utan att forma innehållet. Det skulle deltagarna ta fram. Organisatörernas uppgift var att tillhandhålla infrastrukturen för detta och att erbjuda mötesplatsen. Tillvägagångssättet speglar idén om organiseringen av en mötesplats snarare än bildandet av en organisation.

Att forumprocessen officiellt beskrevs som öppen och utan central styrning innebar inte att den var befriad från hierarkier eller maktrelationer. En liten grupp på fyra, fem personer kom att utgöra en närmast ofrivillig knutpunkt i nätverket med stort ansvar och inflytande. De hade tillgång till mer information än alla andra och förde interna diskussioner som de inte tog upp på stormötena. De delegerade i stor utsträckning uppgifter till sig själva, författade texter, satte regler för e-postlistorna, tog kontakter med media och ordnade lokaler, programblad, affischer och flygblad m.m. De formade därigenom ett inflytelserikt nätverk i nätverket.

Slutkapitlet innehåller en sammanfattning av avhandlingen och här upprepar Hansson sin kritik mot tidigare forskning. Han hävdar att forumen inte är uttryck för globala gemenskaper och identiteter baserade på värderingar som öppenhet och deltagardemokrati. De kan

inte heller förstås som resultaten av en rationell aktörs handlingar och intentioner.

För att karaktärisera forumen och kritisera tidigare forskning beskrivs Göteborgs sociala forumprocess igenom hela avhandlingen som något nytt och annorlunda. Men är forumen verkligen något nytt? Till viss del ja, men allt nytt bygger på något gammalt och det går att finna liknande företeelser där en mångfald aktörer strålar samman under ett paraply för att mötas, utbyta idéer och kanske föra kamp. Det kan t.ex. ske på konferenser, events, kongresser, utställningar eller demonstrationer där deltagarna själva bidrar till innehållet och där en arbetsgrupp sörjer för att få arrangemanget till stånd. Möjligen låter sig Hansson här själv styras av principförklaringen och deltagarnas uppfattning att forumet var ett nytt format.

Hansson tycks dessutom utgå från en stereotyp bild av traditionella organisationer och politiska partier som homogena och toppstyrda samt från forumens uttalade syfte att vara alternativ till dessa. Till exempelvis internationella FN-möten kommer deltagare från världens alla hörn med olika föreställningar, värderingar och agendor. De församlade ska kunna tala fritt och påverka de konsensusbeslut som fattas gemensamt. Ett politiskt parti kan bestå av fraktioner. På en partistämma läggs olika förslag och kompromisser framförhandlas. Även ett parti är ett assemblage, om än väsentligt mer homogent och avgränsat än en social rörelse eller ett forum. Och inte heller forumen var ju helt befriade från styrning av arbetsgruppens kärntrupp. Gruppen fick ett större inflytande än avsett och principförklaringen åsidosattes ibland. Skillnaderna framträder i det formella och officiella, men blir mindre tydliga när det informella och inofficiella lyfts fram. Diskussionerna och argumenten om likheter och skillnader kunde ha utvecklats och nyanserats – inte minst med hjälp av assemblageteorin.

Hanssons markering mot de studier som beskriver forumen som ett uttryck för identitet och självförverkligande förefaller vara överdriven. Finns det inte ens ett uns av sanning i denna forskning? Ett rimligt antagande är att om han följt individer och grupper istället för processer hade sannolikt identitetsargumentet trots allt framstått som befogat. Vad ser och ser han inte med materialet, metoden och valt fokus? Identitetsprocesser syns sannolikt inte särskilt tydligt i e-postlistor och under stormöten.

En nyanserad och mindre polemisk analys utifrån en mer kritisk hållning till fenomenet, materialet och metoden hade behövts. Det hade gjort delar av resonemangen

mer trovärdiga. Analysen av själva sammanlänkningen i forumprocessen är gedigen och vederhäftig, men avhandlingens slutsatser och argumentationen gentemot tidigare forskning är inte lika övertygande.

Om Hansson har en hög ambitionsnivå i analysen kan detsamma dessvärre inte sägas om andra, lika viktiga delar av hantverket. Hanteringen av formalia lämnar mycket att önska. I litteraturförteckningen blandas Oxford- och Harvardsystemen, liksom språken engelska och svenska. Referenser saknas eller är inte fullständigt angivna. Källhänvisningar saknas i många citat och utdrag i texten, särskilt de från e-postlistorna. Detta är inte acceptabelt i en doktorsavhandling. Tidspress är en sannolik men inte försvarbar förklaring.

Texten hade vunnit på ett enklare och rakare språk. Den blir emellertid bättre mot slutet av avhandlingen då antalet finurliga ordval och uttryckssätt avtar vilka snarare försvårar än underlättar läsningen. Stycken kan vara upp till en sida långa. Upprepningarna av resonemang och slutsatser är åtskilliga. Hansson hade även kunnat korta och stryka många av de 455 noterna. Placeringen av dem i löptexten borde ha varit mer sofistikerad. De är med något undantag rutinmässigt placerade efter meningarna, vilket ibland skapar osäkerhet kring vad de hänvisar till.

Avhandlingen är dessutom lång, inte mindre än 327 sidor med tolv kapitel. Behövs verkligen tre introducerande kapitel? Är kapitel elva motiverat? Hansson vill med det kapitlet bjuda läsaren på en personlig inblick i forumarrangemanget 2005 och visa hur det slutligen blev. Det är förvisso intressant men faller utanför studien och motiveras inte med ett gott vetenskapligt argument. Kapitlets innehåll kunde med fördel ha använts på annat sätt, t.ex. i inledningskapitlet för att tydligare illustrera fenomenet än vad som är fallet nu. För en okunnig läsare klarnar det först i kapitel två, där de sociala forumens bakgrund och karaktär tecknas. Alternativt kunde analysen ha fortsatt, för även under arrangementet kan exempelvis deterritorialiserings- och territorialiseringsprocesser iakttas.

Allt detta försvårar förståelsen av texten, som hade behövt en hel del ytterligare bearbetning för att bli omedelbart begriplig. Hansson kritiserar rörelseforskningen för att vara svårtillgänglig, men även hans egen studie är krävande att ta sig igenom. Att skriva om processer är en verklig utmaning, men just därför hade han behövt ha ett tydligt språk och en pedagogisk framställning.

Hanssons sätt att arbeta fram analysen i dialog med materialet förtjänar en kommentar. Trots att han säger

sig vilja ge en tät beskrivning är det i hög grad han själv som talar. Material och informanter kommer inte tillräckligt till tals. Hänvisningarna till empiri utgörs i många fall av citerade stycken ur Hanssons egna fältanteckningar. Det är att ge dessa stor tyngd. Det skapar distans till materialet och är vetenskapligt problematiskt eftersom läsaren i så hög grad måste lita till författaren. Analysen blir svårbedömd. Hansson hade dessutom kunnat bygga mer av brödtexten på fältanteckningarna, istället för att som nu låta dem stå för sig själva.

Sättet att skriva är även här delvis förklarligt mot bakgrund av att Hansson intresserar sig för organisatoriska processer. Hur ser t.ex. en god analytisk etnografi om e-postlistor ut? Är framställningen även en följd av att Hansson vill bort från att enbart följa individers och grupperns handlande för att även undersöka vad exempelvis tekniken gör? Hur skriver man då? Det här är frågor som kräver vidare reflektion, diskussion och försök.

Att Hansson väljer att undersöka den organisatoriska processen med fokus på sammanlänkning är, sammanfattningsvis, både intressant och nydanande. Organisering spelar uppenbarligen roll och kan göras till föremål för undersökning. Ansatsen för tankarna till andra studier med likartade ingångar, främst i aktuell etnologi om materialitetens verkningar och i folkloristikens intresse för form. Hansson har ett intressant bidrag, som dock väcker frågor om hur man som etnolog tar sig an organisatoriska processer med etnografiska metoder.

Samtidigt finns i analysen välkända ingångar och teman såsom förhandlingar, inkludering, exkludering, makt och skapande av grupper och kollektiv. Med fokus på organisation och med nya teorier och begrepp studerar Hansson detta på ett nytt och fruktbart sätt. Han ansluter vidare till rörelsen inom aktuell etnologi att tona ner subjektet, lyfta betydelsen av det materiella och uppmärksamma globala flöden i lokala kontexter.

Avhandlingen hade behövt en tydligare introduktion och en klarare framställning beträffande struktur och språk. Hanteringen av formalia håller inte måttet. Det drar tyvärr ner helhetsintrycket av denna intresseväckande och angelägna studie om politisk aktivitet i dagens nätverkssamhälle.

Jan Turtinen, Nacka

Susanne Waldén: *Berättad berusning. Kulturella föreställningar i berättelser om berusade personer*. Etnolore 34, Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet 2010. 210 s., ill. English summary. ISBN 978-91-506-2131-0.

Susanne Waldéns avhandling utgår från ett vardagligt och vanligt förekommande fenomen: berusningsberättelser, eller fyllehistorier som man skulle kalla dem i dagligt tal. Historierna om hur kompisen, makthavarna, kändisen eller vi själva gjorde de mest galna eller pinsamma saker under påverkan av alkohol. I denna folkloristiskt inspirerade avhandling diskuteras och analyseras sådana historier med utgångspunkt i begrepp som makt, maskulinitet och norm. Författaren vill bl.a. undersöka vilka positioner och hierarkier som synliggörs i berättelser från olika epoker, vilka ordningar som upprätthålls, vad det är som provoceras i berättelserna, och vilka normer och gränser som synliggörs genom provokationerna.

Syftet med avhandlingen är att undersöka sociala och kulturella betydelser av berättelser om berusade personer och hur de speglar normativa kunskaper och erfarenheter. Waldén är framför allt intresserad av att se på vilket sätt berättelserna beskriver avvikelser från samhällets kulturella normer. Avhandlingens teoretiska ramverk är mångfacetterat. En rad olika begrepp som skam och skuld, normer och normbrott, positioner, manlighet, kropp och kroppslighet, liminalitet och disciplinering används i analysen. Det genomgående målet är, enligt författaren, att använda de teoretiska modellerna och begreppen som redskap för att synliggöra tanke- och samhällsstrukturer som är rådande i sin samtid.

Avhandlingen består av fyra huvudkapitel, utöver inledning och avslutning. I kapitel 2, "Berättelserna", får läsaren en redogörelse för olika formdrag hos de insamlade berättelserna och en genomgång av vilka genrer de kan sägas tillhöra. De genrer som är tydligast i materialet är personliga erfarenhetsberättelser (personal narratives), korta provokativa berättelser, äventyrsberättelser samt varningsberättelser. Denna genreindelning återkommer i de analytiska delarna av avhandlingen, även om Waldén framhåller i inledningen att det är innehållet och budskapet i berättelserna som är det primära, inte form och genre i sig.

Kapitel 3, som är avhandlingens första tematiska kapitel, har rubriken "Berättelser som påvisar samtidens kulturella och sociala ordning". Där undersöker förfat-

taren teman och motiv som var vanligt förekommande i de berusningsberättelser hon har undersökt. Ett sådant tema handlade om hur människor organiserar sin tid, framför allt när det gäller indelningen mellan arbete och icke arbete.

Avhandlingens fjärde kapitel heter "Berättelser som upprätthåller ordning". Här är det framför allt varningsberättelser som står i centrum för analysen, dvs. berättelser som har ett varnande budskap. Det går i dessa berättelser på ett eller annat sätt illa för den som dricker sig berusad, antingen omedelbart eller som en mer långtgående konsekvens av det överdrivna alkoholintaget.

Det sista tematiska kapitlet, "Berättelser som utmanar ordningen", ger ytterligare ett perspektiv på hur berusningsberättelserna är förbundna med samhällets sociala och kulturella ordning. Här återfinns framför allt äventyrsberättelser och korta provokativa berusningsberättelser. Utmärkande för dem är att de berättas från en icke-hegemonisk position och att gränserna för vad som normalt anses som ett gott uppförande överskrids.

Det empiriska materialet

Berättelserna som utgör den empiriska grunden för avhandlingen utspelar sig dels i det tidigmoderna agrarsamhället, dels i det nutida senmoderna samhället, för att använda författarens egna ord, och är hämtade från frågelistor, intervjuer och mediematerial. Waldén anger att det sammantaget är ett mycket rikt källmaterial, och att hon inte har kunnat inkludera alla berättelser i den färdiga texten utan har fått göra ett urval.

En stor del av det arkivmaterial hon använder är insamlat genom en frågelistor hon själv har varit med om att författa, med uttalat fokus på just berättelser om berusning. Men hon har också hittat berusningsberättelser i andra frågelistor där inte alkoholbruk varit det centrala, men där berättelser om berusning eller berusade personer ändå funnits med. Utöver frågelistorna omfattar det skriftliga materialet ett 80-tal berusningsberättelser som inlämnats av studenter som undervisningsuppgifter.

Mediematerialet består i första hand av tidningsartiklar från två tidsperioder: mitten av 1990-talet och början av 2000-talet, men det är främst 1990-talsmaterialet som används aktivt i analysen. Att det här materialet, som är tänkt att representera det nutida samhället, i huvudsak är femton år gammalt hade med fördel kunnat problematiseras tydligare, eftersom det i vissa sammanhang har konkret betydelse för analysen av exemplen. Exempelvis handlade tidningsartiklar i mitten av 1990-talet i hög grad om ungdomars ökande alkoholkonsumtion

och de faror man såg med den. Men 2010 ligger unga mäns alkoholkonsumtion på en ovanligt låg nivå, vilket får konsekvenser för mediedebatten. Ett mer historiskt perspektiv på mediematerialet hade därför kunnat tillföra viktiga perspektiv till analysen.

Slutligen har Waldén gjort intervjuer, oftast gruppintervjuer, med sammanlagt runt 20 personer, i olika åldrar och med olika yrken och sysselsättningar. Hon valde att inte spela in intervjuerna, utan istället föra anteckningar, i syfte att få intervjupersonerna att öppna sig och inte vara alltför rädda att berätta om detta potentiellt pinsamma ämne. Att intervjuerna inte spelades in medförde dock att det skedde en viss sammanfattning av berättelserna redan vid nedteckningstillfället. I det skriftliga materialet, där informanterna hade frihet att formulera sig så utförligt de ville, finns flera långa och utförliga berättelser, medan intervjumaterialet domineras av korta, provokativa historier.

Att intervjumaterialet domineras av en viss typ av berättelser kan också sättas i samband med att Waldén inledde varje intervjutillfälle med att ge exempel på vilken typ av berättelser hon var intresserad av. Det var just de korta, provokativa berusningsberättelserna hon gav exempel på och efterfrågade, vilket kan antas ha påverkat vilken typ av berättelser intervjupersonerna återgav.

Bryta mot normen och utmana ordningar

Som ett genomgående tema i avhandlingen finns diskussionen om hur berusningsberättelserna kan förstås i relation till den sociala och kulturella ordningen i det samhälle de berättas. I de tre huvudkapitlen diskuterar författaren hur berättelserna för det första påvisar samtidens sociala och kulturella ordning, för det andra upprätthåller den och för det tredje utmanar och provocerar den. Men i syftesformuleringen och vidareutvecklingen av syftet är det normer och normativa erfarenheter som står i centrum. Waldén vill bl.a. undersöka på vilket sätt berättelserna beskriver *avvikelse från samhällets kulturella normer*. Betoningen av normer snarare än den sociala och kulturella ordningen återkommer också i avslutningskapitlet. Där poängterar författaren att samtliga berättelser synliggör vissa normer som överskrids.

Normerna är givetvis en central del i samhällets sociala och kulturella ordning, men jag saknar en mer utvecklad diskussion av hur Waldén uppfattar förhållandet mellan norm och ordning. Nu används uttryck som att överskrida/bryta mot normen och att utmana ordningen mestadels synonymt. Men det är inte givet att den som

i en berättelse bryter mot normen också med automatik utmanar den sociala och kulturella ordningen.

Frågan om hur normer och sociala, kulturella ordningar står i förhållande till varandra, hade också varit intressant att relatera till de olika nivåerna i berättelserna och berättandesituationen. En berusningsberättelse utspelar sig på flera olika plan, och det utmanande eller normöverskridande i dem kan också befinna sig på dessa olika nivåer. På en nivå kan händelsen som återberättas uppfattas som normöverskridande. Någon gör under berusning något man inte vanligtvis förväntas/får göra, vilket utgör ett normbrott där och då. Men hur denna händelse förmedlas till åhörarna, vilket ramverk den sätts in i, är centralt för hur den uppfattas. Det som skulle kunna uppfattas som ett vulgärt och helt oacceptabelt beteende kan t.ex. ”frammas”, ramas in, så att det istället framstår som tufft och coolt. På ytterligare en nivå kan berättandet om denna handling utgöra ett normbrott i sig – för att det berättas på ”fel” plats eller i ”fel” sammanhang. Det hade varit intressant med en vidare diskussion om hur de här olika nivåerna hänger ihop med varandra, och när och var själva normbrottet eller utmanandet av den sociala och kulturella ordningen sker.

Maskulinitet och femininitet

Precis som det empiriska materialet är hämtat från många olika källor, är som sagt också det teoretiska ramverket mångfacetterat. Ett av de begrepp som blir mest framträdande i texten är maskulinitet, och Waldén utgår i första hand från R. W. Connells maskulinitetsbegrepp. I analysen knyts manlighet både till alkoholbruk och till kroppslighet. De berättelser som analyseras i texten ger delvis olika bilder av hur alkohol och maskulinitet är relaterade till varandra. Å ena sidan är alkohol och ett kraftigt alkoholbruk i vissa av berättelserna förbundet med styrka: att kunna dricka mycket alkohol associeras t.ex. med att tåla starka saker eller bli kraftfull av alkoholen. Det här ser Waldén som att manligheten förstärks, dvs. att ett stort alkoholintag ökar maskuliniteten. Å andra sidan kan manligheten också försvagas av alkoholbruket, menar hon. Ett överdrivet alkoholintag kan enligt berättelserna exempelvis leda till att männen förlorar kontroll över sig själva, börjar gråta inför andra osv. Detta är en intressant diskussion som gärna kunde ha utvecklats med tydligare kopplingar till exempelvis klass, och till skillnader och likheter mellan de tidsepoker materialet är hämtat från. Hegemonisk maskulinitet idag är inte nödvändigtvis detsamma som i det tidigmoderna agrarsamhället.

Maskulinitet är alltså ett återkommande analysredskap i avhandlingen, medan femininitet däremot inte används som teoretiskt begrepp. Kvinnors relation till alkohol, och hur det är kopplat till kvinnlighet i berättelserna, är dock ett tema i vissa avsnitt, om än mer indirekt. Att kvinnor beskrivs som mer utsatta i förhållande till alkohol, för att de ses som mer sårbara, eller att vissa alkoholhaltiga drycker, som alkohölsk och bag-in-box-viner, uppfattas som mer "kvinnliga", är exempel Waldén tar upp. Men även i diskussionerna om kvinnlighet och alkoholbruk får maskulinitet utgöra startpunkten, vilket bl.a. är en följd av att Waldén menar att den manliga berusningen är norm. Därmed måste den kvinnliga berusningen relateras till den manliga. Detta är en föreställning som författaren kunde ha problematiserat i högre grad. Nu blir femininitet och kvinnlighet i första hand maskulinitetens implicita motsats i Waldéns resonemang och analys, istället för att diskuteras som självständiga teoretiska begrepp.

Sammantaget är ändå Susanne Waldéns avhandling på många sätt intressant och underhållande läsning. Det finns rikligt med exempel från det empiriska materialet, och läsaren serveras mustiga berusningsberättelser från olika epoker. Genom sin analys visar hon hur till synes all dagliga berusningsberättelser säger något om den tid och det samhälle där de berättas.

Maria Zackariasson, Huddinge

Therése Persson: *Kvinnlig för sin ålder. En intervjustudie om ålder, kropp och femininitet*. Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier & NISAL (National Institute for the Study of Ageing and Later Life), Bullfinch Publishing, Linköping 2010. 368 s. English summary. ISBN 978-91-86583-03-3.

Avhandlingen *Kvinnlig för sin ålder* är en intervjustudie som behandlar flickors och kvinnors skapande av ålder. Syftet är att "förstå vad ålder ges för betydelser i förhållande till olika åldrar och i relation till kropp och kvinnlighet" (s. 21). Utgångspunkten är att de centrala begreppen ålder, kropp och kvinnlighet kan betraktas som kulturella fenomen, något som pågående konstrueras, och har betydelse för hur människor kan uppfatta sig själva och andra.

Therése Persson har valt att undersöka hur denna konstruktion av ålder sker i intervjuer. 25 personer i åldrarna

6–99 har intervjuats, varav de allra flesta definieras, och ser sig själva, som flickor eller kvinnor. De befinner sig alla huvudsakligen inom en vit västerländsk och oftast svensk kontext. I övrigt har informanterna olika intressen, sexuella identifikationer, yrken, familjesituationer och erfarenheter.

Intervjuerna har varit av relativt öppen och samtalande karaktär och inledningsvis ägnas stort utrymme åt att diskutera intervjun som samspel mellan informant och intervjuare: vad det betyder att samtala på detta sätt, vad det betyder för materialet. Här är Persson noga med att tydliggöra sin egen betydelse som intervjuare, och hon beskriver hur såväl ålder som kropp påverkar intervjusamtalen. Persson nämner också det som är påfallande i de intervjuer som avhandlingen ger prov på: intervjuaren är själv drivande i konstruktionen av ålder. Upptäckten av detta tycks ha kommit relativt sent i arbetet och den reflexiva hållning som författaren har är huvudsakligen motiverad av en vilja att skapa genomskinlighet, ett slags erkännande av "hur det var". Ett tidigare uppmärksammande av detta hade kunnat föranleda en metodologisk reflexivitet med effekter på själva metoden.

Det teoretiska ramverket för analysen har hämtats från den poststrukturalistiska forskningen och framför allt hos Judith Butler. I avhandlingen översätts det Butlerska tankegodset till att även omfatta identiteter som har med ålder att göra. Från Butler hämtas idén om att identiteter skapas performativt, dvs. att det inte finns någon inre kärna som avgör hur människor är och hur de kommer att agera och vara. I stället tänker man sig att det är när identiteter ageras som de också skapas. Detta innebär att vad som sägs och görs blir väldigt betydelsefullt. Det är genom att upprepande gestalta en viss ålder på ett visst sätt som föreställningar om den åldern reproduceras och åldern "blir till". Genom att många upprepar på likartade sätt så skapas normer för hur man "bör" agera för att uppfattas som "normal". De här normerna kan verka (och upplevas) tvingande, men enligt Butler, och Persson, så finns det alltid möjligheter att upprepa "fel". Det finns för övrigt också i princip alltid ett flertal normer som slåss om rätten att få definiera det normala. Användandet av Butler på detta sätt känns intressant och givande.

Vad gäller användandet av Butler kan man dock fråga sig vad som händer när teoretiska tankar på detta sätt flyttas från ett fält till ett annat. Finns det inte omständigheter som rör den kulturella kategorin ålder som skiljer sig från dem som rör kön och sexualitet? I avslutningen

föreslår Persson att det finns ett slags åldersmatris som går att jämföra med den heterosexuella matrisen. Visserligen har Persson då övertygande visat hur ålder görs tillsammans med föreställningar om såväl kön som sexualitet, men det förblir oklart hur åldersmatrisen hänger samman och vari dess dynamik består.

Fyra tematiker lyfts särskilt fram i avhandlingen. Dessa har fått egna kapitel. Det första tematiska kapitlet behandlar ålder, kropp och kvinnlighet. Här bekräftas hur människor som ska prata om ålder och åldrande ofta tar den fysiska kroppen som exempel och hur denna förväntas följa en bestämd utveckling. Om man inte följer normalkurvan ses man som onormal, eller åtminstone ”sen” eller ”tidig”. Informanterna berättar att man kan känna ”press” på sig om man är ”off time”, för att använda ett begrepp av Holstein och Gubrium som återkommer i avhandlingen. Persson beskriver hur detta fokuserande av kroppen och dess förväntade förändringar leder till att kulturella föreställningar om såväl kropp, kön som åldrande naturaliseras. Men det är ingen enhetlig naturalisering som sker. Persson visar också hur meningar går isär, hur individer ger uttryck för ”skeva iscensättningar” och motstridiga förhållningssätt samt hur de uttrycker osäkerhet.

Den andra tematiken behandlar vad Persson kallar ”livets tidtabell”. Här återkommer tanken att det finns normerande krav på vad livet ska innehålla: vad man ska göra, vad som ska hända och vid vilken tidpunkt. Den här tidtabellen, eller livsmanuset, delar in livet i stadier eller åldrar (man är barn, ungdom, vuxen och gammal), och Persson visar hur informanterna hela tiden förhåller sig till (och därmed reproducerar) dessa ganska generella idéer om livet i stort. Men det blir tydligt att inte heller livsmanuset är vare sig entydigt eller statistiskt. Inte heller är det så att det alltid följs eller måste följas. Nya faser tillkommer, betydelser av vad en livsfas innebär och kräver förändras. Och det tycks inte nödvändigtvis vara så väldigt problematiskt – även om det kan vara det – att avvika från normerna och den tidtabell de skapar.

Den tredje tematiken heter ”Klädsamt eller patetiskt”. Kapitlet behandlar klädsel, och hur informanterna förhåller sig till, och återskapar, normer om det passande för olika åldrar. Detta ordnande av utseendet betraktas som performativa handlingar genom vilka kvinnlighet och ålder görs genom en närmast moraliserande hållning, där klassdistinktion förkläs till en individuell fråga om smak. På samma sätt betraktas de utsagor som utgör materialet. De åsikter som ventileras återskapar

väl kända normer kring hur och när kvinnlighet och kvinnlig sexualitet kan uttryckas. Ibland sker detta i starka ordalag, så kan kvinnor beskrivas som *patetiska* om de alltför tydligt iscensätter en sexig kvinnlighet efter en viss ålder. Men i kapitlet ges också exempel på hur informanterna ibland bråkar med normerna, de berättar exempelvis om hur de själva avviker.

I kapitel sju, det fjärde och sista empiriska kapitlet, behandlas hur informanterna talar om att ”hålla formen”, om vad de själva och andra *gör* med sin kropp i relation till sitt åldrande. Huvudsakligen handlar det om klädsel, smink och träning. Framför allt handlar det om det åldrande som sker efter mellanåldern (även om några exempel också ges från vuxenblivandet). Åldersförändringarna framställs som paradoxala. Å ena sidan beskrivs åldrandet som *hotfullt* och associeras med förluster och försämringar som man måste – eller t.o.m. bör – bemästra eller dölja. Å andra sidan framställs förändringarna som något naturligt som man bör acceptera och som faktiskt också kan beskrivas som positiva: man blir mer fri från de normer som yngre människor måste förhålla sig till. Centralt i kapitlet är hur informanterna förhandlar kring de ”förbättringar” de gör. De kräver att man gör dem, men också att det inte får synas att förbättringarna är gjorda. Persson talar om en *naturlighetskult* som också är associerad med ungdom; man ska se naturligt ungdomlig ut. Det ska synas att man är äldre, men man ska se naturligt fräsch ut, något som i regel kräver att man tränar, färgar håret och klär sig i ”rätt” typ av kläder.

Kvinnlig för sin ålder bygger på två viktiga avgränsningar. Det är *flickor/kvinnor* som talar och det är (huvudsakligen) *tal* som analyseras. Fokuseringen av tal ser jag inte som något problem i sig; tal är också ett görande med betydelse för hur diskurser existerar. Men Persson låter ibland händelser som informanterna berättar om få hamna i fokus. Om detta analyserats som en berättarteknisk strategi genom vilken informanterna positionerar sig själva och andra, och genom vilken de producerar de betydelser av ålder som Persson intresserar sig för, hade analyserna inte varit problematiska. Nu finns det en glidning i avhandlingen och det blir ibland oklart vad som egentligen står i fokus.

Vad gäller urvalet så argumenterar Persson väl för greppet att välja informanter i olika åldrar. Liksom t.ex. Ronström anför Persson fördelar med att utveckla forskning om ålder och åldrande framför mer åldersspecifik forskning. Effekten av materialets disparata sammansättning av åldrar är dock att det emellanåt blir lite ytligt;

de specifika omständigheter som varje period skapas av kommer liksom bort ibland. Å andra sidan underlättas själva fokuset mot konstruktionen av ålder. Vad gäller valet av flickor/kvinnor saknas en mer reflekterande motivering. Persson nämner att kvinnor antas vara mer utsatta för åldersrelaterade normer, något som också bekräftas av litteraturen på fältet, men med det perspektiv som avhandlingen är skriven utifrån hade man kunnat vänta sig en motivering till varför det mindre utforskade fältet ålder-kropp-maskulinitet exkluderats ur studien, vare sig man valt att intervjua även pojkar/män eller inte.

Kroppen är central i avhandlingen igenom, men särskilt i kapitel fyra och sju. Persson visar hur normöverträdelser är villkorade, inte bara av normer som reglerar kronologisk ålder och kön, utan även av saker som en persons fysiska utseende. En slank kropp, eller en slät kropp, kommer undan med mer. Kroppen överordnas åldern, skriver Persson (s. 224). Jag uppskattar att kroppen på detta sätt görs betydelsefull i den intersektionella analysen, att det inte bara är förutbestämda "kategorier" (som kön, klass, etnicitet) som fokuseras. Ändå saknar jag i avhandlingen ett mer samlat teoretiskt grepp om hur kroppen conceptualiseras. Denna brist blir påtaglig särskilt som den feministiska forskningen om kroppen också torde utgöra ett viktigt fält av tidigare forskning. Ett sätt på vilket man ofta talar om kroppen inom den teoretiska tradition som Persson rör sig är i termer av materialiseringar. En sådan diskussion hade kanske kunnat diskutera kroppen och samtidigt inkludera de andra materialiteter som förekommer i informanternas berättelser, t.ex. kläder och antirynkrämer.

Det finns en tendens i avhandlingen att bli lokal. Även om normer spelar en central roll i diskussionerna så får man inte alltid någon överblick över de sammanhang som dessa normer verkar i. Detta gäller å ena sidan normernas relation till varandra, å andra sidan deras relation till världen utanför intervjun. En utgångspunkt i avhandlingen är hur nutiden ofta beskrivs i termer av senmodernitet med betoning på individens görbarhet och ansvar för att skapa sig själv på ett godtagbart sätt. Här refereras bl.a. Featherstone, Giddens och Ziehe, men även Foucault. Men vilka politisk-ideologiska tendenser i samtiden stöder dessa normsystem i dag?

Informanterna tycks genomgående vara överens med modernitetsteoretikernas beskrivningar av samtiden. De uppvisar emellanåt en betydande reflexiv förmåga att formulera sig kring de normer som reglerar hur ålder kan ageras. Också en sådan reflexivitet beskrivs ju av forskare som Giddens som typisk för det (sen)moderna.

Det finns dock tecken i de många och fina citat som avhandlingen bjuder på, som tyder på att reflexiviteten till stor del fungerar stödjande för de normer som den så till synes självständigt förhåller sig till. Informanternas reflexivitet tenderar inte sällan att bekräfta en viss diskurs snarare än att i egentlig mening förhålla sig till den eller underminera den. Reflexiviteten blir i denna mening något av en antireflexivitet, eller kanske snarare en tydligt hegemoniserad reflexivitet, något som hade kunnat utvecklas ytterligare av Persson. Det är effektivt när ideologier inkluderar även ironi, självkritik och reflexivitet. Till viss del fångas dock resonemanget upp av Perssons användande av Butlers diskussion om drag som omstörtande och bekräftande iscensättning. Informanternas normkritik kan därmed förstås som understödjande av de dominerande normerna kring ålder och kön.

Avhandlingen har en ambition att göra intersektionella analyser. Kanske hade man som läsare här kunnat få mer hjälp med att få syn på de intersektionella aspekter som utlovats. Materialet uppvisar också teman som skulle hålla för betydligt utförligare och mer fördjupade analyser än vad som görs. Social klass är ett exempel på en aspekt som finns i avhandlingen och som hade kunnat diskuteras i ännu högre grad. Författaren visar dock tydligt och bra hur ålder får betydelse i nära relation till avhandlingens centrala begrepp kön, sexualitet och kropp – hur dessa kategorier så att säga görs tillsammans. Att ålder i hög grad är något som människor tycks medvetna om och som de aktivt agerar i relation till är i sig ett viktigt resultat. Att skapandet av ålder som kulturell kategori använder sig av annat socialt skillnadsskapande och därmed reproducerar kategorier som i förstone inte tycks ha med saken att göra är centralt. Särskilt viktigt är det för den som vill skapa sig en förståelse för segheten i fenomenen som ålderism.

Avhandlingen *Kvinnlig för sin ålder* svarar trots ovanstående invändningar mot sina syften. För att vara en kvalitativ studie bygger den på ett stort antal intervjuer. Författaren har gjort ett gediget intervjuarbete som på ett reflekterande sätt beskrivs i avhandlingens första delar. Avhandlingens styrka, som jag ser det, är att den tar ett brett grepp om ålder och hur ålder produceras, en produktion som visar sig vara starkt villkorad. En styrka är också att avhandlingen med sin stora mängd citat redovisar empiriskt hur kulturella fenomen som ålder skapas och används i samklang med olika kontexter.

Anna Sofia Lundgren, Umeå

Susanne Severinsson: *Unga i normalitetens gränsland. Undervisning och behandling av särskilda undervisningsgrupper och hemförvård och boende*. Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet 2010. 281 s. English summary. ISBN 978-91-7393-402-2.

”Jag har tänkt så här att kanske jag får hjälp. Fast egentligen är det ju bara en själv, det är det ju bara liksom” (s. 213).

Flickan i citatet är 15 år och befinner sig i det gränsland som beskrivs i Susanne Severinssons doktorsavhandling i pedagogiskt arbete. Avhandlingen handlar om de barn och unga som av olika skäl inte platsar i den reguljära skolundervisningen.

I introduktionen återfinns en artikel i Dagens Nyheter. Ett lärarlag vid en skola i Sunne beskriver ett katastrofläge. Flera elever i en klass ställer till problem genom våldshandlingar, verbala övergrepp eller genom total tystnad och nonchalans. Lärarna har varit i kontakt med BUP (Barn- och ungdomspsykiatri), elevhälsa och föräldrar. De har prövat olika gruppsammansättningar, andra arbetsmetoder och extraresurs i klassen. Men inget har hjälpt (s. 9).

Elever som på detta sätt hamnar på kant i skolan och som skapar ohanterliga problem kan temporärt komma att flyttas till särskilda undervisningsgrupper. De kan också genom socialtjänsten placeras en tid på ett hem för vård och boende (HVB). Severinsson förklarar att dylika lösningar att avskilja dem som ställer till problem har en lång historia. Samtidigt visar omfattande forskning inom pedagogikens och sociologins områden att avskiljning inte leder till förändring eller bättre möjligheter längre fram för dessa barn. Varför fortsätter man då med detta undrar hon? I sitt sökande efter svar undersöker hon tre dylika institutioners vardag och praktik. Avhandlingen inleds med ett kapitel där dessa frågor, syften och problem skissas.

I kapitel två sätts läsaren in i vad det är för verksamheter Severinsson vill undersöka, nämligen särskilda undervisningsgrupper och hem för vård och boende. Läsaren får veta mer om hur dessa vuxit fram historiskt, vad de fyller för funktion, vilka vetenskapliga teorier och ämnen som de byggs upp omkring och vilka samhälleliga ideologier som manar fram behovet av sådana verksamheter. Severinsson levererar en översikt över samtida forskning om allt från vilka metoder som är bäst

att arbeta utifrån till kritik av dylika verksamheter. Hon beskriver också problematiken med att ställa diagnoser och att skapa kategorier. För den som inte tidigare är insatt ger detta kapitel många aha-upplevelser av skilda aspekter av exempelvis specialpedagogik och socialpedagogik och det inflytande dessa discipliner har haft över arbetsmetoder inom dessa verksamheter. Ska man arbeta med straff, tvång, integration? Vad är primärt: skolarbete, socialt arbete, barnet, familjen, kamraterna osv.? Severinssons eget bidrag i detta omfattande fält är att hon uppmärksammar barnens aktörskap, erfarenheter och åsikter.

Tredje kapitlet handlar om teoretiska utgångspunkter. Severinsson placerar sig själv i en fåra som forskar om samhällsinstitutioners möte med individer och hur detta möte formar dem.

G. H. Meads och framför allt E. Goffmans teorier om interaktion, rolltagande och normalitet har haft stort inflytande. Vidare vilar Severinssons analys på socialkonstruktivistisk teori. Ett mål är att dekonstruera hur både de ungas problem och de åtgärder som görs för att komma till rätta med problemen konstrueras och upprätthålls socialt genom teori, praktik och i interaktion mellan människor. Detta är ett vetenskapligt fundament som öppnar för relativism, dvs. en grundläggande idé om att allt kunde vara helt annorlunda om makt och tolkningsföreträde fördelats på annat sätt över tid och rum.

Severinsson använder också teorier om modernitet och senmodernitet och ansluter till en tradition där forskare intresserat sig för hur framväxt av institutioner och allt mer specialiserad expertis inom olika områden leder till allt fler diagnoser och kategoriseringar av olika slag. Denna utveckling möjliggör samtidigt allt fler former av avvikelser från det ”normala”. Författaren mejslar här också fram teorier om neoliberalism och *governementality* och hur människor i allt högre grad styrs av inre faktorer snarare än yttre. Severinsson klargör också ett metodologiskt val som ligger i linje med hennes teoretiska perspektiv, nämligen diskursanalys.

Avhandlingens empiriska material presenteras i kapitel 4. Det utgörs av deltagande observationer och filminspelningar vid tre olika verksamheter: Myrmarken, Vallby och Sandbacken.

Myrmarken är en särskild undervisningsgrupp belägen i ett förortsområde. Verksamheten har kommunen som huvudman. Personalen består av förskolelärare eller fritidspedagoger, ofta med kompetens inom psykologi och pedagogik. Myrmarken är integrerad i en reguljär skola endast i fråga om elevhälsovård och tillgång till

gymnastiskal. Den kan ta emot ca tio barn i åldrarna 7–13 år. Under fältstudien var alla placerade pojkar och de var 12–14 år. Barnen bor kvar hemma under tiden de går på Myrmarken.

Vallby är ett HVB-hem som består av ett lantbruk med flera boningshus och ladugård. Verksamheten bedrivs i privat ägo. Personalen, ca tio personer, består av behandlingsassistenter som oftast har utbildats internt. Föreståndaren är socionom. I Vallby tar man max. emot sex pojkar i åldrarna 13–19. Under fältstudien var den yngsta tolv och den äldsta 15 år. Placering sker genom socialtjänsten med stöd av socialtjänstlagen (SoL 2001:453) eller lagen om vård av unga (LVU 1990:52). Sedan några år erbjuds skolgång på Vallby, som ges av lärare med specialpedagogisk kompetens.

Sandbacken är ett HVB-hem också det i privat drift. Här finns 20 anställda, några med högskoleutbildning inom sociala och pedagogiska ämnen eller med behandlingsassistentutbildning. Sandbacken tar emot ca 15 flickor och pojkar i åldern 12–18 år. Liksom Vallby ligger Sandbacken på landet, här ges möjlighet till skolgång på något som kallas för Verket alternativt i traktens reguljära skola.

Inom alla tre verksamheterna förekommer i olika utsträckning utredningsarbete av barnen, medicinsk, social och psykologisk, med hjälp av experter som läkare, socionomer och psykologer. Målet är att barnen ska integreras i den reguljära skolan igen längre fram och i sina egna familjer eller i eget boende.

Förutom deltagande observationer omfattande 65 dagar har Severinsson intervjuat 17 personal och 16 barn. Hon har sammanlagt sex timmars videoinspelning vid Vallby och fyra timmar vid Myrmarken.

I kapitel fem beskrivs och analyseras miljöerna på Myrmarken, Sandbacken och Vallby. Severinsson blir här tillsammans med de unga på boendena läsarens ciceron in i verksamheternas skrymslen och vrår. Ungdomarna kommer till tals i längre utdrag ur fältanteckningar och intervjuer. Författaren beskriver hur miljöerna omfattar privata och offentliga delar och hur man vill skapa hemkänsla. Det handlar om att ha en miljö som är lugn, trivsamt och tryggt. På väggarna finner hon olika allmänna deviser, särskilda regler, meddelanden och scheman med namn på personal och barn uppritade på whiteboards. Dessa talar på sitt sätt om hur verksamheten ser på dem som ska tas om hand. På ett anslag i skolsalen i Vallby står det t.ex.: ”Stanna – tänk – observera – planera.” Efter det följer tre uppmaningar: ”Att känna sig ansvarig, att känna att du duger, att känna sig

uppskattad” (s. 92). Severinsson och de unga beskriver hur verksamheterna omgärdas av kontroll, genom regler, rutiner och tider.

I kapitel 6 koncentreras analysen på vad det är man gör i dessa miljöer. Hur går undervisningen eller utredningar av barnens behov till? Vad använder man för pedagogiska metoder? Vilken behandling och vilka åtgärder används för att nå fram till verksamhetsmål? Severinsson beskriver dessa som ”aktiviteter för förändring” i sig och hur de är tänkta, men analyserar också alternativa tolkningar och kontraproduktiva resultat. Hon visar att när de unga kommer till verksamheten anses de inte vara kapabla att ta ansvar för sin situation på ett korrekt sätt. Men de ska fostras till att bli självreglerande och därmed funktionella i normala sammanhang. Mycket av aktiviteterna handlar om att hantera aggressivitet och motsträvighet, vilket utvecklas i nästa kapitel.

Kapitel 7 heter ”Utrymme för förhandling” och här undersöks verksamheternas informella praxis. Barnen fogar sig inte, de tar upp kampen om makten om att definiera vad som ska göras och hur. De gör motstånd och ifrågasätter i undervisningen och på andra sätt vardagen. Personalen bemöter detta och på så vis pågår en kontinuerlig förhandling. Förhandling skapar relationer och det är detta relationsbygge som är den kritiska punkten i detta kapitel. Relationer byggs genom att personal stiger åt sidan från det gängse och använder okonventionella humoristiska tilltal typ ”ditt lilla äckel” eller genom beröring. Överallt läggs det händer på axlar, delas ut kramar och under en fotmassage diskuterar en i personalen på Vallby rökning och användning av droger. Personalen blir mycket personlig och Severinsson påpekar att en förutsättning för omsorgen och behandlingen är att barnen ska vara trygga och ha tillit till personalen. Samtidigt är personalen professionell och för dem handlar det inte om långsiktiga relationer. Ett av barnen pratar om att hon inte vet om hon kan fortsätta träffa personalen efter det att hon flyttat hem igen. Det finns få tecken på relationer barnen emellan, snarare ett avståndstagande genom att barnen markerar att de andra här är knepiga, inte som kompisarna hemma.

I kapitel 8 undersöker Severinsson de anställdas motiv och här blir diskursanalysen mer utpräglad. De anställda motiverar sitt arbete genom en mångfald diskurser inom medicin, pedagogik och sociologi. Dessa överlappar varandra, men kan också urskiljas. Författaren analyserar hur utgångspunkten i olika diskurser och discipliners expertis skapar olika sätt att kategorisera barnen och

deras behov och därmed åtgärder. Om det är hemmet som fallerar, har barnet socioekonomiska problem kan de kanske åtgärdas genom verksamheternas hemlighet och omsorg. Har barnet psykiska problem och trauman kan de åtgärdas genom psykiatrisk behandling. Är det så att barnet har en diagnos, exempelvis ADHD, kräver det sina former av behandling osv. Hur barnet kategoriseras är också avgörande för hur man ser på behovet av att involvera andra verksamheter som har eller har haft inflytande över barnets liv, främst familjen. I analysen framstår familjen oftare som en börda än en tillgång medan skolan beskrivs tvärtom. Eller snarare skolan tilldelas en väldigt liten roll för barnens situation. Här närmar sig Severinsson en kärnfråga som aldrig riktigt reds ut. Helt klart läggs ett stort ansvar på individerna, barnen själva, och i andra hand på föräldrarna, men skolan hålls alltså utanför. Det är till skolans normer och i förlängningen till samhällets normer för den ”gode medborgaren” som barnen ska anpassas.

I kapitel 9 koncentreras analysen på intervjuerna med de unga. Severinsson undersöker hur de ungas kategorier och användning av olika diskurser överlappar, sammanfaller eller strider mot det vi sett i de andra kapitlen. Barnen ser sig först och främst som *elever* och att de ska *lära sig* saker. Det sammanfaller med verksamheternas miljöer, aktiviteter och personalens motiv. Däremot tar barnen avstånd från att de måste behandlas. En pojke uttrycker att han talar med psykologen för att psykologen ”vill nåt”.

Ett genomgående tema i de andra kapitlen är att barnen ska lära sig ta mer ansvar för sig själva och sin omgivning. En pojke beskriver dock att det finns ytterst få saker han själv kan ta ansvar för. Han nämner att han bestämmer över sitt eget rum och om han äter eller inte. Retoriskt finns också ord och uttryck som stärker erfarenheter av att befinna sig i ett fängelse och att man i något avseende är kriminell och att det är därför man ska straffas genom behandling.

Barnen identifierar sig med andra *tonåringar* och *tonårsliv* och det saknar de i verksamheten. Relationen till de andra barnen var som sagt ganska sval, samtidigt finns det en grogrund för gemenskap genom att ett enskilt barn får upp ögonen för att hans eller hennes situation inte är unik och särskilt avvikande utan delas av flera andra.

Normalitetens gränsland kan förstås på flera sätt. Fysiskt handlar det om att befinna sig mellan faktiska institutioner: skolans, socialtjänstens och familjens. En annan tolkning är att de unga befinna sig i gränslandet mellan olika vetenskapliga rön och teorier, socialpe-

dagogik, specialpedagogik, medicin, psykologi osv.

Flickan i det inledande citatet drar en viktig slutsats om sin situation i detta fysiska och vetenskapliga gränsland. Hon gör det på ett lätt distanserat sätt. Hon talar om *en* själv istället för om *sig* själv. Hon fastslår att hon kan få hjälp där hon nu befinner sig av dem som arbetar där och all möjlig annan expertis. Ytterst är det dock hon som ska hjälpa sig själv. *Det är bara hon som kan skapa den förändring som behövs för att få återvända till det normala, den reguljära skolan, den egna familjen och de vanliga kompisarna.* Därmed ringar flickan in en av Severinssons viktigaste slutsatser.

Texten i avhandlingen är mycket tät och emellanåt tyngd av teoretiska begrepp som gör att den bitvis är svårläst. Författaren fastnar i ett språkbruk som gör att hon faller till föga för lite märkliga ordanvändningar, inte minst av verbet konstruera. Ofta förekommer det också upprepningar som ger ett lite ”tuggigt” intryck.

Analysen bygger vidare på ett teoretiskt ramverk som vuxit fram hand i hand med de institutioner som beskrivs. Samma teorier har använts i många olika sammanhang för att analysera t.ex. skolor, fängelser, vårdinrättningar och andra samhälleliga institutioner och det skapar förutsägbarhet. Samtidigt är materialet unikt och öppnar för nya frågor.

Ett önskemål hade varit att låta de etnografiska beskrivningarna som återfinns i kapitlet om verksamheternas miljöer följa med in i de andra. Det hade varit givande med fler täta beskrivningar av tid och rum med dofter, synintryck, rörelser, aktivitet, tal och handlingar, hur personer och saker ser ut. Jag tror att om det ”gränsland”, dvs. verksamheterna och de personer som vistas och arbetar där, beskrivits mer etnografiskt, hade kanske de ”landområden” som befinner sig däremellan, nämligen skola och hem också blivit tydligare. Dessa två enheter eller institutioner som bär upp det ”normala” beskrivs nästan inte alls. Samtidigt är det där maktkampen pågår, skolans eller familjens företrädare om vad som är bäst för barnet respektive familjens eller samhällets ansvar för barnens fostran.

Fokus på diskurser snarare än det etnografiska materialet gör också att poängen med att se närmare på tre verksamheter försvinner. I det kapitel som beskriver verksamheternas miljöer hålls de tre verksamheterna isär och jämförs i viss mån. Det finns skillnader som borde kunna föras vidare i de andra kapitlen. Inte ens i den avslutande diskussionen kommer en diskussion om vad det är som är specifikt för Vallby, Myrmarken respektive Sandbacken och vad det leder till för skillna-

der och likheter. Vad betyder det att det är kommunalt respektive privat? Vad betyder det att barnen bor hemma under behandlingen eller på HVB?

Avhandlingen tar upp ett ämne som vi behöver veta mer om och är på alla sätt ett viktigt och användbart bidrag inom flera vetenskapliga fält. Det är en mycket rik text fylld av uppslag och möjliga tolkningar av allt från val av soffor, användning av straff i form av utebliven veckopeng till medicinska diagnoser. Jag upplever att jag förs in i en verksamhet som är av avgörande betydelse för många unga människor. Vi vet inte exakt hur många. Det är verksamheter omgärdade av sekretess och tystnadsplikt och de är därmed inte tillgängliga på samma sätt som t.ex. den reguljära skolan.

Severinssons metod och fokus på att dekonstruera sociala konstruktioner samt bena upp den mångfald diskurser som förekommer och som är avgörande för synen på barnen liksom val av åtgärder är användbar på fältet. Hon ger oss redskap att tänka med. Inte minst att tänka nytt och ifrågasätta det förgivettagna, dvs. normen.

Avslutningsvis: jag hade velat se att just detta hade betonats mer. Analysen handlar om att skolans arbete inte ifrågasätts. Det utgör norm och det är barnen och familjerna som är disfunktionella och måste förändras. Det hade lyft texten och slutdiskussionen om Severinsson tydligare understrukt att det också finns andra vägar att gå, att det finns andra sätt att attackera problemet. Att det kanske är "skolan" som ska kritiseras, inte individerna; att skolan skapar problemen och att det är den som ska förändras. Vidare kunde det tolkningsföreträde och den makt som därmed samhället har gentemot familjen och föräldrarnas önskemål diskuteras mer ingående. Place-ring i särskild undervisningsgrupp är det enda beslut som enligt skollagen kan göras mot föräldrarnas vilja. Kanske hade flickan i det inledande citatet då inte verkat så ensam då med ansvaret för förändring.

Kristina Gustafsson, Lund

RECENSIONER

Åldrandets betydelser. Lars-Eric Jönsson & Susanne Lundin (red.). Studentlitteratur, Lund 2007. 228 s. ISBN 978-91-44-93421-8.

Stora andelar av världens befolkningar står inför en omvandling i befolkningsstrukturerna. Generellt talas om en åldrande befolkning som en effekt av såväl minskat barnafödande som ökad livslängd. Den här förväntade förändringen har i flera fall lett till ett ökat intresse inte bara för äldre – som är den kategori människor som antas öka proportionellt. Även intresset för ålder mer generellt tycks ha tilltagit. I Sverige har det under senare år kommit ett antal studier som fokuserar ålder som kulturellt fenomen. Antologin *Åldrandets betydelser* är ett exempel på denna produktion. Det är en bok som huvudsakligen samlar bidrag från disciplinerna etnologi och sociologi.

I inledningen gör redaktörerna Lars-Eric Jönsson och Susanne Lundin klart vad som står i fokus: ”Parallellt med de kroppsliga förändringar som driver människan genom livet finns sålunda kulturellt skapade tillstånd och strukturer som hjälper oss att handskas med och förstå den kroppsliga och sociala omvandling som det innebär att åldras” (s. 18). Inledningen ger också en beskrivning av vad redaktörerna uppfattar som ett framträdande drag i nutida västerländska samhällen, nämligen att människor vill leva länge, de vill ha långa liv, men de vill inte åldras.

Denna ovilja kan såklart ha med rädsla för döden att göra, eller med oro inför vad eventuella åldersförändringar ska komma att innebära för en. Men det verkar också rimligt att tänka sig att oviljan att åldras även har att göra med hur åldrande conceptualiserats kulturellt. Inte många vill identifiera sig med en kategori som är laddad med elände i en kultur som, vilket flera av antologins författare nämner, lyfter fram ungdomlighet som något eftersträvt.

Två typer av dikotomier återkommer när antologins författare tar sig an sitt ämne. Den första handlar om uppdelningen mellan något givet och fast å ena sidan och något naturligt å den andra. Denna dikotomi visar sig i synen på åldrande som en naturlig process kontra

synen på åldrande som något som kan ske på olika sätt. Den är märkbar då ohälsa diskuteras som antingen en given del i åldrandeprocessen eller som ett medicinskt problem som kan behandlas. Uppdelningen är också märkbar när själva kronologiseringen av ålder diskuteras. Man kan då utgå från en kronologi byggd på givna faser (livsfaser eller antal år t.ex.) eller se åldrandet som en konstruktion med grumlad kronologi där helt andra saker än antal år avgör hur en människas ålder uppfattas.

Den andra dikotomin beskriver en mer normativ uppdelning och utgår från hur åldrandet (framför allt det kronologiska) laddas. Här kan man se hur åldrandet å ena sidan uppfattas i termer av förfall, å andra sidan som möjlighet till personlig utveckling, ökad erfarenhet och klokhet. Denna ofta värderande uppdelning kan ha betydande konsekvenser. Det påverkar människors självbild och möjlighet att identifiera sig som äldre, det påverkar vad som ses som ett ”gott” åldrande och i sista hand tycks det spela roll när man bedömer människovärde.

Här rör flera av antologins bidrag vid den diskussion som andra fält (bl.a. genusteoretiska och postkoloniala) grundligt har problematiserat. De kulturella konstruktionerna av olika åldrar – oavsett om de är laddade med positiva eller negativa egenskaper – tycks på ett intrikat sätt ändå återinstallera ålder som ett betydelsefullt kriterium. Trots att man så att säga ständigt konstruerar alternativa sätt att tala, tänka och leva ålder som kringgår det strikt kronologiska, så låses tänkandet vid just denna tidsliga process och ”kronologisk ålder” fortsätter (liksom kön i relation till genus) att skrivas fram som en möjlig grund.

Åldrandets betydelser inleds med ett bidrag skrivet av Anne Leonora Blaakilde. Att just detta bidrag valts som det första av de empiriska kapitlen känns givet, eftersom det är den text som tydligast tar ett begreppsligt grepp om ålder. I ”Löper tiden från Kronos?” beskriver Blaakilde kronologiseringens betydelse för våra åldersföreställningar. Genom att skissera tre förhållningssätt – prekronologisk, kronologisk och postkronologisk tid – visar hon på kontingensen i betydelsen av ålder, men också på hur vi, trots postkronologiska tendenser,

organiserar samhället och synen på individer efter det kronologiska paradigmet.

Ett annat paradigm som tycks förhärskande när normer kring åldrande diskuteras är vad som ibland omnämns som aktivitetsparadigmet. Detta paradigm är starkt inom vården och relateras emellanåt till individualiserande och även neoliberaliserande tendenser i samhället. I både Markus Idvalls artikel om äldre på väntelistan till njurtransplantation och Susanne Lundins artikel "Gamla kroppar och nya tekniker" synliggörs hur inte bara kronologisk ålder och förväntad livslängd utan också patientens hälsa och livsföring är avgörande när man förhandlar och rangordnar köer i vården, och i förlängningen i diskussionen om "människovärde".

Som alltid när vida kategoriseringar används riskerar benämningar grundade på ålder att verka homogeniserande. Sverker Hyltén-Cavallius beskriver i "Lika gamla leker bäst" hur en sådan homogenisering också sker aktivt inom ramen för musikverksamheter som riktar sig specifikt mot äldre. I sin analys visar han hur en viktig funktion för verksamheterna var att gestalta likhet, och Hyltén-Cavallius ger många sinsemellan olika exempel på hur denna likhet tog sig uttryck och hur likheten också bidrog till skapandet av generation genom sina nostalgiska tillbakablickar. Att ett sådant likhetsskapande kan vara starkt bekräftande och "trevligt", vilket var ett vanligt ord för att beskriva verksamheten, är klart. Att det också bidrar till exkludering av en hel mängd människor ligger också i sakens natur. När Hyltén-Cavallius visar hur musikverksamheterna för äldre relaterar till ett nationellt projekt blir detta tydligt och en redan bra artikel får ett ytterligare lyft.

Om människors egna förståelser av åldrande och hög ålder handlar flera bidrag. Sandra Torres och Gunhild Hammarström beskriver hur äldre med begynnande åldersförändringar och funktionsnedsättningar förhåller sig till sitt åldrande. De intervjuade sammanlänkade åldrande med ohälsa och författarna påpekar hur denna konstruktion av hög ålder användes strategiskt. Ibland kunde hög ålder anges som en självbeskrivning för att förklara och legitimera egna erfarenheter och känslor. Andra gånger tog informanterna istället avstånd från en självbeskrivning som äldre.

Även Anne-Marie Palms bidrag berör hur människor påverkas av sina förståelser av ålder. Utifrån sin erfarenhet som terapeut beskriver hon hur man kan arbeta med dessa tillskrivningar för att omvärdera betydelser av ålder och hur ålder också kan användas som ett redskap för reflexivitet.

Lars-Eric Jönssons bidrag behandlar i stället hur ålder använts inom den anstaltsbundna psykiatrin för att kategorisera människor. Artikeln ger exempel på hur det är egenskaper, särskilt arbetsförmåga och ansvarstagande, relaterade till ålder som avgör hur en människa benämns, snarare än personens levda år. I botten ligger en utvecklingstanke och en föreställning om en under livet naturlig utveckling av förmågor. Det som i dag ofta framhålls som något positivt – att ha barnsinnet kvar – är inte lika positivt om man i stället kallar det för "att vara barnslig", vilket Billy Ehn diskuterar i sitt bidrag. När Jönsson avrundar sitt kapitel är det också det maktutövande som dylika benämningar innebär som lyfts fram. Inom psykiatrin var dessa benämningar nära sammanbundna med patienternas rättigheter och patienterna själva hade föga att invända mot journalernas kronologiseringar.

Bokens titel är tvetydig. "Åldrande" är i *Åldrandets betydelser* starkt förknippat med äldre och identiteter och föreställningar knutna till äldres åldrande – majoriteten av artiklarna har fokus riktat mot de högre åldrarna. Men ordet åldrande kan också förstås som det åldrande som allt levande genomgår hela tiden, oavsett hur gamla vi är. Ett par av antologins artiklar har ett sådant angreppssätt och det är också på så sätt som många vill formulera forskningsfältet om ålder och åldrande i dag.

Som de flesta antologier lider också denna av att vara spretig, något som möjligen kunnat avhjälpas med en diskuterande avslutning där de olika bidragens slutsatser hade kunnat stötas och blötas. I en sådan hade man också kunnat föra diskussionen till en högre nivå. Eftersom boken så tydligt introduceras med förklaringen att här är det ett kulturanalytiskt och samhällsvetenskapligt perspektiv som står i centrum, och eftersom flera bidrag påpekar att ett problem med ålderskategoriseringar är att de verkar homogeniserande, så hade man kunnat förvänta sig ännu mer av intersektionella analyser och slutsatser.

Jag tycker att *Åldrandets betydelser* är en bra bok som introducerar kultur- och samhällsvetenskapliga perspektiv på åldrande väl och som ger intressanta exempel på hur man kan tänka kulturanalytiskt kring ålder och åldrande på skilda empiriska fält. De olika bidragen får läsaren att inse att ålderskategoriseringar inte är något oskyldigt utan att de är delaktiga i maktutövanden som organiserar långt mer än man först kan tro.

Anna Sofia Lundgren, Umeå

Ninni Trossholmen: *"Vi är vana vid att det blåser"* – kvinnoliv och småföretagande i en skärgårdskommun. Bokförlaget Arkipelag, Göteborg 2010. 123 s., ill. ISBN 978-91-85838-79-0.

Etnologen Ninni Trossholmen flyttade 2004 från Göteborg till ökommunen Öckerö i Göteborgs norra skärgård. Där hade hon sedan 1980-talet varit fritidsboende. Till öarna i denna kommun kommer man med bilfärja sedan en sådan förbindelse upprättades 1962. Någon bro till fastlandet har ännu inte kommit till stånd även om det bland öborna har förekommit livliga diskussioner för och emot en sådan förbindelse. Trossholmen har intresserat sig för kvinnorna på öarna. Därför utförde hon ett fältarbete med intervjuer 2005–2006 och gjorde en uppföljning med samma informanter 2009.

Författarens intresse gäller kvinnor som småföretagare och hur detta har bidragit till att många kvinnor kunnat livnära sig på öarna och inte behövt flytta in till Göteborg. Av 500 egna företagare i denna kommun, med cirka 12 000 invånare 2006, utgjordes drygt 100 av kvinnor, dvs. ca 20 procent. Denna siffra hade vid det upprepade fältarbetet 2009 ökat till omkring 26 procent. I övrigt märks inte så mycket av förändringar i själva småföretagandet mellan 2005–2006 och 2009.

Merparten av de kvinnliga företagarna har inga eller få anställda. Sjutton kvinnor har blivit intervjuade och de har en stor spännvidd i ålder. Deras födelseår sträcker sig från 1920-talet till 1970-talet. På så vis har det varit möjligt för författaren att studera förändringar som skett under de senaste årtiondena. Huvudparten av dessa kvinnor har bott hela livet i Öckerö kommun och varit fiskarhustrur. Tre av kvinnorna är inflyttade men har bott här under lång tid.

Trossholmen beskriver också tidigare kvinnogenerationer som benämns "förmödrar" och som enligt informanterna varit driftiga. I boken finns ett helt avsnitt med rubriken "Talet om de starka förmödrarna". Här kunde författaren ha anknutit till tidigare etnologiska diskussioner om huruvida kustkvinnor i Danmark, Norge och Västsverige varit starka eller inte jämfört med sina män som arbetade ute på havet under långa perioder. I det sammanhanget kan bl.a. hänvisas till den norska etnologen Brit Berggreens studier och till den forskning som utfördes inom det tvärnationella Kattgatt-Skagerackprojektet på 1980-talet.

Dessa "förmödrar" var även präglade av en stark religiositet som går under benämningen schartauanism.

Här kunde författaren ha relaterat till Katarina Lewis doktorsavhandling om s.k. schartauanska kvinnor i tre generationer. Denna avhandling förekommer i litteraturlistan, men den har inte använts i analysen av religionens betydelse för kvinnornas företagande.

De intervjuade kvinnorna har i stor utsträckning ägnat sig åt affärsverksamhet. Det gäller livsmedelshandel, blomsterhandel, bokhandel, presentbutik, skoaffär, kaféer m.m. Samarbetet och lojaliteten mellan de olika företagarna verkar vara ett framträdande drag. Konkurrensen upplevs främst komma från affärsföretag på fastlandet där de dagpendlande Öckeröborna kan inhandla varor.

Några kvinnor har nystartat egna företag medan andra har övertagit ett föräldraföretag. En fördel med att ha ett eget företag jämfört med att vara löneanställd anges vara friheten, dvs. att man själv bestämmer och inte är underordnad en chef. Å andra sidan får småföretagaren vara beredd på att arbeta mer än en fyrtiotimmars vecka. Detta medför mindre fritid och en större bundenhet i förhållande till lönearbete. De egna företagarna har också ett klart sämre socialförsäkringsskydd än löneanställda, vilket lett till en del oro bland kvinnorna.

Författaren prövar att kategorisera de studerade kvinnorna som antingen entreprenörer eller pragmatiker. Som teoretisk förebild stöder hon sig på ekonomiforskaren Bengt Johannisson vid Ekonomihögskolan i Växjö. Entreprenören drivs av engagemang för verksamheten, kan inte tänka sig att vara löneanställd och är till skillnad från pragmatikern inte primärt upptagen av ekonomisk vinning. Författaren finner att flera av informanterna befinner sig någonstans mitt emellan att vara entreprenör och pragmatiker. Det finns dessutom en del kvinnliga företagare som primärt får betecknas som entreprenörer.

Eftersom Öckerö är en skärgårdskommun präglas de olika öarna sedan lång tid tillbaka av en stark turism. Av de intervjuade kvinnorna betraktas turisterna med positiva ögon eftersom de utgör ett viktigt kundunderlag för de olika affärsverksamheterna. Informanterna menar att det hade varit bra om turismen hade kunnat spridas till fler delar av året än själva sommarperioden. En övergång från fritidsboende till permanentboende uppfattas också som fördelaktigt. På så sätt har författaren själv kunnat etablera positiva kontakter i denna kommun.

Som helhet betraktad är boken empirinära genom att den i stor utsträckning återger vad informanterna meddelat. Detta är en klar förtjänst, man kommer de småföretagande kvinnorna så nära in på livet. Samtidigt efterlyser jag att analyserna kunde ha fördjupats. Boken tar upp

många intressanta företeelser utan att närmare fördjupa sig i dem. Avsnitten om de äldre kustkvinnorna, religionen och badgästerna är förhållandevis översiktliga och inte klart integrerade i bokens problematik. Det hade varit värdefullt om kulturvetenskapliga diskussioner i dessa avseenden hade varit bättre utnyttjade. Däremot är litteratur om företagande och entreprenörskap mer beaktad och utnyttjad.

Anders Gustavsson, Oslo

Ingela Martenius: *Systembolaget. Ett svenskt kulturarv*. Bokförlaget Arkipelag, Göteborg 2010. 103 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85838-78-3.

Boken *Systembolaget. Ett svenskt kulturarv* bygger på ett masterexamensarbete av Ingela Martenius – det första i etnologi vid Göteborgs universitet. Ämnesvalet har sitt ursprung i Riksantikvarieämbetets initiativ ”Det moderna samhällets kulturarv” och ett förslag från Länsstyrelsen i Västra Götalands län om en studie kring den svenska alkoholpolitikens kulturarv. Det är också mot den bakgrunden boken ska läsas.

I inledningen ställs en hel del frågor, och författaren vill bl.a. ta reda på ”hur och varför Systembolaget söker stärka sin position i det omgivande samhället, och hur detta upplevs av Systembolagets personal och av konsumenterna” (s. 9). Vidare vill hon undersöka om Systembolaget kan ses som ett svenskt kulturarv (s. 25).

För att besvara dessa frågor har Martenius använt sig av olika materialkategorier: litteratur och skriftliga källor samt intervjumaterial. Till de skriftliga källorna räknas även hemsidor på internet. Totalt har 15 personer intervjuats, fem butikschefer i Systembolaget och resten personer representerande ”allmänheten” eller ”konsumenterna”. De senare är fördelade på tre åldersgrupper: vuxna barn (20–30 år), föräldrar (45–60 år) och farföräldrar (över 75 år). Intervjustrategier har varit enskilda ”traditionella djupintervjuer” och gruppintervjuer med två till fyra deltagare – vad som menas med ”traditionella” djupintervjuer utreds inte närmare. Ett kortare reflexivt avsnitt finns med i inledningen men följs inte upp i någon större utsträckning i själva huvudtexten.

Teoretiskt lutar sig Martenius mot ANT (Actor Network Theory) och Bruno Latours idéer. Hon diskuterar inte dessa speciellt ingående men nämner ett par grundtankar såsom betydelsen av både mänskliga och icke mänskliga aktörer, och hur agerande uppstår i samspelet

mellan dessa – i nätverk. Ett centralt begrepp är ”black boxes”, en helhet, en förgivettagen sanning, som inte ifrågasätts förrän något blir fel och den svarta lådan faller isär i sina beståndsdelar. Ett annat begrepp, som har introducerats av Latour men som vidareutvecklats av Michel Callon, är ”translation”. Det syftar på en överföring; ”en handling som varje gång den utförs förändras såväl den som överförs som det som överförs” (s. 13).

Efter inledningen diskuteras olika synsätt på och definitioner av kulturarv, exempelvis Peter Aronssons tre grundperspektiv där kulturarv kan betraktas pragmatiskt, vetenskapligt och normativt. Här betonas de politiska aspekterna av vad som anses vara viktiga kulturarv och av vem. Vad gäller Systembolaget kan det, menar Martenius, ses som en idé, ett immateriellt kulturarv, vilket existerar genom nätverk av aktörer, genom *samverkan*. Martenius kulturarvsdefinition innebär att efterkommande frågor, t.ex. den om Systembolaget kan ses som ett svenskt kulturarv (se även ovan), får en viss retorisk prägel, eftersom de delvis redan är besvarade. Här har även titeln angett tonen.

I ett kapitel, ”Om alkohol – konsumtion och avhållsamhet”, går Martenius igenom olika alkoholhaltiga drycker, deras historia och framställning. Hon diskuterar också alkoholkonsumtionens historia och eventuella överdrifter när det gäller uppgifter om supandet i äldre tider. Hon menar att tanken på att människor i just Sverige skulle ha varit extra begivna på alkoholhaltiga drycker kan ses som en myt, en del av den inlärdas ”black boxen”. Denna myt är också användbar i Systembolagets självpresentation, eftersom den kan användas för att motivera nyttan med denna institution, dvs. att utöva viss kontroll över medborgarnas drickande. I kapitlet behandlas också nykterhetsrörelsen, motbokssystemet (Bratt-systemet efter dr Bratt) och informanternas syn på alkoholkonsumtionen i Sverige. Inte oväntat är det den äldre generationen som har störst kunskaper om motbokssystemet. Med hänvisning till ANT menar Martenius att Systembolagets historieskrivning är ett exempel på en mycket lyckad translation, dvs. en överföring av alkoholkonsumtionens historia – till såväl butikschefer som konsumenter – på ett sätt som stärker bolagets egen syn på hur förfärligt det var i äldre tider. Man rättfärdigar på så sätt sin egen existens.

”Systembolaget – absolut svenskt” är ett kapitel som mer direkt illustrerar Martenius användning av ANT. Hon lyfter här fram tre centrala nätverk som Systembolaget nyttjar för att säkra sin överlevnad: Socialt ansvar, God service och Svenskt kulturarv. Det sociala ansvaret

står i relation till folkhälsofrågor, och Systembolaget tar regelbunden hjälp av externa aktörer, t.ex. Statens folkhälsoinstitut och forskare, för att påvisa alkoholens faror. En intressant uppgift är att forskarna till en larmrapport om alkoholens skadliga verkningar enbart kom från länder med statliga monopoler.

I God service ingår sådant som gör att Systembolaget framstår som bättre än potentiella konkurrenter, t.ex. välutbildad personal och snabba beställningsleveranser. Nätverket Svenskt kulturarbiv innefattar alla aktiviteter som medför att medborgarna uppfattar Systembolaget som någonting unikt svenskt. Här inbegrips bl.a. Systembolagets egen historieskrivning, annonskampanjer och samarbeten med Nordiska museet. Som viktiga materiella aktörer – där vissa ingår i flera nätverk (s.k. superaktörer) – lyfter Martenius fram förpackningarna, inte minst den internationella succén Absolut vodka. Vinboxen kan ingå både i nätverket God service (gör det lättare att bara ta ett glas vin) och Socialt ansvar (förleder folk att dricka mer). Aktörerna får således sin karaktäristik av det nätverk där de är verksamma. Det gäller även butiksinredningen som kan ingå i alla tre nätverken och exempelvis representera ”nordiskt blond” i Svenskt kulturarbiv.

I sammanfattningen menar Martenius att God service och Socialt ansvar är etablerade nätverk, medan Svenskt kulturarbiv än så länge har formen av en ”stödstrategi”: ”Svenskt Kulturarbiv är ännu så länge bara små trådar här och var – men så småningom kommer de säkerligen (om Systembolaget får vara kvar) att kunna flätas ihop till ett riktigt praktiskt rep, om än inte lika praktiskt som *God Service*, en verklig tross att hålla i när det stormar” (s. 83).

Systembolaget. Ett svenskt kulturarbiv är en lättillgänglig skrift med en hel del intressant information, både historisk och nutida. Jag tänker inte minst på det ovan nämnda om sammansättningen av forskare i larmrapporten om alkoholens faror. Som ett masterexamensarbete är det också ett ambitiöst försök att behandla en sentida institution i termer av kulturarbiv, och att täcka in många och stora frågor. Men det senare speglar också en svaghet med arbetet. Det är trots allt ett relativt begränsat material som Martenius bygger på och det är inte heller alltid lätt att följa den ”röda tråden”. Redogörelserna för olika alkoholsorter tycks exempelvis inte fylla någon avgörande funktion. Om alla de inledande frågorna får ett riktigt svar är inte heller helt lätt att avgöra. Här kunde författaren gjort en tydligare återkoppling i det avslutande kapitlet. Teoretiskt uppvisar texten både för-

och nackdelar. En mer ingående teoretisk genomgång av ANT kan man nog förvänta sig på masternivå, men samtidigt är detta en text med en bredare publik än den akademiska. Dessutom lyckas Martenius ändå att med hjälp av ANT peka på centrala aktörer och deras varierande karakteristika beroende på aktuellt nätverk. Däremot får inte läsaren speciellt mycket information om hur analysen har gått till – hur har nämnda nätverk ”valts ut” och vad har i så fall ”valts bort”? Trots dessa brister är *Systembolaget. Ett svenskt kulturarbiv* läsvärd, och också ett exempel på en text där bilderna verkligen fyller en funktion – att bidra till förståelsen av Systembolaget som kulturellt fenomen.

Bo Nilsson, Umeå

Niclas Ingmarsson & Robert Willim (text),
Martin Magntorn (foto): *Förbisett. När vardagen glimrar till*. Brutus Östling Bokförlag
Symposium, Stockholm/Stehag 2010. 190 s.,
ill. ISBN 978-91-7139-847-5.

Med 22 korta texter om det dagliga livets märkvärdigheter vill etnologerna och författarna till boken *Förbisett. När vardagen glimrar till*, Niclas Ingmarsson och Robert Willim, uppmuntra oss att se vardagens rum och företeelser med större nyfikenhet. Titlar som ”Att höra hemma”, ”Perforerat landskap” eller ”Nya vägar”, antyder att texterna handlar om både platserns egenskaper och sensationerna de ger upphov till hos dem som vistas där. Dispositionen av ämnen saknar logik i den meningen att diskussionerna som förs inte bygger upp resonemanget till en sammanfattande syntes. Snarare tjänar texterna på att läsas var för sig, inte minst eftersom ledmotivet – vikten av att varsebli det förgivettagna – återkommer med enfasis i varje betraktelse. Martin Magntorns pregnanta fotografier, som också följer med denna snyggt formgivna och med sitt nätta format tillgängliga bok, har samma syfte och de flesta av hans bilder föreställer det tätbebyggda landskapets periferier och bihang. Vägrenar, bakgårdar och parkeringar samsas med rivningstomter, soptippar och transformatorstationer. Trots stadsmiljöerna figurerar emellertid nästan inga människor i bilderna, och i fokus befinner sig oftast den mer eller mindre tomma ytan.

I den första texten tar författarna itu med den svåra frågan vad som anses och har ansetts som sevärt. Med avstamp i Linnés Lapplandsresa, via Linnerhielm och STF:s årsböcker sammanfattar de sin historiska exposé

i slutsatsen att dagens sevärdheter i många avseenden liknar dem som förekom vid sekelskiftet 1900. Då som nu, menar författarna, längtar vi människor efter orörd natur, fjäll och hav. Som kontrast till denna längtan nämner de också den senaste tidens stora intresse för ruiner och förfall som har kommit till uttryck på hemsidor och i alternativa guideböcker. Förfall eller pastoral idyll spelar mindre roll, sevärdhetsbegreppet, skriver författarna, omfattar ett utflyktsmål som i sig måste vara fast och möjligt att återuppleva för att klassas som sevärt. Med sitt bidrag vill Willim och Ingmarsson, till skillnad från andra guideboksförfattare, inte få oss att färdas till särskilda, namngivna platser utan istället att öppna våra sinnen för det tillfälligt sköna och förunderliga utefter vår vardagsväg, vilken den nu är.

Den programmatiska upptakten följs därför av texter som skall väcka vårt intresse för fenomen och platser som de flesta av oss helt enkelt inte bryr oss så mycket om. Vägar, resande och i synnerhet bilåkandet ägnas mycket uppmärksamhet och det framgår tydligt att bilen i sig är en plats för viktiga upplevelser för författarna. I texten "Längs vägen" rör sig resonemanget fram och tillbaka mellan bilåkandets fördelar och avigsidor för att avslutas i en burlesk beskrivning av motorvägsfaranadets roadkills och mosade insekter som medverkande i en perfekt safari. I "Nya vägar" ställs upplevelsen av att åka (bil) på en helt nyinvidg väg mot insikten att nya vägar snart blir gamla och hela transportsystem överges för mer tidsenliga infrastrukturella satsningar. I "Oväntade monument" skildras en bilsprot inlevelsefullt som platsen där bildrömmar går i kras och bilar "stympas" för att sedan "hjärtlöst" staplas på hög. I "Kärv skönhet" kör författarna genom nedlagda industrilandskap, i "Upplyst" upplever de den av gatlyktor upplysta staden genom bilrutan och i "Nattrafik" är det själva nattkörningen (och förvisso nattliga tågresor) som är föremålet för funderingarna.

Miljöer som vanligtvis upplevs sakna estetiska kvaliteter återkommer i texterna. Det säger sig självt, hade de definierats som behagfulla eller vackra hade de inte varit förbisedda. Jag har redan nämnt bilsprotet, därtill kan fogas soptippen, dagbrottet, kulvertsystemet och busskuren – alla ställen som få personer dröjer sig kvar på om de slipper och som de flesta skulle beskriva som ett slags nödvändigt ont. Fulheten i sig bildar inte sevärdheten, istället vill författarna peka på hur dessa miljöer kan ha mening och betraktas som platser med innebörd och till och med värde. Det gör de oftast genom att liksom demontera och ordrikt beskriva den triviala erfaren-

heten av vardagens rum: villaförorten, tågplattformen i rusningstid eller boendeparkeringen på kvällen. Ordriktedom präglar alla texter och jag uppfattar det poetiska språket som en strategi för att få oss att förstå hur bilden av det hittills förbisedda kan vridas och platserna ges ny innebörd. Liknelserna är påfallande många och brokiga och föremålen animeras konsekvent. Landsvägsbussen "exploderar i ett moln av eld, när den jaktar in i aprilkvällens lågt stående sol", toalettstolar och handfat beskrivs som "emaljerade svampar sammanbundna av underjordiska mycelier och rottrådar", motorvägens ljud framställs som en "friktionssymfoni" när däckens "smeker asfalten", vägbelysningen som väldiga duschar av ljus, vintergräset "byter kostym", trädröterna "bryter sig igenom väggarna" och flerbostadshuset "sträcker på sig". Ibland ges nästan intryck av en tecknad värld, men språket byter snabbt karaktär när vetenskapliga referenser och redogörelser från konstvärlden infogas i resonemangen och tonen blir sakligt akademisk.

Om Magntorns bilder kan sägas att de är ojämförligt starkare i sitt uttryck än texterna, och förmedlar budskapet om vardagslandskapets förbisedda egenskaper med väldig kraft. Det finns inget vardagligt i dem och det är ju också tanken. Samtidigt förefaller de vackra och allvarsamma bilderna främmandegöra det vanliga till den grad att platserna inte längre känns tillgängliga, och till det bidrar framför allt det faktum att de alla är konsekvent tömda på mänskligt liv. Inte ens i de bilder där (mänsklig) verksamhet pågår eller nyss har pågått förekommer det människor. Lastbilen, traktorn och grävskoporna verkar självgående och de inte särskilt inbjudande sittbänkarna framstår som installationer i en postapokalyptisk värld. Det är inte så märkligt, de flesta platser i fotografierna befolkas sällan eftersom människor inte tycker om att vistas på dem och därmed ser förbi dem. Jämför vi med Lars Tunbjörks klassiska utsnitt av vardagen är Magntorns bilder mindre surrealistiska men distansen till motiven förefaller likväl större.

Som Ingmarsson och Willim tangerar i flera av sina texter ingår deras bok i den rörelse vars anhängare under de senaste två decennierna har ägnat sig åt att besöka och undersöka platser i förfall. Till detta manligt dominerade sammanhang hör en lång rad studier av urbaniteten i dess olika former, med olika syften och utgångspunkter, och därtill återkommande skildringar av en onyanserat changerande landsort. Jörnmarks böcker har bidragit till allmänhetens intresse för de övergivna platserna men rörelsen startade redan på 1990-talet i och med Urban Exploration och i Sverige kan K-spanarnas resmål

betraktas som en trivsamt variant på samma tema. En gemensam nämnare för flertalet utsagor är det ibland oavsiktliga estetiserandet av smutsiga eller obehagliga miljöer, och då avses inte ställen som sjukhemmens sköjlrum eller ridskolans kalla läktare, utan i första hand ödsliga, lätt farofyllda och övergivna platser där få människor vistas frivilligt, utom rörelsens anhängare. Det är också den tolkningen författarna av *Förbisett* tycks göra av sin egen dragning till dessa platser – det oupptäckta gör dem attraktiva och när de utforskas och omskrivs förlorar de sin dragningskraft. Den gamla gentrifieringsdiskussionen som fördes angående Haga i Göteborg, Möllevången i Malmö och Söder i Stockholm ligger nära till hands att referera till, men dess socio-politiska dimensioner faller inte inom ramarna för den här publikationens syften.

Det förbisedda, om vi ska resonera som Ingmarsson och Willim, förbises av alla utom av dig, just i den särskilda stunden. Det är inte bestående, upplevelsen delas inte av flera och därmed kan det förbisedda inte heller vara värdefullt för någon annan än för dig. Men låter det sig då beskrivas? Ja, den specifika upplevelsen kan alltid återges och det lysande exemplet kan fungera som inspiration och vägledning. Det är också vad författarna till *Förbisett* vill åstadkomma. Med instruktiv ton redogör de för sina smultronställen och visar pedagogiskt hur liknande platser i våra vardagslandskap kan framträda och värderas. Ambitionen är sympatisk och inte minst rationell och ligger dessutom helt i linje med vår samtids idéer om medveten närvaro och acceptans. Njut av den glittrande asfaltbeläggningen på din garageuppfart av precis det skälet att du ser den varje dag. Se och ta in kontorsmöbelns lackade yta, för den är del av din vardag. Studera lödkolvens form och känn den under dina fingertoppar, för du sitter med den i handen 40 timmar i veckan. Fabriken är nedlagd, men lägg märke till hur takplåten glänsar när du kör förbi. Det är en nyttig men inte oproblematisk lektion i levnadskonst jag som läsare får.

Eva Löfgren, Mariestad

Sven-Erik Klinkmann: *Från Wantones till Wild Force. Nya sound i en gränsstad*. Gidlunds förlag, Hedemora 2010. 503 s., ill. ISBN 978-91-7844-797-8.

Folkloristen Sven-Erik Klinkmann har skrivit en bok om hur rocken och popen kom till österbottniska Vasa

mellan åren 1960 och 1990. Man kan nästan tala om en minnesbok. I botten på texten finns författarens egna minnen av epoken. Om än inte en central aktör när det begav sig, upplevde han ändå flertalet av de omskrivna händelserna och kände framför allt till de viktigaste namnen. En verkligt central aktör har han dock i efterhand blivit i egenskap av epokens skildrare.

Men utgåvan är också en minnesbok för att källmaterialet i stor utsträckning utgörs av intervjuer och e-postkommunikation, där aktörerna återger sina minnesbilder och sina uppfattningar om dem.

Studien är överhuvudtaget mycket aktörsorienterad, för att inte säga aktörsnära. Vi presenteras för ett antal män som var aktiva, främst som musiker, i den händelseutveckling som skildras. Personerna beskrivs och citeras mycket ingående, så ingående att en etisk gräns om inte passeras så åtminstone tangeras. Men någon passage om författarens etiska hållning till sin redovisning finns märkligt nog inte. Det är därför inte svårt att ana bakgrunden till att en av de intervjuade dragit tillbaka sin medverkan i texten.

Boken har flera ansikten. Den är både populär och vetenskaplig. Den vänder sig följaktligen till både Vasabor och forskare. Klinkmann har löst uppgiften att tillfredsställa båda grupperna på ett smått lustigt sätt, nämligen att ge dem olika delar av texten (jfr s. 24). Av bokens fjorton kapitel får de lokalhistoriskt intresserade tio. I dessa avsnitt är lokal- och tidsfärgerna starka och detaljerna många. Det dåtida Vasa stiger fram med sina caféer och klubbar, sina språkuppdelade skolor, sina band och sina grupperingar bland de unga. Den forskningsmässiga anknytningen finns i försynta fotnoter som då och då ger möjlighet till vidgade perspektiv på vissa förhållanden i det unga Vasa.

Forskarnas fyra kapitel avslutar boken. De är å andra sidan övervägande analytiska, där forskarkollegers namn, arbeten och begrepp tar sedvanlig plats i texten. Det metodiska greppet är inte bara ett, även om det kartografiska angreppssättet med teckning av minnets geografi är viktigast. Men avståndet mellan inledningens myller av handfasta uppgifter och denna sofistikerade geobiografiska metod är stort. Och dessutom lanseras metoden i sista kapitlet, varför läsaren på sätt och vis får börja om i sitt försök till förståelse av rockens och popens Vasa.

Apropå metod så finns nästan ingen hänvisning till liknande studier av andra städers tidiga rockliv – undantaget en exkurs om Helsingfors. Det existerar trots allt en hel del sådana undersökningar av lokala scener,

visserligen med varierande grad av vetenskaplighet. Utan jämförelser blir det hart när omöjligt att värdera förhållandena i Vasa. Och lika frågande kan man vara inför det faktum att Klinkmann gör ganska lite av en befintlig framställning om jazzens Vasa.

Boken har också flera ansikten i det att den främst vänder sig till en finlandssvensk läsekrets, men är publicerad i Sverige. Några förordsrader om detta förhållande hade varit på sin plats.

För en rikssvensk läsare erbjuder Klinkmanns text en utmärkt ingång till den finlandssvenska existensen i en av Finlands mest svenska städer. Det visar sig nämligen – och här finns studiens verkligt intressanta inblickar – att det dåtida musik- och kulturlivet i Vasa vilade på språkgruppernas olikheter och på vissa aktörers förmåga att verka i båda grupperna. Klinkmann delar in sina musiker i tre kategorier efter språkliga färdigheter: svenskspråkiga, finskspråkiga och tvåspråkiga. Även om han bara intresserar sig för svensk- och tvåspråkiga står det klart att de sistnämnda haft en stor betydelse för rocklivets dynamik i Vasa. Om inte annat så har de tvåspråkiga haft större möjligheter att verka som musiker under längre tid i det rock- och popliv som huvudsakligen varit språkuppdelat, trots att engelskan som sångspråk dominerat i båda lägren. Klinkmann sammanfattar: ”Man kan konstatera att å ena sidan olika typer av musikgenrer, som rock, pop, jazz och klassisk musik i en tvåspråkig stad som Vasa fungerar som neutrala fält där de olika kulturerna kan träffas [...] Men samtidigt finns en motsatt tendens som märks som en skillnad i musiksmak mellan de olika språkgrupperna, något som får språkgrupperna att rotera mot olika tyngdpunktsområden” (s. 431). Det verkar som om detta är bakgrunden till den unika utvecklingen av rockens Vasa.

Även om Klinkmann är uppmärksam på faktorer som påverkat förloppet i denna gränsstad, underskattar han enligt min mening en viktig omständighet. Rocken innebar inte bara en musikalisk novation gentemot den dåtida jazzen, den stod också för ett teknologiskt språng. För att skapa en egentlig rockscen behövdes både musikteknologisk utrustning och musikteknologiskt kunnande. Annars lät det inte som det skulle om elgitarerna, för att inte tala om sången som måste förstärkas på visst sätt för att låta rock. Det är känt att pionjärernas intresse omfattade såväl musiken som musikteknologin. Klinkmanns skildring snuddar vid teknologiska ting, men gör ingenting större av detta problemkomplex. Det hade exempelvis varit relevant att diskutera nödvändigheten av teknologisk behärskning som en bakgrund till den

manliga dominansen bland de ledande aktörerna – och bland studiens intervjuade.

Bokens uppenbara styrka är rikedomerna av uppgifter och författarens närvaro i texten, i den dubbla rollen som förmedlare av uppväxtminnen och efterhandskommentator. Frånvaron av register till denna ocean av person- och bandnamn, till låttitlar och begrepp kommer åtskilliga läsare att svära osande eder över. Men Klinkmanns engagemang i ämnet och i sin hemmiljö står trots allt framför denna brist och utgör definitivt en behållning av läsningen.

Gunnar Ternhag, Falun

Det stora uppdraget. Perspektiv på Folkmusikkommisionen i Sverige 1908–2008. Mathias Boström, Dan Lundberg & Märta Ramsten (red.). Nordiska museets förlag, Stockholm 2010. 240 s., ill. ISBN 978-91-7108-532-0.

Boktiteln *Det stora uppdraget* syftar på den s.k. *Folkmusikkommisionens* (FMK) arbete med att samla in, ordna och ge ut ”den svenska folkmusiken”. Kommissionen bildades vid ”Första mötet för svensk folkkunskap”, som hölls på Nordiska museet sommaren 1908. Initiativet till bildandet kom från den skånske folkmusikinsamlaren Nils Andersson, som avled 1921. Under åren 1922 till 1940 utkom *Svenska låtar* i 24 band. Arbetet med urval och redigering efter Nils Anderssons principer gjordes av en annan skåning, spelmannen Olof Andersson.

Vid 100-årsjubileet av kommissionens bildande hölls ett symposium på Nordiska museet. Föredragen har nu samlats i *Det stora uppdraget. Perspektiv på Folkmusikkommisionen i Sverige 1908–2008*. Antologin ger en samlad och detaljerad bild av *Folkmusikkommisionens* (FMK) arbete fram till upplösningen 1976, med postludier. Artiklarna behandlar till stor del traditionsinsamlandet och Nils och Olof Anderssons insatser, källmaterialet och samlingen *Svenska låtar* (SvL). På bokens omslag, ett foto från 1919, är Nils Andersson i färd med att uppteckna fiolspelmanen Ante Sundin från Lyngfors, Medelpad. Av författarna, fjorton män och fyra kvinnor, är sexton verksamma i Sverige, en i Norge och en i Finland. Noteras bör att ingen är direkt verksam i Skåne eller Danmark, även om ett par har vissa kopplingar till Lunds universitet. I det följande behandlas de nitton artiklarna i den ordning som de kommer i boken.

Först ut är Christina Mattsson. I sitt inledningsanförande vill hon göra bekant att Nordiska museets grundare Artur Hazelius på sin resa i Dalarna 1872, hans första insamlingsresa, inte bara samlade föremål utan också visor till sitt blivande museum.

Mathias Boström vägleder läsaren genom *FMK*:s verksamhet under 100 år. Han sätter *SvL* i centrum, tungviktares för både teoretiker och praktiker inom den svenska folkmusiken, företrädesvis den instrumentella, men lyfter också fram *Folkliga svenska koralmelodier från Gammalsvenskby och Estland* som ett av de centrala verken. Artikelnen fokuserar mer på kommissionens medlemmar och ekonomiska förutsättningar än på de musikaliska och idéhistoriska aspekterna, vilket motiveras med att de förra är dåligt representerade i forskningen kring de svenska folkmusikinsamlingarna. Folkmusikkommissionen låter officiellt, men egentligen bildades den som ett slags intresseförening bestående av ett antal auktoriteter på folkkulturens område. Att namnet (*FMK*) klingar påbjudande var inte alltid till sin fördel, och Boström tar upp att andra aktörer tidigt motsatte sig kommissionens monopolställning. När det skrevs kontrakt om utgivningen av *SvL* var det endast Hjalmar Wijk och Nils Andersson som företrädde den då vilande kommissionen. Avsnittet om *FMK*:s verksamhet efter Nils Anderssons död är intressant. Det tar upp Olof Anderssons redigeringsarbete, som varade ända in på 1960-talet, jämte kommissionens olika ledamöters inflytande och de politiska beslut som låg till grund för finansieringen. En del av de fakta som presenteras i artikeln är, som författaren skriver, till stora delar redan kända, men genom inriktningen på kommissionens hela arbetsperiod är artikeln avsedd att uppfattas som ett komplement till vad som tidigare skrivits i ämnet.

Jan Lings bidrag är en personligt färgad hedersbevisning tillägnad Olof Andersson. Ling, som efterträdde Olof Andersson som amanuens på Musikhistoriska museet i Stockholm (nuv. Musikmuseet) 1961, vill lyfta fram hur Andersson, med sin enkla bakgrund, fått stå i kulisserna bakom kretsen av den svenska folkmusikens förstasigepåare. Jan Ling skriver också om tillblivelsen av Olof Anderssons *Hur svenska låtar kom till. En brevväxling mellan Nils och Olof Andersson. Med förord av Mats Rehnberg* (1963), en publikation som Ling hjälpte till med. Också nästa artikel handlar om Olof Anderssons arbete, skriven av musikmuseets nuvarande chef Hans Riben. Den fördjupar Lings artikel och behandlar det som föranledde det variationsregister av insamlade polskor som Andersson ägnade sitt liv åt.

Olof Andersson tillträdde amanuensstjänsten i slutet av 1936 med Tobias Norlind som chef, och avlönades de första tio åren på ungefär halvtid. När Norlind avled anställdes Andersson på heltid, vilket fortsatte fram till pensioneringen 1961, då han var 76 år. Riben tar också upp Olof Anderssons bekantskap med professor Carl-Allan Moberg, vilken kom att framhäva betydelsen av Anderssons arbete med variantregistret.

I den följande artikeln skriver riksspelmannen Ville Roempke om Nils och Anna Anderssons semesterresa till Jämtland 1902, då Nils genom kontakter fick möjlighet att uppteckna ett antal traditionsbärare från trakten: Hjelm-Pelle, Munter-Johan, Spåla-Fredrik m.fl. De jämtländska spelmännen hade oftast kopplingar till den mytomspunne Lapp-Nils; om de inte lärt sig fiolspelen av honom så förde de i varje fall traditionen från honom vidare.

Veslemøy Heintz redogör i sin artikel för hur pressen rapporterade från "Första mötet för svensk folkkunskap" 1908. Förutom att med hjälp av annonser försöka få en bild av pressens intresse för mötet, intresserar hon sig för hur den förhöll sig till det offentliga uppropet mot beslutet om. Uppropet försenades och när det väl gick ut var pressens intresse svalt, möjligen därför att formuleringarna var långa och omständliga.

Därefter skriver Gunnar Ternhag om spelmansrörelsens och spelmanstävlingarnas historia. Också han använder sig av pressmaterial; i detta fall för att försöka besvara frågan vilken musik som erbjöds allmänheten vid en viss tidpunkt. Initialt redogör Ternhag för begreppet "rörelse" och understryker att dess koppling till folkmusik är beroende av samtida idéer och riktningar. Med referens till Karin Eriksson (2004) menar han att begreppet "spelansrörelse" hänger samman med när spelmännen började bilda egna förbund. Ternhags text blir särskilt intressant då han refererar till vad som föranledde signifikativa tävlingar i folkmusik, där spelmanstävlingen i Gesunda 1906 kom att bli den första kända, även om t.ex. tävlingar i polskadans anordnats tidigare. Anders Zorns väl kända betydelse i sammanhanget tillsammans med eventuella utländska förlagor behandlas, och jämföranden görs med tävlingsidrottens utveckling jämte fenomenet "industriutställningar".

Märta Ramsten behandlar den spänning som fanns mellan Nils Andersson och andra samtida svenska upptecknare av folkmusik. Utöver porträtt av ett antal dåtida kännare är det spännande att läsa om folkmusikupptecknaren Einar Övergaard syn på Nils Andersson. Dels påstås Övergaard ha varit tveksam till Anderssons ana-

lytiska förmåga, dels ska han ha beskrivit Anderssons synsätt som om ”det övriga Sverige tycks vara ett annex till Skåne”. Citatet, som också är titeln på Ramstens artikel, har sin grund i ett citat som hon tidigare myntat i en publikation (1982) om just Övergaards insatser på traditionsinsamlingarnas område.

Följande artikel sticker ut. Här behandlar Fredrik Skott det historiska traditionsinsamlandet i en mer ovanlig kontext – vilka politiska värderingar var det som låg bakom verksamhetens igångsättande på bred front? Skotts utgångspunkt är att den äldre traditionsinsamlingen har anklagats för att vila på en reaktionär plattform, särskilt av den mer radikalt orienterade 70-talsetnologin. Med detta följde att traditionsarkiven fick stå för mossighet, samtidigt som uppteckningarna, med viss rätt, kritiserades för att vara behäftade med källkritiska problem. Skotts poäng är att det inte alls bara var högerkrafter som styrde det äldre traditionsinsamlandet, däribland *FMK*:s arbete. Han ger flera exempel på att allmogekulturen och det nationella kulturarvet också lyftes fram av radikalt orienterade politiker och forskare, samt att arbetarklassens historia inte försumades på det sätt som myten ibland gör gällande.

Därefter skriver Birgitta Svensson om etnologjämnets utveckling och historia. Hon tangerar innehållet i föregående artikel, men har inte Skotts politiska kopplingar. Svensson ägnar sig mer åt etnologjämnets karaktär och diskuterar materiella kontra immateriella kulturarv. Vidare rättfärdigar hon att begreppen *folkminnen* och *folkliv* förenas, och hon tycks anse att 1970-talets huvudsakliga samtidsperspektiv, innefattande mindre historiskt djup, inte enbart är positivt. För att visa att äldre traditionsinsamlingar inte bara avsåg näpna lantliga miljöer exemplifierar Svensson med den omtalade skånske fiolspelmanen och nattmannen Lorens Brolin i Abbekås, vilken besöktes och dokumenterades av Nils Andersson 1887.

Bjørn Aksdal redogör för traditionsinsamlingar och publiceringar av folkmusik i Norge. Huvudsakligen berörs de skriftliga uppteckningarna. Han försöker finna kopplingar till tidigare insamlingar ute i Europa och drar paralleller till de insatser som utfördes i Sverige och funderar över vilken eventuell kunskap samtidens aktiva norska samlare Olav Sande och Catharinus Elling hade om *FMK*. I kronologisk ordning listar och beskriver Aksdal de tidigaste kända uppteckningarna som kan kopplas till landet. Därefter skildrar han mer framstående personer, i synnerhet Ludvig Mathias Lindeman som publicerade norska folkmelodier som tidigare upp-

tecknats av hans far Ole Andreas Lindeman (f. 1769). Även samlare verksamma utanför Norge behandlas, t.ex. den norskfödde Einar Övergaard, som bodde och verkade i Sverige men gjorde insamlingar i Norge på 1890-talet. I nästa artikel gör Niklas Nyqvist en motsvarande beskrivning från Finland. Efter en inledning, där han beskriver sin egen institution, *Finlands svenska folkmusikinstitut* i Vasa, och dess roll i dag, fortsätter han med att beskriva mot vilken bakgrund det gjorts insamlingar av traditionsmaterial i landet. Speciellt intressant blir det med anledning av Finlands politiska historia och sökandet efter en identitet efter det tidigare införlivandet med både Sverige och Ryssland. Nyqvist kommer dessutom in på Otto Andersson i Åbo, inte bara för att denne var ämnet för hans doktorsavhandling. Otto Andersson var dessutom bekant med Nils Andersson och med hans metoder och synsätt – tankesystem som ibland möttes och stundtals gick isär.

Mattias Lundberg undersöker hur *FMK*:s melodiuppteckningar har utnyttjats i 1900-talets konstmusik. Han har valt ut ett antal mer eller mindre kända tonsättare och några av deras verk. Närmare behandlas Kurt Atterberg, Hilding Rosenberg, Knut Håkansson och Hugo Alfvén, mer summariskt Wilhelm Peterson-Berger, Erland von Koch och Bengt Granstam. Flera av de undersökta alstren, t.ex. Atterbergs *De fåvitska jungfrurna* (1920), innehåller med säkerhet stoff som inte är sprunget ur *FMK*:s traditionsinsamlingar. Enligt Lundberg finns där ändå släktskap då motsvarande publicerats i *SvL*. Med skarpsinnighet men med delvis förborgat avfattade musikkvetenskapliga analyser, i kombination med betraktelser av samtidens reaktioner, provar han att påvisa hur tonsättarna i sina verk ”stilistiskt, besättningsmässigt och funktionellt” avlägsnat sig från mer folklig musikalisk gestaltning. Hans något diffusionistiska tes är att skilja mellan originalkomposition och på tänjandet av redan befintlig folklig tradition; i det senare fallet tycks han se Olof Anderssons arrangemang som mer tillhörande det senare, eller åtminstone som ett grännsfall. Problemställningen är tänkvärd och belyser samtidigt konstbegreppet. Lundbergs sammanfattning blir ändå något dunkel. Trots olikheter i tonsättarnas hantverk, menar han att det ändå finns likheter i deras ”inställning till folkliga musiktraditioner”. Författaren borde tydligare ha lyft fram artikelns kapphäst, dvs. de undersökta tonsättarnas respekt för melodiken i utgångsmaterialet. Erik Kjellberg gör en jämförbar sondering i den följande artikeln, men avseende svenska jazzkompositörer som Lars Gullin, Jan Johansson, Georg Riedel, Bengt-Arne

Wallin och Bengt Hallberg. Texten är tidigare publicerad i Kjellbergs bok *Jan Johansson – tiden och musiken* (2009) och därför recenserar jag den inte närmare.

Gunnar Ternhag återkommer med en text där han diskuterar innehållet i *SvL* och Nils Anderssons metoder utifrån deras värde för forskningen, utan att för den skull ägna sig åt slentrianmässig källkritik eller vara fördömande. Tvärtom, även om Andersson får sig en välförtjänt känga avseende sättet att ordna låtar efter landskap, menar Ternhag att *Svenska låtar* ändå har ett värde för forskningen, och ger exempel på att publikationen använts på ett givande sätt, framför allt avseende notmateriale.

Sven Ahlbäck redogör för hur man i dag kan jämföra ett noterat material med motsvarande klingande. Utifrån en polska i *SvL* efter Gösse Anders Andersson i Orsa gör han en komparation med samma låt, "Vallåtspolskan", spelad av samme spelman. Inspelningen är från 1949, utgiven av Sveriges Radio 1972. I ett datorbaserat editeringsprogram för musik jämför han notationen med inspelningen, vilket åskådliggörs grafiskt. Förutom en del rytmiska skillnader som inte närmare undersöks, påvisas att intoneringen av tersen skiljer sig mellan inspelningen och det noterade. Notationen utgår genomgående från mollters medan inspelningen, föga förvånande när det gäller folkmusik, mer varierar eller svävar mellan dur och moll.

Typologisering av polskemelodier är ämnet för nästa artikel. Med utgångspunkt i Olof Anderssons arbete med variantregistret över polskorna i *FMK*:s material, och hur andra forskare försökt dela in melodierna, presenterar Magnus Gustafsson ett förslag på ny typologi. Indelningen har likhet med en som tidigare lanserats av Sven Ahlbäck. Gustafsson listar således fem typer: *Äldre åttondelspolskor, 1700-talspolskor, Menuettpolskor, 1800-talspolskor och Festpolonäser*. Vad som huvudsakligen skiljer Ahlbäck's typologi från Gustafssons, förutom de mer historiskt påverkade titlarna, är att den senare inte betraktar "trioelpolskor" som en egen typ, utan som en variation som generellt förekommer inom melodierna.

Folkmusikvärlden är en subkultur som styrs av dess "manus", proklamerar Owe Ronström inledningsvis i bokens näst sista artikel. Med liknelser med bl.a. dataspel och rollspel klassificerar han folkmusikens gestaltning och uttryck som en anakronistisk soppa, en fantasivärld, en "virtual reality". Han menar att det som i dag äger rum är ren och skär teater, en medveten spegling av det förflutna, där både utövare, samlare, arkivarier

och forskare medverkar. Ronström vill visa hur detta manus är uppbyggt. Han stödjer sin tes med att referera till antropologiska teorier som kan kopplas till begreppet *agens*, dvs. att såväl ideologisk som praktisk hävd kan skapas utifrån fenomenen i sig. I en sådan diskurs ingår naturligtvis spelmansbibeln *SvL*. Författaren går vidare över det tidiga 1800-talets idéer om natur och kultur i förening till det senares om tradition och plats. Ronströms något illmariga poäng är lätt att förstå – allt tycks vara ett enda stort påfund. Analyserna är förvisso transparenta och träffsäkra, men frågan är ändå vilka djupsinnigheter Ronströms artikel egentligen tillför.

Dan Lundberg avslutar en intressant, om än lite spretig, bok med att diskutera begreppet *folkmusik* och svårigheterna att definiera det. Hans diskussion om den kontextuella förankringen gör att det finns kopplingar till Owe Ronströms artikel. Lundberg vill ta reda på om *FMK*:s arbete under första hälften av 1900-talet haft betydelse för folkmusikbegreppets komplexitet så som vi uppfattar det i dag. Det gör han bl.a. mot bakgrund av att Nils Andersson var av den åsikten att det endast var en viss typ av musik som skulle samlas in, t.ex. polskor och vallåtar, inte moderniteter som polkor och mazurkor. Lundberg kommer fram till att *FMK*:s betydelse för begreppet folkmusik är en *kanonisering* och sammanfattar detta i fem punkter: *Spelmannen hamnar i centrum, Lokal särprägel, Vissa låttypor blir fastställd norm, Tydligare hotbild från populärmusiken och Instrumenten standardiseras*.

Patrik Sandgren, Lund

Den väsentliga vardagen. Några diskursanalytiska perspektiv på tal, text och bild. Anna Sparrman m.fl. (red.). Carlsson Bokförlag, Stockholm 2009. 335 s., ill. ISBN 978-91-73331-229-5.

Arton forskare som på bokens baksida sägs ha "ett gemensamt intresse att blottlägga vardagens olika uttrycksformer, regler och praktiker" medverkar med artiklar i antologin *Den väsentliga vardagen*. Jag upplever att det finns ett stort vetenskapligt intresse för vardagen. Jag tänker då exempelvis på antologin *Etnografiska observationer* (2009) som vill pröva nya metoder för deltagande observation och utveckla metodologin inom forskningen av vardagen. Ett annat exempel är Billy Ehns och Orvar Löfgrens böcker *Kulturanalys* (1982) och omarbetningen och vidareutvecklingen *Kulturana-*

lyser (2001), som idag väl måste betraktas som klassiker inom svenskspråkig kulturvetenskap, där författarna visar hur man kan lära sig att förstå större mönster i samhället utgående från studier av vardagliga fenomen som exempelvis alla de djur som förekommer i dagisvardagen eller hur klädtyvt organiseras i hemmen. I finlandssvensk folkloristik, där jag själv hör hemma som forskare och ämneslärare, är intresset för vardagen likaledes stort, vilket syns bl.a. i en kurs på grundnivå som heter "Vetenskap av vardagen".

Det var med andra ord med stor förtjusning jag tog mig an boken med det löftesrika namnet *Den väsentliga vardagen* för en recension i en skandinavisk kulturhistorisk tidskrift. Att den i titeln dessutom utlovade "diskursanalytiska perspektiv" gjorde saken bara bättre eftersom man som kulturvetare i dag nästan inte kan ställa sig utanför denna starka forskningstradition och dessutom eftersom jag ständigt är på jakt efter ny kurslitteratur. Baksidestexten i sin helhet övertygade mig om att detta måste vara just en sådan bok, och ännu i det andra introducerande kapitlet skrivet av redaktörerna Anna Sparrman, Jakob Cromdal, Ann-Carita Evaldsson och Viveka Adelswärd gnuggade jag händerna av förtjusning. Introduktionskapitlet var just så välskrivet, kunnigt och tydliggörande som jag vant mig vid att duktiga svenska kulturvetare skriver. Diskurs och diskursanalys förklarades. Kritisk diskursanalys lyftes fram. Michel Foucault var med. Maktperspektivet likaså. Skribenterna diskuterade essentialism kontra relativism och förde in den obligatoriska diskussionen om socialkonstruktivism och visade på Peter Bergers och Thomas Luckmanns inflytelserika verk *The social construction of reality* från 1967. Mina förväntningar var högt ställda efter allt detta. Visserligen förvånades jag lite över att redaktörerna inte tagit fram kritiken mot relativismen inom diskursanalysen, som idag framförs av dem som förfäktar tankegången om materialitet, dvs. att det ändå trots allt verkar finnas något som är fast, att allt inte är *enbart* konstruktioner. Jag förvånades också över att det ingenstans i bokens titel eller baksidestext kom fram att innehållet i boken i huvudsak kretsade kring barn – jag tänker mig att det finns också annat väsentligt i vardagen än det som rör barn. Jag är medveten om att det som barn gör ibland setts eller kanske t.o.m. ses som något trivialt, men liksom Blanka Henriksson (2007), som skrivit om flickors poesialbum, anser jag att det finns åtskilligt att upptäcka i det som av andra tillskrivs trivialitetsstatus.

Nu skulle ändå följa mer intressant läsning om dis-

kursanalys och maktpraktiker i vardagen, trodde jag, och blev förvånad på allvar när jag möttes av framför allt något som jag uppfattar som mer eller mindre lingvistiskt orienterad samtalsanalys eller konversationsanalys i de följande artiklarna. Jag läste vidare och sökte efter diskussioner om diskurser och makt, definitioner av begreppen eller åtminstone en utredning över hur man gjort sin diskursanalys och hur man förhåller sig till den. Jag överraskades visserligen ett par gånger av trevlig läsning om exempelvis hur himbafolket i Namibia framställer sig själva när de av forskarna uppmanas teckna eller hur barn i quichuastammen i Ecuador tar hand om sina yngre syskon, men jag uppfattade en hel del sådant i texterna som man kunde spinna vidare på och problematisera utgående från de maktaspekter som jag upplever som centrala i diskursanalys. Problemet för mig var att jag fick göra detta analysjobb själv, vilket jag inte tycker är acceptabelt. Likaså fanns artiklar från svensk skolvardag där forskarna bemödat sig om att göra videoinspelningar för att på så vis komma närmare den vardag de ville studera, i stället för att som tidigare bygga forskningen på enkäter och intervjuer. Också här finns maktaspekter att ta fasta på, och ibland görs det också försök därtill, men jag övertygas ändå inte i läsningen.

Det verkar som att flertalet skribenter förhåller sig till begreppet diskurs framför allt som om det var liktydigt med ordet samtal. Och det är samtalsforskning som jag uppfattar att man bedriver i de flesta artiklarna, något jag känner igen från min studietid som också omfattade språkvetenskap. En del av artikelskribenterna säger att de gör samtalsanalys, och citat ur videoinspelningarna återges för det mesta med en lingvistisk transkriptionsprecision som känns främmande inom etnologin och t.o.m. inom folkloristiken som har grenar med stark förankring i samtalsforskningen. Boken säger sig ha en tvärvetenskaplig utgångspunkt, och det är möjligt att det är en av förklaringarna till att jag upplever boken som jag gör. En annan kan vara att jag gärna vill kunna kategorisera ett verk för att förstå dess kontext och kunna ta ställning till innehållet i relation till denna. Boken är skriven av forskare som har anknytning till Linköpings universitet som verkar ha valt att frånga en – får man säga traditionell – indelning i fakultet och ämnen, utan i stället jobbar med enheter som kallas för exempelvis tema Barn och tema Kommunikation. Jag måste alltså själv försöka lista ut vilken forskningstradition skribenterna placerar sin forskning i.

En av artiklarna vill jag lyfta fram som intressant, dock inte ur ett diskursanalytiskt perspektiv, och det är

Pål Aarsands och Lucas Forsbergs studie som de kallar ”De öppna och stängda dörrarnas moral – dilemman i deltagande observation med videokamera”. Jag anser att de ger prov på ett utomordentligt insiktsfullt problematiserande av teknisk apparatur som aktör i fältarbetet. De diskuterar kameran som ett hinder i olika situationer men också som ett verktyg som gör det möjligt för dem att få tillgång till situationer som det annars hade varit omöjligt för dem att närvara i. Den här artikeln är ett exempel på hur bra det blir när man problematiserar sig själv och sin närvaro i forskningens alla skeden, en fortsättning på den så viktiga reflexivitetensproblematiken. Till diskussionen om tekniken som aktör och etiska ställningstaganden skulle också flera andra av antologins skribenter kunna komma med värdefulla inlägg.

Hantering av begreppet diskurs förvirrar mig ändå mycket i artiklarna, kanske delvis för att ordet så ofta saknas i dem och därmed varken förklaras, definieras eller problematiseras. Detta är något som på ett förtjänstfullt och övergripande sätt görs i introduktionen, men jag anser ändå att ett klargörande av centrala teoretiska och/eller metodologiska begrepp borde göras i varje artikel om den ska platsa i en antologi som säger sig ge diskursanalytiska perspektiv. Jag försökte också tänka mig ett sådant scenario att det är jag som missförstått avsikten med artiklarna, att skribenterna kanske framför allt är lingvister och samtalsforskare som förstår begreppet diskurs på annat sätt än jag som är kulturvetare. I introduktionen förklaras dock att skribenterna i boken är intresserade av att studera diskursiva praktiker, något som jag uppfattar som liktydigt med ”vardagens sociala praktiker” och som något tidigare i introduktionstextens sades höra till den av Foucault inspirerade kritiska diskursanalysen. Utgående från detta räknar jag med att begreppet diskurs också för dessa forskare borde betyda något mer än bara ”samtal”. Ändå förblir det oklart för mig vilka diskurserna och maktaspekterna är som blottläggs med hjälp av den diskursanalys som enligt redaktörerna görs i artiklarna.

Något mindre undantag till denna uppenbara brist finns, men det är en enda artikel som enligt mitt förmenande sticker ut med avseende på tydlighet vad gäller en metodologisk ansats och praktisk användning av diskursanalys. Artikelsamlingens nästista artikel, ”Mellan offer och förövare – att berätta om våld”, skriven av Kerstin Andersson, diskuterar hur en ung man som bor på ett ungdomshem förhåller sig till offerskap och förövarskap i en större våldsdiskurs. Andersson visar här genom en berättelseanalys av den unge mannens berättande för

henne om våld vilka diskursiva praktiker han tar till för att skriva ut sig från båda dessa stigmatiserande diskurser. Utöver detta bidrag som jag tydligt kan identifiera som diskursanalys, är det närmaste jag kommer en distinktion av olika diskurser det som Kjell Granström skriver om i sin artikel om katederns innebörd och mening när han återger en studie som visar att det finns två divergerande bilder av hur lektioner ser ut: elevernas och lärarnas. Artikeln lyfter fram maktaspekter i och med att Granström granskar en möbel som i klassrummet signalerar en viss och ganska kraftig maktposition som läraren åtminstone traditionellt sett har i ett klassrum.

Det verkar som att det finns olika diskurser om diskursanalys, och att de flesta av artikelskribenterna och jag ser på diskursanalys på så olika sätt att vi har svårt att mötas i en gemensam förståelse av begreppet diskurs och metoden diskursanalys.

Sofie Strandén, Åbo

Victor Edman: *Sjuttonhundratalet som svenskt ideal. Moderna rekonstruktioner av historiska miljöer*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2008. 240 s., ill. ISBN 978-91-7108-525-2.

Vad bör en historisk miljö förmedla, och vem återskapas den för? Hur ska restaureraren hantera byggnadens stilhistoriska förändringar och vilken period ska få företräde? Victor Edman, docent i arkitekturhistoria vid KTH, visar i sin nya bok hur restaurerare under 1920- och 30-talen kryssade mellan hänsyn till den historiska exaktheten, stämningen och kravet på museal säkerhet i tre institutionella byggnadsrestaureringar. Författaren motiverar sin undersökning med att konsthistoriska framställningar traditionellt sett har velat osynliggöra restaureringsprocessen för att inte bryta magin kring den historiska miljön. I linje med nyare forskning fokuserar Edman på kulturarvet som *process* i en samtid. Han vill sätta in ”restaureringsprojekten i ett kulturellt och idémässigt sammanhang, att diskutera de initiativ, värderingar, förebilder och historiska ideal som manifesterades i processerna”. Boken byggs upp kring två huvudsakliga spår: dels visar Edman hur den moderna bilden av 1700-talet skapades under 1900-talet, dels hur idealen kring byggnadsrestaurering förändrades under perioden.

Under inflytande från funktionalismens stramhet i uttrycken och i renodlingen av ett särskilt svenskt form-

språk, återskapades bevarade 1700-talsmiljöer till rum som skulle verka historiskt trovärdiga för den samtida publiken. Idag förknippar många 1700-talets inredningar med sparsam möblering, stolar längs väggarna och bleka pastellfärger. Victor Edman beskriver hur denna bild präglades under 1920- och 30-talen, väckt av tidens intresse för den klassiska arkitekturen. Det svenska 1700-talet lyftes fram som föregångare till 1930-talets funktionalism med en tydlig utvecklingslinje dem emellan. I en recension av Linnés återskapade barndomshem, skrev konstkritikern Ragnar Josephson hur han i upplevelsen av 1700-talet kände sig nära sin egen tid och 1930-talets diskussion av form och funktion: ”Ty där möta vi någonting tidlöst i den svenska smaken, – det anspråkslösa, gedigna och praktiska, det enkla ljusa och vänligt stränga, som vi under århundraden skattat som den svenska bostadens bästa karaktärsegenskaper.” Restaurerarna var angelägna om att de svenska miljöerna inte skulle framstå som sämre kopior av utländska förebilder. Man framhävde därför kontrasten mellan de kontinentala, otvivelaktigt mer praktfulla men också överlastade 1700-talsinredningarna å ena sidan och de strama och funktionella svenska miljöerna från samma tid å den andra. Det som i Sverige egentligen var en brist på resurser och skickliga hantverkare, framhölls som en estetisk nationaldygd.

Boken innehåller fallstudier av tre miljöer, avsedda att representera olika historiska stilar, sociala miljöer, samt, ifråga om själva restaureringen, olika institutioner och aktörer. Edmans första exempel är Skogaholms herrgård på Skansen, som ursprungligen stått i Närke. Den andra fallstudien är Linnés hem i Uppsala. Det återskapades inte som stiltistoriskt museum i främsta rummet, utan avsåg att ge en passande inramning till en framstående lärdomspersonlighet och en stor samling inventarier. Bokens sista exempel är en kunglig miljö: Gustaf III:s paviljong på Haga. Till skillnad från de andra exemplen restaurerades den för att exemplifiera en nationell konst som låg mycket nära de utländska förebilderna. Patinan, som man framhävde i de andra exemplen, var här av mindre betydelse och byggnaden restaurerades i nyskick.

Varje restaureringsprojekt beskrivs detaljerat från idé till färdigt resultat. Vi får veta vilka som initierat projektet, vilka personer som genomförde det, hur beslutsvägarna gick och på vilka grunder avgörandena fattades. 1920- och 30-talens restaureringsideal var på många sätt en reaktion mot 1800-talets, som man upplevde alltför självständiga förhållningssätt till äldre

byggnader. Under 1800-talet hade man låtit konstnärer ”fylla ut” kyrkomålningar och renässansslott, låta gammalt och nytt smälta samman till en estetisk helhet. Detta var man vid den här tiden starkt kritisk mot. Saknade man tillräckliga kunskaper, borde miljöerna lämnas i sitt ursprungliga, fragmentariska skick. Ett generationsskifte bland konsthistoriker öppnade emellertid åter för en friare inställning. Det skedde inte utan motsättningar, vilket exemplifierades i restaureringen av Hagapaviljongen: den framstående konsthistorikern John Böttiger, bl.a. ansvarig för de kungliga konstsamlingarna och anställd på Nordiska museet, planerade på 1910-talet ett museum för gustavianskt konsthantverk i det övergivna slottet. Hans övertygelse var att Hagapaviljongen hade förändrats så pass mycket sedan tillkomsttiden, att en fullständig restaurering inte vore vetenskapligt hållbar. Böttigers främsta motståndare var Carl David Moselius, som hävdade att tillräcklig kunskap om slottet visst fanns. Byggnaden förtjänade att återigen glänsa i egen prakt och öppnas för offentligheten, vilket Edman betecknar som ett pragmatiskt och visionärt förhållningssätt. Det var Moselius hållning som slutligen skulle bli vägledande i arbetet, men först på 1930-talet när Böttigers auktoritet hade mindre betydelse. Man strävade nu efter att levandegöra en sammanhållen miljö som kunde *upplevas* som historiskt sann, där helhetsintrycket fick företräde framför historisk exakthet i varje detalj. Ett konkret exempel på hur man rättade sig efter estetiska ideal i samtiden, var att man avstod från rikt mönstrade mattor i de flesta av Hagapaviljongens rum – en tidstypisk karaktéristikum – till förmån för enklare plankgolv. 1700-talet hade anpassats till 1930-talet.

Vid läsningen slår det mig att detta egentligen är en rafflande historia om maktkampen mellan olika skolor inom det konsthistoriska fältet, förklädd till vetenskaplig diskussion om den yppersta konsthistoriska expertisen. Edman avstår från att göra några berättartekniska poänger av det, vilket hedrar honom som vetenskaplig skribent. Men det hade varit mer lättläst om författaren lett läsaren bestämdare genom de olika turerna kring ett restaureringsprojekt, och sållat i fakta och namn. Bokens påkostade format och vackra illustrationer förstärker intrycket att boken vänder sig till en bredare publik. Innehållet är emellertid fast förankrat i den akademiska traditionen och förutsätter gedigna kunskaper i konsthistoria.

Trots att boken är något svårforcerad för någon som inte är konsthistoriker, rekommenderar jag boken varmt till alla. *Sjuttonhundratalet som svenskt ideal* är ett yt-

terst initierat bidrag till en diskussion om kulturarv och restaurering som bör engagera många, både inom och utom museivärlden.

My Hellsing, Örebro

Nils-Erik Landell: *Gustav III och det ofullbordade slottet*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2010. 237 s., ill. ISBN 978-91-7331-311-7.

Boken handlar om Hagaparken och Gustav III:s drömmar och planer på att bygga det stora Haga slott och den stora engelska parken runt Brunnsvikens stränder i Stockholm; men Haga slott blev aldrig mer än en källarvåning. Boken är ett resultat av författarens talrika natur- och kulturutflykter i Haga. Gustav III:s engelska park är hjärtat i Sveriges första nationalstadspark som bildades i mitten av 1990-talet för att skydda naturen och historiska byggnader. Nils-Erik Landell anser att all samhälls- och stadsplanering borde inspireras av den engelska parkkonstens ideal.

Landell berättar om Hagaparkens växter, som han har fotograferat och illustrerat boken med. Parkens planterade växter blandas med vilda, vilket bidrar till de pittoreska och överraskande inslag som engelska parker skall innehålla. Gustav III var besjälad av naturen och såg sagofigurer, gudar och gudinnor skymta mellan träden. Naturen besjälades också det ofullbordade slottet och ger det liv. Flera av parkens växter är värdefulla kulturminnen.

Författaren väver samman planeringen av slottet med andra händelser i kungens liv inom familjen, umgängeslivet, politiken och kulturlivet. Landell citerar utdrag ur brev och dagböcker skrivna av kungens bekanta. Det var ett intensivt brevskrivande på Gustav III:s tid och det fungerade som nyhetsförmedling. Det var också på modet att skriva dagbok.

Det viktigaste ögonvittnet är prinsessan Hedvig Elisabeth Charlotta av Holstein-Gottorp (1759–1818), gift med Gustav III:s bror hertig Carl. Dagboken är skriven på franska och omfattar flera band, från 1775 till 1817. Eftersom hertig Carl hellre umgicks med sin älskarinna kunde prinsessan själv bestämma över sitt liv. Hon var intellektuell och läste både romaner och historisk litteratur. Hennes förhoppning var att dagboken skulle bli en historisk källa. Dagböckerna berättar om en mängd personer, händelser och skvallar inom de ledande skikten. Kommentarer om olika personers utseende och

beteende är avslöjande och ibland elaka. Om kungen skrev prinsessan att han var osnygg och hade dålig andedräkt och om grevinnan Höpken står följande att läsa:

Om skrynklor i pannan, infallna ögon, en något skadad näsa kunde hos en Venus tillåtas och ersättas genom luxuriöse attituder, en behaglig växt, vackra ben och en väl skapad kropp, så torde grevinnan Höpken blifva en fullkomlig Venus.

Dagboken är översatt och utgiven på P.A. Norstedts & söners förlag 1902–1942. Landell har också hämtat citat ur samlingsverket *Svenska memoarer och bref*, del 1–10, utgivna av Henrik Schück och Oscar Levertin åren 1900–1905.

De politiska intrigererna var hela tiden närvarande under det att Gustav III planerade Haga slott. Politiken var en familjeangelägenhet. Mot föräldrarnas vilja gifte sig Gustav med den danska prinsessan Sofia Magdalena. Ett förbund med Danmark-Norge passade däremot ständerna. Gustav sökte personlig frihet med studier och genom att planera trädgårdar vid de kungliga slotten.

De äktenskapliga svårigheterna gjorde sig påminda när både hovet och riket i stort hoppades på en tronarvinge. Skvallret pågick inom alla samhällsskikt, och liksom änkedrottningen misstänkte man att sonen Gustaf Adolf, född 1778, var oäkting. Kungaparets andra barn, Carl Gustaf, född 1782, avled i späda ålder i lunginflammation. Gustav III fick brev med goda råd om medicinering från sin kusin kejsarinnan Katarina den stora av Ryssland. Familjekänslan kunde dock inte hindra deras ömsesidiga misstro mot varandra i politiska sammanhang.

Kronprins Gustav hade köpt egendomen Haga 1771 eftersom den var lämpad för att anlägga en engelsk park, vilket blivit på modet i Europa. Gustav III inspirerades av den svensk-brittiske arkitekten William Chambers (1723–1796). Haga blev hans tillflyktsort för att få arbetsro och där utarbetade han många av sina politiska åtgärder. Statskuppen som verkställdes den 19 augusti 1772 planerades på Haga. Partistriderna upphörde och Carl Michael Bellman hyllade kungen med dikten "Gustafs skål". Flygblad om den frihetsälskande kungen spreds i hela Sverige. Inte ens hungersnöden kunde dämpa glädjeyran. Den turkiska paviljongen på Haga var en av de få byggnader av alla planerade som blev uppförd. I den hölls de s.k. Hagakonseljerna, där Gustav III förberedde kriget mot Ryssland 1788. Gustav III planerade också olika reformer inom kulturlivet. Det

gällde inte minst teaterlivet och slottsparkernas natur som var som en teaterscen för honom.

Fredrik Magnus Piper (1746–1824) blev 1780 hovintendent för de kungliga lustparkerna och fick uppdraget att anlägga den engelska parken vid Haga. 1783 reste Gustav III, Gustaf Mauritz Armfelt och Johan Tobias Sergel till Italien för att studera antika minnesmärken, konst och renässansvillor. Efter hemkomsten namngavs Brunnsvikens stränder efter de platser man besökt. Olof Tempelman (1745–1816) fick uppdraget att rita det nya Haga slott. Det inspirerades av Andrea Palladios Villa Rotunda i Vicenza. Det hade antik stil med kolonner och rundad takkupol. Grundstenen till Haga slott lades den 19 augusti 1786, på 14-årsdagen av Gustav III:s statskupp.

Olof Tempelman fråntogs uppgiften som chefsarkitekt 1787 och ersattes av Louis Jean Desprez (1743–1804). En sägen som förstärker intrycket av kungens impulsiva beslut gör gällande att de båda möttes för första gången när Desprez satt och tecknade på ett palats vid ingången till Peterskyrkan i Rom. Han var en person i Gustav III:s smak och han kom att arbeta som arkitekt, målare, teaterdekoratör och blev även direktör för den Kungliga Operan som kungen grundat. Desprez egen fantasi bestämde hur arkitekturen skulle utformas. Det var raka motsatsen till Hagas konsekvente parkarkitekt Fredrik Magnus Piper, som aldrig avvek från den engelska parkens kännetecken.

Arkitekterna utförde mängder av ritningar på byggnader som aldrig blev uppförda. Det berodde på att Gustav III tyckte om att delta i ritningsarbetet, men han ändrade sig ständigt. Arbetena led alltid brist på pengar. Kringen kostade pengar och Sverige var ett fattigt land där folk svalt. Parken bekostades genom att kungens vänner uppförde privata villor och trädgårdar utmed Brunnsvikens stränder. Gustav III försökte även förbättra ekonomin genom att anställa alkemister för att göra guld.

Landell skriver att det finns en parallell mellan Gustav III:s och Desprez tvära kast mellan konst och arkitektur och deras hänsynslöst egoistiska sätt att leva ut sina behov och känslor inom privatlivet, vilket ledde till att slottsplanerna havererade. Desprez kärleksaffärer ledde till bekymmer både för honom själv och för kungen.

Tolvhundra soldater och ryska krigsfångar arbetade dag och natt. Byggherren bortsåg från allt berg som måste sprängas och forslas bort. Det verkar som om planerna inte var realistiska med tanke på 1700-talets tekniska möjligheter. Ny och framtida teknik anas i planeringen av fontänerna. En ångmaskin skulle pumpa

upp vattnet till en reservoar. En ångmaskin hade behövts även för anläggningsarbetena.

När kungen blev skjuten på maskeradbalen den 16 mars 1792 upphörde arbetena med Haga slott. In i det sista pågick intrigerna. Kungens gunstling Gustaf Mauritz Armfelt blir anklagad för landsförräderi och gick slutligen i rysk tjänst och blev den förste ryske generalguvernören i Finland.

Nils-Erik Landells bok är en personligt författad populärvetenskaplig berättelse om Haga slott och park som på ett inspirerande sätt sammanför kulturhistoria och naturupplevelser. Författaren fångar också upp vår tids trädgårdsintresse. Fotografierna är vältagna och litteraturförteckningen gör det möjligt att fördjupa sig i 1700-talets historia.

Göran Sjögård, Lund

Göran Ulväng: *Herrgårdarnas historia. Arbete, liv och bebyggelse på uppländska herrgårdar*. Hallgren & Björklund Förlag, Uppsala 2009. 512 s., ill., därav ett stort antal i färg. ISBN 978-91-86041-04-5.

Göran Ulväng disputerade 2004 i ekonomisk-historia i Uppsala på avhandlingen *Hus och gård i förändring. Uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution*. Den anmäldes av Kerstin Sundberg i *Rig* 2005:1. I denna nya bok återvänder han till ämnet, även nu med samma uppländska herrgårdar i fokus, eller mer precist uttryckt herrgårdarna i gamla Lagunda härad, trakten söder om Örsundsbro, Örsundaån och Lårstaviken, vad som före 1971 var Lagunda kommun. Ja, han tar i studien även med Gryta socken i Hagunda härad, omedelbart norr om Örsundaån. Men nu handlar det enbart om herrgårdarna och han har ett längre tidsperspektiv. Eftersom tillägget av Gryta socken inte motiveras närmare, får jag våga mig på att föreslå en underförstådd motivering: Gryta hör till samma rika slättbygd som sträcker sig söder om ån, innehåller två av områdets allra intressantaste herrgårdar (Salnecke och Höja) och är därtill den socken där Ulväng själv bor, på en gård (Husby) som tillhör de studerade objekten.

Boken består av två delar. I den första diskuteras herrgårdarnas historia i bygden, de första säterierna, godsens ekonomiska organisation, gårdarnas exteriörer och interiörer, utvecklingen från medeltidens slut fram till våra dagar. I den andra delen presenteras de olika

herrgårdarna en efter en, man får följa hur deras utseende kan rekonstrueras från gamla kartor och beskrivningar och hur de växlat ägare under seklernas gång. Det rör sig om ett trettiootal herrgårdar i området, men då inkluderas också många som för länge sedan förlorat sin yttre status av herremanshem och numera är ganska alldagliga bondgårdar.

Man kan se att det bakom detta arbete ligger många års engagerad insamling av fakta och intensivt arbete i arkiven och i fältet. Delvis har det väl skett parallellt med doktorsavhandlingen, som omfattar precis samma område, men i den nya boken finns en strävan efter översiktlighet och fullständighet i behandlingen av gårdar och tidsepoker. Ulväng försöker kombinera såväl ekonom-historiska som konstvetenskapliga och etnologiska aspekter i detta översiktsverk. Han redogör för såväl godsens arbetsorganisation som husens stilmässiga förändringar och människorna som ägt och brukat dem. Det skall kanske sägas att det sistnämnda förr sällan var samma personer. Utmärkande för tidigare seklers säterier var att de oftast ägdes av adelsmän som bodde någon annanstans, gärna i större herrgårdar i andra landsdelar. En stor jordägare under t.ex. Vasatiden var ju normalt inte en person som ägde ett stort gods utan en som ägde många gårdar på olika håll. De flesta av dem var utarrenderade, ofta till bönder. I de fallen var det kanske inte ens nödvändigt med någon mer prestigefyllt bebyggelse på gården, en knivig fråga som Ulväng får tillfälle att diskutera i många enskilda fall i sin bok. Först på 1800-talet blir det mer en regel att ägarna bor på sina herrgårdar. Det behöver dock inte alls betyda att de brukar sin jord, den är gärna utarrenderad till en bonde i trakten, detta gäller även 1900-talet och våra dagar.

Ett mycket värdefullt drag i Ulvängs undersökning är att fokus ligger på de vanliga, oftast ganska små herrgårdarna. De kommer ju ofta i skymundan för de påkostade slottsanläggningarna, men de utgjorde självfallet den dominerande delen av landsbygdens herrgårdsbebyggelse. Det finns alltså en representativitet i studien som är tilltalande. Den enda riktigt stora herrgården i Lagundabygden är Sjöö, omfattande hela Holms socken på en halvö i Mälaren, byggd av Tessin för släkten Stenbock på 1670-talet, en anläggning som knappast kan kallas för något annat än ett slott och ett mycket imposant sådant. Men i övrigt rör det sig genomgående om små och medelstora herrgårdar. Man kan hålla med författaren om att dessa gårdar varit åsidosatta i forskningen. Här får man en balanserad helhetsbild av en bygds hela herrgårdsbestånd, jag skall återkomma till vad detta

har för poänger.

Något som är slående i framställningen är den stora omsättningen av ägare. Under stormaktstiden delades Kronans gårdar ut som ersättning eller belöning för krigare och ämbetsmän som vunnit maktens öra. Sådana utdelade säterier drogs sedan ofta tillbaka till Kronan vid reduktionen. Under 1700-talet var som nämnts ägarna oftast bosatta på annat håll och gårdarna behandlades ofta som handelsvara och såldes regelbundet vidare. Ett intressant drag som framträder i den samlade behandlingen av området som Ulväng genomför är hur mycket gårdarna bytte ägare inom kretsen av ägare i Lagunda. Det har därmed funnits många familjeband mellan gårdarna. Ta t.ex. 1600-talsgården Salnecke, det vita trevåningshuset som likt ett uppländskt Glimmingehus ännu reser sig högt över Örsundaslätten. Bergmästaren Grissbach byggde gården, ärkebiskopsdottern Elisabeth Steuch köpte den 1728, hennes son Johan von Asp fick lämna den efter en konkurs 1769, hans svärson Fredrik von Post på granngården Stora Bärby köpte den och sålde den snart vidare till Carl Gustaf Spens på granngården Höja. Sedan hans son gjort konkurs 1821 fick gården nya ägare och blev 1830 fideikommiss inom släkten Gyllenadler, som äger den unika gården i våra dagar.

Ärkebiskopsdottern ovan påminner om ett annat drag i ägoförhållandena i denna trakt inte långt från Uppsala: många herrgårdar har ägts av biskopar och av professorer. De kunde bo på gården, men vanligt tycks också ha varit att man endast gjorde det sommartid. Inte sällan bodde en arrendator i bottenvåningen och ägaren sommartid i övervåningen. Närheten till både Uppsala och Stockholm satte rimligen sin prägel på herrgårdslivet, det är en fråga som dock egentligen inte problematiseras i boken. Utom på det ekonomiska området; möjligheterna att lasta produkter på fartyg i Örsundsbro, ibland egna fartyg, för frakt till Stockholm var ett viktigt element i ekonomin, i varje fall på 1800-talet. Då lockades också flera godsägare att starta egna tegelbruk för avsalu till den växande marknaden i Stockholm och andra Mälärstäder.

Den stora omsättningen av ägare kan föranleda en annan reflexion. Vilken utbildning och kompetens hade egentligen de adliga ägarna av godsen under 1600- och 1700-talen, ja, även under det följande århundradet? Var det enbart de brant växlande konjunkturen som ledde till konkurser eller spelade ägarens fackkunskaper och omdöme in? Kan man inte tänka sig att en livsform som i ständssamhället var så nödvändig och självklar för den sociala prestige, nämligen att äga en herrgård, också

lätt riskerade att leda till felsatsningar och underlåtenhetssynder hos det sociala skikt, som tog herrgårdslivet för givet men i praktiken ofta saknade tillräcklig kompetens och energi att framgångsrikt driva sina gårdar? Det är ju inte utan skäl som uppåtsträvande bönder under 1800-talet tar över de flesta av de små herrgårdarna.

Ett genomgående drag i godsens utveckling under 1700- och 1800-talen är att man började dra in underlydande frälsegårdar och satsa på stordrift i egen regi i stället för att vara beroende av dagsverksbönder och torpare. Därmed uppstod redan på 1700-talet ett statssystem i området. Litet förvånande är att Ulväng skriver (s. 88) att de statanställda ännu under 1700-talet var ensamstående och utspisades inom ramen för herrgårdshushållet. Men de som inte hade eget hushåll fanns det väl ingen anledning av avlöna med stat? Vad skulle de ha haft den till?

Vetenskapligt ligger tyngdpunkten på bokens första del, den generella diskussionen kring den mindre herrgårdens utveckling. Den andra delen är mer en katalog över områdets herrgårdar med byggnadshistoria och ägarlängder, men den är tveklöst också en intressant läsning. Flera av gårdarna har stark kulturhistorisk särprägel. Det gäller förutom de ovan nämnda Sjöo och Salnecke även särskilt Höja, Taxnäs och Landsberga. Höja är en väl bevarad 1700-talsgård, låg och försedd med säteritak, en typ som länge varit mycket vanlig men i regel med tiden ersatts av större tvåvåningsbyggen. Taxnäs, särskilt känt från landshövdingen i Uppsala Robert von Kraemers ägotid, är en vacker medelstor herrgård med en ovanligt väl bevarad park. Annars har parkerna, som under 1800-talet var lönsamma och skötes av hängivna trädgårdsmästare, minskat dramatiskt i omfattning. Landsberga är ett gammalt översteboställe med ovanlig exteriör och interiör: kvadratisk byggt på en kulle likt en toscansk villa och försedd med en originell åttkantig sal i mitten, en sal utan vanliga fönster med två våningars höjd och med en lanternin högst upp som ljusinsläpp. Huset ritades på 1790-talet av Gustaf af Sillén, bosatt på granngården Ryda.

Jag tycker att Göran Ulväng balanserar rätt bra mellan de ekonom-historiska, konsthistoriska och etnologiska perspektiven. Möjligen kunde de senare ha utvecklats litet mer. Man får en bra bild av ägobytena inom kretsen av ägare och även av giftermålsstrukturen, som avslöjar täta kontakter mellan adelsfamiljerna på gårdarna. Men man skulle önska sig fler ögonblicksbilder, fler försök att levandegöra människorna på gårdarna. Framställningen kan bli litet katalogartad och få väl mycket kompendie-

karaktär ibland. Kunde inte brevsamlingar, dagböcker och muntlig tradition har utnyttjats mer? Hur är det t.ex. med det rika materialet från familjen Tersmeden på Hässle? Det har ju nyligen använts i en etnologisk doktorsavhandling av Marie Steinrud. Kunde det inte ha fått belysa dagligt liv och kontaktnät under 1800-talet? De få citat som Ulväng ändå ibland använder ger verkligen mersmak, t.ex. Gustaf af Silléns brev om den dramatiska branden på Ryda 1791.

Några detaljer: Ulväng använder genomgående beteckningen "bagarstuga" i betydelsen "kök". Man får intrycket att det är standardbenämningen i äldre ritningar och kartor från området. Men är det så säkert att man alltid skall göra den tolkningen? En annan byggnad som omnämns emellanåt är "badstugan" och då alltid som en byggnad för torkning, framför allt i samband med linhanteringen som dock på herrgårdarna upphörde under 1800-talet. Finns det inga spår av att badstugorna faktiskt användes till bad? Enligt Ilmar Talves doktorsavhandling om bastubad från 1960 fanns en viss tradition med badstugor i Mälardalen, inte minst på herrgårdar. Kanske kan Ulväng hitta spår av detta i sitt rika material?

Herrgårdarnas historia är en mycket vacker bok med många och utomordentliga illustrationer, kartor, teckningar (inte minst instruktiva sådana av författaren), nytagna fotografier, därav många i färg. Ofta visas planritningar av gårdarna med rumsindelningen tydligt angiven. När så är fallet kan läsaren lätt följa med i beskrivningar av interiören. När sådana saknas, blir motsvarande beskrivningar inte särskilt givande. Det finns kartor över områdets herrgårdar, men de är inte så detaljerade. En läsare kan aldrig få nog av tydliga kartor om han eller hon skall orientera sig i en okänd bygd, det är min erfarenhet. Korrekturläsningen kunde kanske ha varit noggrannare, det finns rätt många onödiga skrivfel. Så kallas t.ex. (s. 422) den framstående diplomaten Per Olov von Asp för von Post. Släkten Stierncrona, som på 1700-talet ägde Stora Bärby i Lagunda, var inte bosatt på Åkeshovs säteri i Österhaninge (s. 333) utan på Åkeshov i Bromma socken (numera kanske mer känt i Stockholm som en tunnelbanestation). Den resonerande notapparaten i slutet av boken är givande, men alla där omtalade verk finns inte med i litteraturförteckningen. Mest förargligt är att slutet av litteraturförteckningen (efter Wijnblad) har fallit bort. När det gäller hänvisningar till skrifter av t.ex. Winberg, Wrangel och Åström kan läsaren nu bara gissa sig till vilka böcker det kan gälla. Men detta är i och för sig bara

smärre skönhetsfläckar. Som helhet är *Herrgårdarnas historia* ett utomordentligt välgjort och lärorikt arbete med ett stort allmänintresse.

Mats Hellspong, Stockholm

Ulrich Lange: *Ekonomibyggnader på skånska herrgårdar. Idéhistoriska speglingar i lantbrukets arkitektur*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2008. 207 s., ill. ISBN 978-91-7108-524-5.

Herrgårdarna sätter fortfarande prägel på Sveriges slottslandskap såsom Sörmland, Uppland och inte minst Skåne, där herrgårdarna och godsens verkligen tar sin plats på landsbygden. Långt innan man kommit fram till huvudgården signalerar olika landskapselement, som långa och stora fält, att man rör sig i en alldeles särskild maktomän. Det kan lukta gödsel ibland, men i sitt sammanhang är det lika mycket en doft av rikedom. När man kommer fram till slottet dras blicken ofrånkomligen till huvudbyggnaden där herrskapet residerade, eller för den delen residerar. Huvudbyggnaderna är oftast uppförda i en monumental arkitektur som drar till sig uppmärksamhet, samtidigt utstrålar de oåtkomlighet. Det är verkligen inte vem som helst som är välkommen in. Skillnaderna mellan folk och folk tydliggörs sällan på så uppenbart sätt som i dessa miljöer.

Det är dessa bebyggelsemiljöer som Ulrich Lange uppmärksammar i den intressanta boken *Ekonomibyggnader på skånska herrgårdar*. Lange vänder dock blicken mot ett annat håll än huvudbyggnaderna, vilket också framgår av titeln. Föga förvånande har byggnadshistoriker främst ägnat sin uppmärksamhet åt de praktfulla herrskapshusen. Stallen och ladugårdarna har det skrivits betydligt mindre om. Det är egentligen anmärkningsvärt för ekonomibyggnaderna är i regel verkligen storslagna, åtminstone i Skåne, även om de främst präglas av sin funktionalitet. Langes studie fokuserar på Skåne, men genom att han gör omfattande jämförelser mellan Skåne och Uppsverige ger han en bredare relief åt ämnet som sträcker sig över det snävt lokala.

Sett ur ett uppsvenskt perspektiv utskiljer sig emellertid Skåne på ett högst tydligt sätt från de herrgårdsmiljöer man träffar på i t.ex. Uppland och Sörmland. Detta är visserligen inte någon nyhet, men Lange systematiserar sina observationer och formulerar mer precist vari skillnaderna ligger då det gäller ekonomibyggnadernas

form, byggnadsmaterial och funktion. Langes empiriska beskrivningar och analyser är verkligen föredömliga genom sin tydlighet och pregnans.

I arbetet har Lange använt sig av ett flertal olika typer av källmaterial. Han har gjort egna omfattande empiriska studier på plats i skånska herrgårdsmiljöer, vilket bl.a. resulterat i en excellent bilddokumentation. Gerhard von Burmans och Erik Dahlberghs vedutor av större gods som de gestaltade sig under slutet av 1600-talet spelar dessutom en central roll i Langes resonemang. Detta material har sedan kompletterats genom studier av skriftliga källor och äldre kartor. Lange presenterar sina metoder och diskuterar utförligt de olika källornas värde, men hänfaller inte till någon onödigt begrepps- svada eller teoretisk "namedropping".

Lange "triangulerar" skickligt med hjälp av de olika källorna. Han visar på ett övertygande sätt att ekonomibyggnaderna spelade en betydelsefull roll i de skånska herrgårdsmiljöerna. De sågs utan tvekan som en viktig symbolisk exponent för rikedom. Logarna, stallen, ladugårdarna uppfördes ofta i mycket nära anslutning till huvudbyggnaderna. I boken lyfter Lange bl.a. fram en inskription på en stenloge vid Torup där baron Axel Stiernblad lämnat efter sig följande budskap:

BYGD 1789

AF ÖVERST:L OCH

RIDDAREN BARON AXEL STIERNBLAD

FÖR 1740 RIKS:D.SP

BONDENS TÅRAR UTKRÄFVA

HÄR INGEN STEN

Det är svårt att finna uttalanden som på ett tydligare sätt belyser hur ekonomibyggnaderna var tänkta att utstråla välmåga och ekonomisk makt. Vi vet ingenting om vad bönderna som bidrog till arbetet med sina dagsverken tyckte. Logen uppfördes under året för den franska revolutionen, 22 år senare flydde baronen när upproriska skånska drängar och bönder marscherade mot Torup. Då de upptäckte att slottet var tomt, plundrade de vinkällaren och drack sig berusade. Nästan direkt därefter krossades resningen i en blodig massaker utförd av en husarstyrka från Malmö.

I Langes studie av ekonomibyggnader får vi inblickar i centrala aspekter av den skånska historien. von Burmans vedutor från 1680-talet visar t.ex. med all tydlighet hur det svensk-danska krigets (1676–79) skövlingar ruinerat stora delar av provinsen. Det skulle ta nästan hundra år innan Skåne återhämtade sig. I en del stycken

har Lange dock sluntit i den historiska beskrivningen. Lange menar i ett resonemang kring Glimmingehus att många skånska herrgårdar drabbades av förstörelse under Grevefejden 1534–36. Det tidiga 1500-talets stora förstörelse av adelsgårdar skall inte främst kopplas till Grevefejden, utan till det bondeuppror och den konflikt som hängde samman med Sören Norbys krig i Skåne våren 1525. Bönder från norra Skåne plundrade och brände då ett flertal större gårdar med koppling till högadeln. De krigiska handlingarna i samband med Grevefejden var i huvudsak kopplade till städerna på Skånes västkust. Detta kan verka som en petimäteranmärkning, men för förståelsen av de olika sociala konfliktytor som fanns under tidig modern tid i det danska riket så är det viktigt att hålla isär skeenden och händelser.

Man hade också kunnat önska att Lange fördjupat sig betydligt mer i den idéhistoriska tematiken. Bokens undertitel är trots allt *Idéhistoriska speglingar i lanbrukets arkitektur*. Vilka är det egentligen som är aktörerna i skapandet av herrgårdsmiljöerna? Hur mycket följer man traditionella hävdvunna mönster och strukturer och hur mycket är medvetet handlande utfört med specifik avsikt? Är det byggnadsmönster vi ser för ekonomibygnaderna ett uttryck för den ”skånska” adelns mentalitet eller är det något annat?

Om vi granskar enskilda fall blir bilden tämligen komplex. Jag skulle därför i detta sammanhang vilja lyfta fram Wanås och de stora ekonomibygnader som uppfördes där vid mitten av 1700-talet. Till form och uppbyggnad följer de vanliga mönster vid skånska adelsgårdar. År 1759 uppförs ett ansevärt ox- och kostall och året därefter en kolossal loge. Det förmodas att fortifikationsarkitekten Axel Arbin, som bl.a. var verksam i arbetet med befästningarna kring Landskrona, utformat byggnaderna. Byggherre var Carl Axel Hugo Hamilton, landshövding i Kristianstad. Han var född i Hamburg och hade gjort militär karriär i Frankrike, Finland och Svenska Pommern. Hans maka var Betty Jennings, född i Stockholm, dotter till en invandrad irländsk storköpmann som gjort väldiga förtjänster i den svenska huvudstaden. Det var således inte personer med någon särskild anknytning till Skåne som gick långt tillbaka. Varför blev det då så skånskt på Wanås? Anpassade sig Hamilton, Jennings och Arbin helt enkelt till en skånsk bebyggelsestruktur som var för handen, men som de själva egentligen inte var bärare av? Illustrerar ekonomibygnader påståendet att människor formar strukturer, men sedan formar strukturerna människan?

Mer fördjupande idéhistoriska diskussioner hade va-

rit intressanta att se i Langes bok. Detta förtar dock inte de många andra goda kvaliteter som finns i hans studie. *Ekonomibygnader på skånska herrgårdar* kommer helt säkert att vara en nödvändig bok att läsa för dem som vill fördjupa sig i skånsk godshistorik. Det är kort sagt ett arbete som lockar till att bygga vidare på.

Björn Magnusson Staaf, Malmö

Lennart Ökvist: *En sinnessjuk värld. Mentalsjukhusens epok i Sverige 1910–1960 speglad genom S:ta Gertruds sjukhus i Västervik*. Parabellum Nord AB förlag, Stockholm. 237 s., ill. ISBN 978-91-978128-0-1.

Kring sekelskiftet 1900 utreddes två centrala frågor i den svenska psykiatrin: hur många var de sinnessjuka och hur skulle de tas om hand? Svaret på den första frågan var överraskande exakt. Det fanns ca 17 000 personer som kunde betraktas som sinnessjuka. 10 000 av dem beräknades behöva anstaltsvård.

Vid den här tiden fanns ca 5 000 platser inom den slutna vården som ju också dominerade psykiatrins omsorgsformer. Lika många platser saknades alltså. Utbyggnad krävdes. Var skulle de nya sjukhusen förläggas? En utgångspunkt blev bedömningen av var de psykiska bekymren var som mest omfattande. Mest utsatta var områden av äldre geologiska formationer, större höjd över havet, mindre folktäthet och mindre andel odlad jord. Värmlands, Smålands och Dalarnas skogsområden var värst drabbade. Det var bättre i geologiskt yngre områden, i lägre belägna, mer tätbefolkade områden.

Ett resultat av denna geopsykiatriska bedömning var byggandet av hospital i bl.a. Vänersborg, Säter, Västervik och Östersund. Framförallt hospitalen i Säter och Västervik – de togs i bruk 1912 – kom att framstå som ett slags samtida modell för hur ett hospital borde vara rumsligt organiserat. Dessa båda tvillinghospital utformades med förhållandevis små fristående paviljonger som skulle underlätta avskiljandet av olika slags symtom. På båda sjukhusen byggdes också s.k. fasta paviljonger avsedda för farliga och straffriförklarade intagna.

Lennart Ökvist har ägnat en bok åt just Västerviks hospital, som från 1930 gick under namnet S:ta Gertruds sjukhus. Historien om detta hospital påminner förstås mycket om berättelser från andra motsvarande inrättningar. I Sverige fanns det som mest ett 30-tal stora psykiatriska anstalter som starkt påminde om varandra.

Men även om man är bekant med källorna, med husen, med beskrivningarna av patienterna, med behandlingarnas historia, den bottenlösa tragiken och hopplösheten grips jag ändå av varje historia. Den har sina nyanser och framförallt, varje individuell berättelse om människors liv som patient äger just sin individualitet som är omöjlig att bortse ifrån. Lennart Ökvist hämtar ett par berättelser från S:ta Gertruds journalarkiv som äger alla dessa inslag.

Han ägnar också Fasta paviljongen ett särskilt avsnitt. Här bedrevs ett omhändertagande som gränsade till fångvård. Eventuellt i högre grad än den reguljära sinnessjukvården präglades vardagen här av tröstlöshet och långlivade rutiner som endast bröts av enstaka händelser och aktiviteter. Ökvist refererar ett sentida patientöde. Franz K kommer till Västervik från Sidsjöns sjukhus i Sundsvall på 1970-talet. Han är morddömd och har därefter dessutom utfört ett dråpförsök. Journalen talar om en "florild bild av en schizofren psykos med olika egendomligheter". På 1990-talet får han flytta till gruppboende följt av egen lägenhet i Västervik. Även här rapporteras han av grannarna bete sig besynnerligt. Någon har sett honom köpa en yxa på ett varuhus som han påstår är avsedd till skydd mot en orm som han ser i lägenheten. Snart efter återflytten till den egna bostaden hittas han död i en stol vid köksbordet.

En sådan berättelse är ju starkt perspektivbunden till psykiatrins sätt att se. Den fokuserar förstås på det avvikande. Men här tycks också framträda en vilja att hjälpa och försöka förstå. Och det är inslag som man måste erkänna även om man har ett psykiatrikritiskt förhållningssätt, vilket ligger nära tillhands, inte minst när det är historien som ska undersökas.

Lennart Ökvist skriver om patienterna med empati. Han har uppenbarligen personliga minnen från sjukhuset, eller från en uppväxt i närheten av sjukhuset. Mellan huvudkapitlen ligger interfolierade korta minnesfragment från personer och situationer med anknytning till mentalsjukhuset. Dessa fragment är mycket välskrivna.

Sammantaget äger *En sinnessjuk värld* en viss spretighet som nog har att göra med att Ökvist har velat fokusera även på sådant som är ganska perifert i förhållande till S:ta Gertrud. Steriliseringsfrågan och hanteringen av utvecklingsstörda människor har viss relevans för verksamheten på sjukhuset men motsvarar knappast det utrymme Ökvist ägnar dessa företeelser i allmänna termer. Jag blir heller inte alltid riktigt klok på hur han förhåller sig till sina psykiatriska källor. Ibland förefaller det som om han är del av deras perspektiv, ibland har han ett kritiskt förhållningssätt till dem. Styrkan i boken ligger istället framförallt i berättelserna om de individuella patientödena, men också i fotografierna, i många fall suggestiva men utan närmare kommentarer. Jag skulle vilja veta mer.

Den här boken är den senaste i den ganska långa raden av monografier över psykiatriska sjukhus. Den är en av de mer påkostade, välskrivna och ambitiösa. Utifrån en kulturvetenskaplig synvinkel hade jag gärna sett en mer konsekvent hållning till de psykiatriska källorna. Men någonstans på vägen förlorar detta önskemål sin relevans, delvis för Ökvists personliga hållning, delvis för att det finns så mycket annat i boken att fästa uppmärksamheten på.

Lars-Eric Jönsson, Lund

NOTISER

Historical Sources and Source Criticism. ICTM Study Group on Historical Sources. Proceedings from the 17th International Conference in Stockholm, Sweden, May 21–25 2008. Susanne Ziegler (red.). Svenskt visarkiv, Stockholm 2010. 320 s., ill., ISBN 978-91-977013-7-2.

Historisk forskning är ingenting som man förknippar med musiketnologi. Fältarbete är i stället ämnets verkliga signum, med synkrona studier som resultat. Men till disciplinen hör folkmusikforskare som alltid arbetat med äldre källmaterial. Dessa har på senare år fått metodiskt sällskap av fältarbetsinriktade musiketnologer som söker historiskt djup när det gäller fältens företeelser. Båda dessa inriktningar möts i en s.k. studiegrupp kring ”historical sources of traditional music” som regelbundet samlas i hägnet av den världsvida organisationen *International Council for Traditional Music* (ICTM). Senaste mötet ägde rum på Svenskt visarkiv i Stockholm och det är konferensinläggen i bokform som översiktligt anmäls här.

Boken är redigerad av Susanne Ziegler, seniorforskare vid legendariska Berliner Phonogramm-Archiv och ansvarig för dess samling av historiska inspelningar. Den innehåller 23 bidrag, sorterade i sju teman.

”Historical sources and source criticism” löd konferensens rubrik, vilket låter nyttigt, men inte särskilt nydanande. Men då måste man komma ihåg att studiegruppens deltagare som nämnts rymmer fältarbetande musiketnologer som intresserar sig för fältens historiska bakgrund. Att temat har synnerlig relevans för dessa framgår tydligt i en fotnot (s. 43) i tyskan Ingrid Bertleffs bidrag om felaktigheter om disciplinens (tyska) pionjärer i senare tiders amerikanska handböcker. I fotnoten konstaterar hon att varken ”source” eller ”source criticism” behandlas som begrepp i de sex introducerande handböcker (med sammanlagt 11 upplagor) som publicerats sedan 1960-talet. Fältarbetsfixeringen leder uppenbarligen till blinda fläckar hos dem som förespråkar vistelser i musikens miljöer.

ICTM underlättade kontakterna mellan kolleger på båda sidor av den öst-västliga demarkationslinjen under

kalla krigets tid. Man skulle nästan kunna säga att den uppgiften då var organisationens främsta. Längre var därför konferensspråket tyska i ett sammanhang som detta. En påminnelse om den eran syns i bokens dedikation till minnet av studiegruppens länge drivande person, Doris Stockmann (1929–2006), på sin tid DDR-medborgare och för övrigt en van Sverigebesökare med flera arbeten om jojk i sin publikationslista.

Om den bakgrunden erinrar också två intressanta bidrag med liknande innehåll. Folkmusiken ingick på sin tid som en symbolmättad beståndsdel i de socialistiska nationsbyggena i Östeuropa. Men det fick inte vara vilken folkmusik som helst. Det skulle vara en på alla sätt ny folkmusik, vars uppdrag var att förena hela nationen. Samlare, forskare och arkiv var inbegripna i detta genompolitiserade arbete med att skapa den nya folkmusikens legitimitet. Maurice Mengel skriver om hur detta gick till i Rumänien. Motsvarande vittnesmål avlägger Ardian Ahmedaja för Albanien. Det kan nog tänkas att dessa legitimeringssträvanden skyntade före 1989 i bidrag till ICTM:s konferensrapporter. Men i den nu aktuella volymen skrivs i alla fall uppriktiga berättelser om folkmusikforskningens sorgliga efterkrigshistoria i två berörda länder.

En kritisk blick på föregångarna har också Bjørn Aksdal, när han skriver om de stora samlingsverk med spelmansmusik som givits ut i Norge. Där drevs på motsvarande sätt folkmusikinsamling och -forskning i den unga nationens namn, med konsekvenser som användare av bokverken fortfarande får leva med.

Inte överraskande lider också denna antologi av både ämnesmässig splittring och ojämn vetenskaplig kvalitet. Till yttermera visso är det dessutom så och så med behärskningen av engelska hos författarna – ovanan vid det nya konferensspråket är märkbar. Men boken ger ändå en god uppfattning om hur intresset för musiketnologisk forskning med historisk inriktning är fördelat i främst norra och östra Europa. Det är som sagt en blandning av igenkännbar folkmusikforskning och synkrona studier med historieskrivande ambitioner.

Gunnar Ternhag, Falun

Rebecka Tarschys: *String Pocket*. Roos & Tegnér, Malmö 2010. 206 s., ill. ISBN 978-91-86047-14-6.

Få möbler har genomgått en sådan påtaglig och dramatisk konjunkturcykel som String-hyllan. Hyllan kom till 1949 i samband med en tävling om en ”folkbokhylla” som Bonniers Folkbibliotek hade utlyst. Arkitekten Nisse Strinning vann tävlingen. Genom små fiffiga lösningar kunde hyllan byggas på såväl höjden som bredden. Konstruktionen byggde på svarta, vita och gråa plastomslutna metalltrådgavlar på vilka lätta hyllplan kunde hängas.

Journalisten Rebecka Tarschys ägnar hyllan en liten bok – *String Pocket*. Denna bokhylla var ju knappast ensam i sitt slag, men den blev mycket vanlig i de svenska hemmen. Systemtänkandet, flexibiliteten och prisbilligheten var rimliga faktorer som bidrog till succén. Strinning utökade dessutom efterhand sortimentet med hängbara skåp, våningshöga gavlar med golvkontakt, bord med spänben osv. Den plastöverdragna metalltråden användes också till hatthyllor, diskstall och annat som krävde lätta och tåliga konstruktioner.

1953 presenterades också gavlar i plexiglas, ett material som tiden inte verkar ha varit riktigt mogen för. Tarschys visar dessutom en bild på en stringsäng från 1955 med plexigavlar.

Nisse Strinning (1917–2007) bildade några år in på 1950-talet företaget String Design, som han ägde tillsammans med sin hustru och arkitektkollega Kajsa Strinning-Svanholm (född 1920). Båda hade sina arkitektutbildningar på KTH i Stockholm och Nisse syntes ofta i Hemmens forskningsinstituts lokaler. Kajsa sägs ha varit den mest konstnärliga av dem. Men det är lika-

fullt Nisses namn som förknippas med hyllan. Någonstans beskrivs hennes insats som ”ett träget ritarbete” medan hans insats var att tillhandahålla en ”strålande, en tokig idé”. Det känns ju igen. Hur det var, förblir en aning oklart. Kajsa Strinning-Svanholm bekräftar i en intervju dock denna bild av en man med idéer och en arbetande och genomförande kvinna.

Rebecka Tarschys beskriver inte bara hyllan och dess upphovspersoner. Hon fäster också blicken vid just konjunkturen. Antikexperten Knut Knutson var 1985 anställd på Bukowskis och lyckades övertala sin chef att anordna en utställning om Strinnings. Utställningen beskrivs som början på en ny uppskattning av och en renässans för paret Strinning och deras hylla. Vid den här tiden började jag själv leta efter String-hyllor på de lokala loppmarknaderna. Jag fick bokstavligen så många jag ville. Då som nu uppskattade jag det enkla och flexibla.

Tarschys menar att miljonprogrammets betongväggar var början till slutet för hyllans första popularitetsperiod. Det blev helt enkelt för svårt att borra i väggarna med den precision som hyllan trots allt kräver för att bilda ett system av flera hängande gavlar. Men på 1990-talet kom andrahandsmarknaden igång och sedan 2005 blomstrar nyproduktionen av hyllorna.

För Nisse Strinning tycks hyllan ha representerat både en succé och ett slags förbannelse. Hur Kajsa Strinning såg på saken är mer osäkert. Kam, Tandem, Continent, Trombon är namn på andra hyllsystem från Strinnings, system som dock inte fick samma genomslag som den enklare Stringhyllan. Nisse tyckte sig dock aldrig komma ut ur den första hyllans skugga, eller ”hylljäveln” som han själv valde att kalla den.

Lars-Eric Jönsson, Lund